

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Карпушина Наталія Борисівна

УДК 159:343.915

Дисертація

ІНФОРМАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ В ПРОФЕСІЙНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

19.00.06 – юридична психологія

053 - Психологія

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Карпушина Н.Б.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор Андросюк В.Г.

КИЇВ – 2018

АНОТАЦІЯ

Карпушина Н.Б. Інформаційна компетентність в професійній діяльності слідчого. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 «Юридична психологія» (053 – Психологія). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

Зміст анотації: Дисертаційне дослідження присвячено вирішенню проблеми оптимізації інформаційного забезпечення професійної діяльності слідчого Національної поліції України. Значна інтелектуальна та моральна насиченість діяльності цієї категорії правників визначає особливу значущість їх формування та розвитку як особистості, носія і провідника цінностей закону та високої професійної культури. Всебічне удосконалення слідчої діяльності та якісних характеристик її суб'єкта безпосередньо пов'язане з оптимальною організацією фахової освіти на засадах сучасних освітніх технологій, зокрема на компетентнісному та системному підходах, психологічна складова яких є однією з наріжних.

Аналіз сучасного наукового доробку та світової професійної практики дозволив встановити, що поняття компетентності виступає наріжним поняттям, оскільки компетентність фахівця об'єднує в собі інтелектуальне і навичкове психічне новоутворення; має інтеграційну природу, вбираючи в себе низку однорідних умінь і знань; відображає ідеологію інтерпретації змісту фахової кваліфікації, що формується від очікуваного результату (стандарту). Провідним видом діяльності слідчого є інформаційно-пізнавальна діяльність, що дозволяє констатувати в якості критерію професіоналізму її суб'єкта і метою його професійного становлення саме інформаційну компетентність. Інформаційна компетентність є інтегративною характеристикою особистості, яка свідчить про її здатність і готовність виконувати інформаційні функції в межах слідчої діяльності і яка виступає вагомим детермінантом професійної культури і професійної самореалізації слідчого. Дослідження психологічних чинників формування інформаційної

компетентності слідчого, їх урахування в організації фахової освіти визначило зміст дисертації.

Методологічний підхід до проблеми дозволяє виокремити дві основні підстави аналізу інформаційно-психологічних компонент та послідовності досудового розслідування: нормативно-процесуальну та функціонально-діяльнісну. Нормативно-процесуальний характер розслідування відображається в реалізації низки слідчих дій, спрямованих на пошук та закріплення інформації про подію правопорушення, а функціонально-діяльнісний – в послідовній постановці та поетапному вирішенні евристичних пізнавальних задач, до якого залучається цілісна особистість суб'єкта з притаманними їй симптомокомплексами психологічних якостей та властивостей, які функціонально утворюють своєрідний пізнавальний потенціал – інформаційні компетенції особистості слідчого. Відповідно, у роботі проаналізовано сучасний стан інформаційного забезпечення слідчої діяльності, особливості інформаційної роботи при проведенні слідчих (розшукових) дій. Досліджено психологічний зміст правової регламентації як неодмінного атрибуту слідчої діяльності, у тому числі стосовно інформаційно-пізнавальної діяльності слідчого, і яка здійснюється згідно низки норм Законів України «Про інформацію», «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінального, Кримінального процесуального кодексу, рекомендацій Ради Європи щодо захисту прав осіб від незаконного використання інформації приватного характеру, а також відомчих нормативних документів.

В експериментальному дослідженні встановлено індивідуально-типологічні психологічні кореляти інформаційної компетентності слідчого та її компонент: когнітивної, емоційно-ціннісної та діяльнісно-рефлексивної.

Екстраполяція на окремі інформаційні компетенції виявлених в дослідженні статистично значущих особистісних якостей та властивостей дозволяє здійснювати кероване психологічне супроводження процедури їх формування, методично забезпечувати професійно-психологічну діагностику та корекцію особистісних диспозицій стосовно удосконалення інформаційної роботи.

Зокрема, найбільш вагомими детермінантами когнітивної компоненти інформаційної компетентності слідчих є характеристики мислення, інтегратором яких є креативність. Саме вона забезпечує ефективність осмислення як знакової, так і образної інформації, що дозволяє компетентним слідчим послідовно і одночасно оперувати образами з різних сфер уяви і дійсності, виокремлювати несуттєві характеристики досліджуваних об'єктів і конструктивно відтворювати образи реальності у вигляді понять.

Діяльнісно-рефлексивна компонента інформаційної компетентності характеризує інформаційну поведінку слідчого, змістовно і функціонально опосередковується перцептивно-інтерактивною та рефлексивною компетенціями. Перцептивно-інтерактивна компетенція як здатність до продуктивного отримання інформації у взаємодії з її носіями, особливо виразна у досвідчених слідчих за параметрами «взаєморозуміння» та «взаємовплив». Їм же притаманні високі показники соціальної орієнтованості та мотивації на взаємодію. Рефлексія, як спроможність аналізувати та контролювати динаміку інформаційної поведінки, виявилась закономірно опосередкованою такими особистісними факторами як «соціальна відкритість», «конформність-домінантність» та «стриманість-експресивність».

Система емоційно-вольових та ціннісних опосередкувань інформаційної діяльності відображає здатність слідчого до адекватної саморегуляції поведінки та орієнтованість на професійне самовдосконалення в сфері інформаційного пошуку та аналітичної роботи при розслідуванні правопорушень. Основними її корелятами в дослідженні констатовано особистісний адаптаційний потенціал, орієнтованість на психологічну емоційну близькість та створення позитивного емоційного тла в процесі інформаційної комунікації.

В дисертації обґрунтовано необхідність інтеграції основних підходів у діагностиці можливостей ефективного здійснення слідчим досудового розслідування – професіографічного та психолого-педагогічного. Перший орієнтований на визначення переліку професійно-важливих якостей, а другий

– на формування низки компетенцій як системи знань, умінь та навичок інформаційної діяльності. Зазначені підходи об'єднуються критеріями узагальненості, тобто тим, що забезпечує можливість трансферу різних компетенцій на окремі етапи пізнавальної діяльності слідчого, і критерії функціональності – ступінь вагомості компетенції забезпеченні низки конкретних професійних функцій.

Ключовими інформаційними компетенціями, що визначають інформаційну компетентність слідчого в дисертації пропонуються суто інформаційні (збирання, зберігання, переробка та використання інформації; інформаційні процеси); комунікативні компетенції (вербальні та невербальні; канали надходження інформації); соціально-психологічні компетенції (суспільний досвід особистості; особистісні якості та риси). Формувальний експеримент довів, що запропонований компетентнісний підхід сприяє визначенню можливостей професіоналізації майбутнього слідчого та створенню цілісної функціональної інформаційної компетентності. Практичне значення роботи полягає в окресленні низки ключових інформаційних компетенцій як підґрунтя організації фахової освіти та підвищення кваліфікації слідчих.

Доведено, що формування фахової інформаційної компетентності слідчого сприяє становленню його інформаційної культури слідчого, елементами якої є професійна інформаційна самосвідомість, етика інформаційних відносин.

Ключові слова: інформаційна діяльність слідчого, досудове розслідування правопорушень, пізнання, розуміння, інформаційне забезпечення, професійно-важливі якості, інформаційна компетентність, інформаційна компетенція, інформаційна культура.

ANNOTATION

Dissertation research is sanctified to the decision of problem of optimization of dataware of professional activity of investigator of the National police of Ukraine. The considerable intellectual and moral saturation of activity of legislators

determines the special meaningfulness of their forming and development as personalities, transmitter and explorer of values of law and high professional culture. The all-round improvement of inquisitional activity and quality descriptions of her subject is directly related to optimal organization of trade education on principles of modern educational technologies, in particular on competent, and to the system approaches a psychological constituent of that is one of basic.

The analysis of modern scientific work and world professional practice allowed to set, that the concept of competence comes forward to the basic concepts, as a competence of specialist unites in itself intellectual and skill psychical new formation; has integration nature, absorbing for itself the row of homogeneous abilities and knowledge; represents ideology of interpretation of maintenance of professional qualification that is formed from the expected result (to the standard). The leading type of activity of investigator is informatively-cognitive activity, that allows to establish as a criterion of professionalism of her subject and by the aim of him professional becoming exactly informative competence. An informative competence is integrative description of personality, that testifies to her ability willingness to execute informative functions within the limits of inquisitional activity and that comes forward as ponderable determinant of professional culture and professional self-realization of investigator. Research of psychological factors of forming of informative competence of investigator, their taking into account in organization of trade education defined maintenance of dissertation.

Methodological approach to the problem two basic grounds of analysis of informatively-psychological components and sequence of pre-trial investigation allow to distinguish: normatively-judicial and functional-activity. Normatively-judicial character of investigation is represented in realization of row of the inquisitional actions sent to the search and fixing of information about the event of offence, and functional-activity - in the successive raising and stage-by-stage decision of heuristic cognitive tasks, to that integral personality of subject is brought over with inherent to her complex of psychological qualities and properties that form original cognitive potential - informative competences of personality of

investigator functionally. Accordingly, the modern state of dataware of inquisitional activity, feature of informative work is in-process analysed during realization of inquisitional (of criminal investigation) actions. Psychological maintenance of legal regulation is investigational as a necessary attribute of inquisitional activity, including in relation to informatively-cognitive activity of investigator, and that comes true in obedience to the row of norms of Laws of Ukraine "About information", "About operational search activity", Criminal, Criminal Judicial code, recommendations of Advice of Europe in relation to the protection of rights for persons from the illegal use of information of private character, and also department normative documents.

In experimental research the individually-typology psychological correlates of informative competence of investigator and her components are set: cognitive, emotionally-valued and activity-reflexibility. Extrapolation on the separate informative competences of educed in research statistically of meaningful personality qualities and properties allows to carry out the guided psychological accompaniment of procedure of their forming, methodically to provide professionally-psychological diagnostics and correction of personality dispositions in relation to the improvement of informative work.

In particular, most ponderable determinants of cognitive component of informative competence of investigators are thinking descriptions integrator of that is creativity. Exactly she provides efficiency of comprehension of both sign and vivid information, that allows to the competent investigators consistently and simultaneously to operate offenses from the different spheres of imagination and reality, to distinguish unimportant descriptions of the investigated objects and structurally to recreate offenses of reality as concepts.

The activity-reflexibility component of informative competence characterizes informative behavior of investigator, richly in content and functionally determine perceptive-interactive and reflective competences. Perceptive-interactive competence as capacity for the productive receipt of information in co-operating with her transmitters, especially expressive in experience investigators on the

parameters of the mutual "understanding" and "self-fluence". Inherent high indexes of social oriented and motivation them on cooperation. A reflection, as possibility to analyse and control the dynamics of informative behavior, appeared appropriately mediated by such personality factors as a "social openness", "conformal-dominant" and "restraint-expressivity".

The system of emotionally-volitional and valued determinations of informative activity represents the capacity of investigator for adequate self-regulation of behavior and oriented to professional self-perfection in the sphere of informative search and analytical work at investigation of offences. Her basic correlates in research are establish personality adaptation potential, oriented to the psychological emotional closeness and creation of positive emotional background in the process of informative communication.

In dissertation the necessity of integration of basic approaches is reasonable for diagnostics of possibilities of effective realization by the investigator of pre-trial investigation - professional and psychological-pedagogical. The first is oriented to determination of list of professionally-important qualities, and second - on forming of row of competenses as systems of knowledge, abilities and skills of informative activity. The marked approaches unite the criteria of generalized, id est that provides possibility of transfer of different competenses on the separate stages of cognitive activity of investigator, and criteria of functionality are a degree of ponderability of competence providing of row of certain professional functions.

By key informative competenses that determine the informative competence of investigator in dissertation offered especially informative (collection, storage, processing and use of information; informative processes); communicative competenses (verbal and un verbal; channels of receipt of information); socialpsychological competenses (public experience of personality; personality qualities and lines). A forming experiment proved that offer competence approach assists determination of possibilities of professional of future investigator and creation of integral functional informative competence. The practical value of work

consists in the lineation of row of key informative competenses as soil of organization of trade education and in-plant training of investigators.

It is well-proven that forming of professional informative competence of investigator assists becoming of him informative culture of investigator, the elements of that are professional informative consciousness, ethics of informative relations.

Keywords: informative activity of investigator, pre-trial investigation of offences, cognition, understanding, dataware, professionally-important qualities, informative competence, informative competence, informative culture.

Список публікацій здобувача:

1. Карпушина Н.Б. Місце інформаційної культури особистості в забезпеченні інформаційної діяльності слідчого. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Київ, 2016. № 2 (19). С. 109–116.

2. Карпушина Н.Б. Інформаційне забезпечення слідчої діяльності. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2017. Том X, вип..30. С. 96–105.

3. Карпушина Н.Б. Емоційно-ціннісна компонента інформаційної компетентності слідчого. Психологічний часопис: збірник наукових праць / За ред..С.Д.Максименка. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2017. №2 (6). Вип.6. С. 28–38.

4. Карпушина Н.Б. Психологічні чинники інформаційної діяльності слідчого. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. Київ, 2017. № 1(20). С. 150–158.

5. Карпушина Н.Б. Діяльнісно-рефлексивна компонента інформаційної компетентності слідчих. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Тематичний випуск «Вища освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». Київ: Гнозис, 2017. Вип.37-1, том У (73). С. 384–392.

6. Карпушина Н.Б. Психологічні детермінанти інформаційної діяльності слідчого. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. Вип. 37. С. 119–131.

7. Карпушина Н.Б. Перспективи й тенденції психологічного дослідження інформаційної компетентності слідчих. Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи: матеріали наук.-практ. конф. м. Київ, 24 квітня 2015 р. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 91–94.

8. Карпушина Н.Б. Особливості емоційно-ціннісної компоненти інформаційної компетентності слідчого. Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання: тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. м. Харків, 30 березня 2017 р. Харків: ХНУВС, 2017. С. 176–177.

9. Карпушина Н.Б. Психологічні особливості інформаційної компетентності слідчого. Реформування національної безпеки: історія, сучасність, перспективи: матеріали підсумк. наук.-практ. конф. м. Київ, 19 травня 2017 р. Київ: Інститут УДО КНУ імені Т.Г.Шевченка, 2017. С. 71–73.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
Розділ 1. Сутність інформаційної компетентності в просторі професійної діяльності слідчого.....	20
1.1. Поняття «інформаційна компетентність» у контексті становлення професіонала	22
1.2. Психологічні чинники пізнання в діяльності слідчого.....	41
1.3. Організаційно-правове підґрунтя інформаційного забезпечення діяльності слідчого.....	72
Висновки до розділу 1.....	86
 Розділ 2. Психологічні особливості інформаційної компетентності слідчого.....	90
2.1. Характеристика когнітивної компоненти інформаційної компетентності слідчого.....	91
2.2. Діяльнісно-рефлексивна компонента інформаційної компетентності слідчого.....	106
2.3. Зміст емоційно-ціннісної компоненти інформаційної компетентності слідчого.....	118
Висновки до розділу 2.....	130
 Розділ 3. Напрями становлення інформаційної компетентності слідчого..	133
3.1. Інформаційні компетенції як основа формування інформаційної компетентності слідчого.....	134
3.2. Роль інформаційної культури особистості слідчого у розвитку інформаційної компетентності.....	158
Висновки до розділу 3.....	175
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	186
ДОДАТКИ.....	207

ВСТУП

Реформування системи МВС України у зв'язку з радикальною зміною суспільних інтересів і входженням держави до правових Європейських цінностей передбачає суттєву переорієнтацію смислових акцентів професійної діяльності працівників фахових поліцейських напрямів, зокрема діяльності з розслідування правопорушень (слідчої діяльності). Посилення соціальної значущості та громадсько-правової резонансності досудового розслідування, набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом зумовили нагальне посилення суспільних та державних вимог до ефективності цього напрямку правоохоронної діяльності. Професійна діяльність слідчого вирізняється з-поміж інших найбільшою інтелектуальною та моральною насиченістю, що й визначає особливу вагомість чинників його формування та розвитку як особистості, носія і провідника цінностей закону та високої професійної культури. В цьому контексті значущість використання сучасного психологічного знання з метою всебічного удосконалення слідчої діяльності та якісних характеристик її суб'єкта неможливо переоцінити. Зазначене стосується ще одного важливого аспекту підвищення ефективності професійної діяльності слідчих, а саме – становлення особистості професіонала в межах організації фахової освіти, зокрема, реалізації сучасних освітніх технологій, заснованих на компетентнісному та системному підходах, психологічна складова яких є однією з наріжних. Ці підходи передбачають, з одного боку, формування професійно-орієнтованих компетенцій – знань, вмінь та навичок, що відповідають завчасно заданим вимогам і забезпечують ефективність виконуваної роботи, а з іншого, - таку організацію навчання, критерієм якого є формування професійної майстерності, спроможності спеціаліста найкращим чином реалізувати свій професійний потенціал.

В структурі професійної діяльності слідчого пізнавальна діяльність – пошук, сприймання, аналіз та узагальнення інформації щодо істинного знання з конкретного правопорушення, займає найбільш чільне місце. Разом з тим,

низка труднощів в інформаційній роботі слідчого – нерозвиненість гностичного та професійно-інтелектуального досвіду, оперантних навичок вирішення слідчих завдань зумовлюються недоліками урахування психологічного підґрунтя формування відповідної компетентності на етапах професійного становлення – професійного психологічного добору, фахового навчання, психологічного супроводження накопичення професійного досвіду. Плануючи і здійснюючи розслідування, слідчий базується не на реальній ситуації, а на її інформаційній моделі. В якості такого модельного уявлення виступає слідча ситуація – динамічна інформаційна система, що відображає, з різним ступенем адекватності, багатоманітні логіко-пізнавальні зв'язки між встановленими і ще не встановленими обставинами, тактико-психологічні відносини учасників судочинства, організаційно-управлінську структуру розслідування. Зазначеним зумовлюється особлива вагомість саме інформаційної компетентності як інтегративної характеристики професійної культури і професійної самореалізації слідчого як особистості.

Проблематиці інформаційного забезпечення діяльності ОВС і, зокрема, діяльності слідчого присвячено роботи Я.А.Поскова, О.І.Кудерміної, В.А.Шурухнова, Ф.А.Богацького, Г.Г.Доспулова, Л.І.Казміренко, І.М.Лузгіна, В.А.Єгорова, В.К.Голубовського, О.М.Ішина, О.В.Морозова, В.С. Агапова, А.О. Деркач, А.В. Кириченка, О.М.Манолова, О.В. Москаленко, А.П.Федоркіна.. Низка досліджень інформаційної компетентності в набутті фахової освіти працівниками ОВС, робить наголос на її формуванні і удосконаленні в зв'язку з впровадженням комп'ютерних технологій (М.Я.Швець, В.А.Кудінов, І.М.Охріменко, О.В.Рибальський, В.Г.Хахановський, Ю.Ю.Орлов, О.М.Ксьонзов, Л.А.Бистрякова, М.І.Шерман (комп'ютерно-інформаційна компетентність), О.А.Лобинцева (професійно-інформаційна компетентність)).

Однак проблема формування та розвитку інформаційної компетентності слідчого, як одного з системоутворюючих психологічних чинників

професійної діяльності та особистості фахівця, не відображена на рівні спрямованих наукових робіт. Це, перш за все, стосується когнітивної, діяльнісно-рефлексивної та емоційно-ціннісної компонент інформаційної компетентності.

Таким чином, актуальність даного дослідження зумовлена відсутністю теоретичних узагальнень та науково-практичних розробок з питань психологічних детермінант формування та розвитку інформаційної компетентності слідчого як основи забезпечення ефективної слідчої діяльності та становлення особистості фахівця.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів (Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006), Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 03 березня 2016 р., Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 рр. Тему дисертації затверджено вченою радою Національної академії внутрішніх справ 26 лютого 2013 р. (протокол № 2).

Мета і завдання дослідження. *Метою дисертації є визначення психологічного змісту інформаційної діяльності в процесі досудового розслідування правопорушень, характеристик інформаційної компетентності слідчого та її компонент, окреслення ключових інформаційних компетенцій слідчого, розбудова психологічного профілю інформаційно-компетентного слідчого як основи формування професійно-важливих якостей особистості в контексті удосконалення інформаційної діяльності.*

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких задач:

– визначити місце та роль інформаційної компетентності слідчого в його професійному становленні;

- здійснити психологічний аналіз інформаційної діяльності слідчого в контексті психологічного пізнання;
- вивчити форми та напрями інформаційного забезпечення діяльності слідчого;
- дослідити когнітивну компоненту інформаційної компетентності слідчого;
- вивчити чинники діяльнісно-рефлексивної компоненти інформаційної компетентності слідчого;
- визначити детермінанти емоційно-ціннісної складової інформаційної компетентності слідчого;
- окреслити ключові інформаційні компетенції як основу інформаційної компетентності слідчого та ефективної інформаційної діяльності;
- здійснити аналіз інформаційної культури слідчого та її ролі у формуванні інформаційної компетентності.

Об'єктом дослідження є інформаційна діяльність слідчого як детермінанта та результат прояву інформаційної компетентності.

Предмет дослідження - зміст та психологічні чинники інформаційної компетентності слідчого, напрями її удосконалення.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сучасні наукові погляди на інформаційну компетентність в різних сферах професійної діяльності, загальні і парціальні особливості психологічного змісту інформаційної поведінки слідчого в процесі вирішення професійних завдань. Забезпечення теоретичної частини дослідження здійснювалось загальнонауковою методологією. На основі *телеологічного підходу* обґрунтовано вагомість урахування змістовних характеристик інформаційної компетентності в організації фахової підготовки та становленні особистості слідчого (підрозділ 1.1), психологічну сутність інформаційної діяльності слідчого в контексті категорії «пізнання» (підрозділ 1.2), визначення ролі та місця інформаційної культури у забезпеченні інформаційної діяльності,

зокрема, впливу на неї інформаційної етики та інформаційної поведінки (підрозділ 3.1). Застосування, на засадах *формально-логічного* підходу, *контент-аналізу* законодавства, відомчих документів і наукової літератури з дисертаційної проблематики, дозволило визначити нормативно-правове підґрунтя інформаційного забезпечення діяльності слідчого (підрозділ 1.3). Низка *методів емпіричного психологічного дослідження* (спостереження, тестування, експеримент) застосовано для визначення чинників та детермінант окремих компонент інформаційної компетентності слідчого (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3), а *методи варіаційної статистики* – з метою підтвердження достовірності отриманих в дослідженні результатів (розділ 3). За допомогою *методу структурно-функціонального аналізу* окреслено перелік та значущість окремих інформаційних компетенцій як основи інформаційної роботи слідчого в процесі досудового розслідування правопорушень (підрозділ 3.2).

Емпіричну базу дослідження склали результати психологічного обстеження експериментальних та контрольної груп осіб. Загальний обсяг (вибірку) становило 182 особи, диференційовані за наступними ознаками:

- слідчі Національної поліції зі стажем роботи на посаді понад 5 років та якісними показниками діяльності – 64 особи;
- слідчі Національної поліції за стажем роботи на посаді від 1 до 5 років – 58 осіб;
- психологи-практики виробничої сфери та закладів освіти зі стажем роботи за фахом не менше 3 років – 60 осіб.

Достовірність отриманих в дослідженні даних відповідає вимогам варіаційної статистики та становить $P \leq 0,5$. Загальна кількість одиниць спостереження за обраними методиками – 12914. Математичний апарат дослідження використовувався для обрахування середніх, стандартних відхилень, χ^2 -критерія К.Пірсона, t-критерія Стьюдента, коефіцієнтів кореляційних залежностей Манна-Уїтні та Ч.Спірмена.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертаційна робота є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням психологічних детермінант та чинників інформаційної компетентності слідчого в контексті його особистісного та професійного зростання, в якому з позицій міжгалузевого підходу комплексно розглянуті організаційно-правові, методологічні та практичні питання, які стосуються процедури формування інформаційної майстерності слідчого на основі функціональної моделі фахівця. До найістотніших, слід віднести такі положення:

уперше:

– обґрунтовано зміст пізнання та розуміння як вирішення пізнавальних задач в інформаційному забезпеченні професійної діяльності слідчого, що сприяє формуванню слідчих версій як мисленнєвих конструктів та оптимізації процесу ідеального перетворення вихідної інформації про подію правопорушення;

– емпірично визначено профіль особистісних якостей і властивостей, які системно забезпечують ефективність інформаційної компетентності слідчого за її основними компонентами – когнітивною, діяльнісно-рефлексивною та емоційно-ціннісною;

– визначено вагомість компонент інформаційної культури – інформаційної етики та інформаційної поведінки в контексті інформаційної компетентності слідчого та цілісного розвитку особистості професіонала;

– окреслено перелік і функціональний зміст інформаційних компетенцій як основи організації конкретного напрямку фахової підготовки та становлення професіонала-слідчого: нормативності у сфері інформаційної діяльності, організованості, ініціативності й рефлексивності діяльності з пошуку та використання інформації;

удосконалено:

- уявлення про психологічну детермінацію процедурних та аналітичних складових інформаційного пошуку в структурі слідчої діяльності;

- розуміння функціональних характеристик ключових інформаційних компетенцій як підґрунтя формування системної інформаційної компетентності слідчого;

- інтерпретацію параметрів особистісних сфер щодо опосередкування розвитку когнітивної, діяльнісно-рефлексивної та емоційно-ціннісної компонент інформаційної компетентності;

дістало подальшого розвитку:

- визначення сутності психологічного опосередкування інформаційної роботи слідчого в контексті пізнавальної та комунікативної діяльності;

- положення щодо перспективних напрямів і шляхів формування інформаційної компетентності слідчих у системі освіти та професійного вдосконалення;

- методологічне підґрунтя діагностики когнітивної сфери особистості стосовно розвитку знаннево-навичкового змісту ключових інформаційних компетенцій спеціаліста.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає в тому, що сформульовані в роботі висновки, рекомендації та пропозиції спрямовано на підвищення ефективності формування та розвитку пізнавальної сфери особистості слідчого, удосконалення організації інформаційного забезпечення досудового розслідування правопорушень, формування інформаційної компетентності спеціаліста-слідчого в системі фахової освіти та підвищення кваліфікації. Висновки і рекомендації впроваджено та може бути використано в:

- практичній діяльності (акт впровадження ГСУ Національної поліції України від 5 жовтня 2017 р.);
- освітньому процесі (акт впровадження НАВС від 22 червня 2017 р.).

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Найбільш суттєві положення, результати та висновки наукових досліджень оприлюднено на

міжнародних та республіканських науково-практичних конференціях, зокрема на науково-практичній конференції «Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи» (м.Київ, квітень 2015 р.), міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті професора С.П.Бочарової (м.Харків, березень 2017 р.), підсумковій науково-практичній конференції «Реформування національної безпеки: історія, сучасність, перспективи» (м.Київ, травень 2017 р.

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у дев'яти публікаціях, серед яких: шість наукових статей - у фахових виданнях, що входять до переліку, затвердженого МОН України, одна з яких входить до переліку видань, проіндексованих у міжнародних наукометричних базах, три – тези наукових доповідей, оприлюднених на науково-практичних конференціях.

Розділ 1. Сутність інформаційної компетентності в просторі професійної діяльності слідчого

Діяльнісний підхід з необхідністю передбачає констатацію одного з наріжних принципів розвитку психіки, а саме – принципу єдності свідомості і діяльності, згідно якого особистість формується в діяльності і в її ж здійсненні виявляється (О.М.Леонтьєв, 1975). Саме тому, дослідження інформаційної компетентності слідчого, її структурних та змістовних компонент передбачає здійснення аналізу інформаційно-пізнавальної діяльності, як різновиду професійної діяльності, спрямованої на збирання, використання, збереження та передачу значущої для ефективного досудового розслідування інформації. Враховуючи нормативно-регламентний та психологічно насичений характер слідчої діяльності, розділ 1 дисертації присвячено дослідженню організаційно-правового підґрунтя і функціонально-психологічного змісту однієї із складових цієї діяльності, а саме – інформаційної діяльності слідчого.

Одним з найважливіших чинників ефективного досудового розслідування є його інформаційне забезпечення.

Інформаційне забезпечення розслідування правопорушень можна розглядати в декількох аспектах. Перший аспект стосується організаційно-правового підґрунтя інформаційного забезпечення розслідування, визначення його нормативних основ – умов та підстав проведення слідчих дій, пов'язаних з отриманням та використанням процесуально важливої інформації, гарантій дотримання законності, прав та обов'язків слідчих підрозділів. До цього ж аспекту слід віднести організаційні питання забезпечення інформаційних потоків на основі передових інформаційно-комп'ютерних технологій, формування необхідних для розслідування баз даних та спеціалізованих відомчих обліків. Другий, не менш важливий аспект полягає в урахуванні і використанні сучасних здобутків психологічної науки відносно пізнання найбільш значущих соціальних явищ, зокрема

злочинності, оптимізації роботи слідчих як суб'єктів діяльності, формування і мобілізації їх особистісного потенціалу з метою отримання доказової інформації як в ситуації інтелектуально насиченої індивідуальної роботи, так і в умовах соціальної взаємодії з об'єктами розслідування.

Стосовно терміну «Інформаційне забезпечення» в сфері правоохоронної діяльності можна виокремити низку поглядів. Зокрема, Г.М.Воскресенський під інформаційним забезпеченням передбачав діяльність, яка організується і здійснюється в межах управління, спрямовану на проектування, функціонування та удосконалення інформаційних систем, які забезпечують ефективне виконання оперативно-службових задач [64, с.21]. Згідно позиції В.М.Плішкіна, інформаційне забезпечення становить комплекс організаційних, правових, технічних і технологічних заходів, засобів і методів, які забезпечують, в процесі функціонування системи, інформаційні зв'язки та елементів (суб'єктів та об'єктів) шляхом оптимальної організації інформаційних масивів баз даних [165, с.68]. На думку О.М.Бандурки, інформаційне забезпечення в органах внутрішніх справ являє собою органічну єдність діяльності щодо визначення змісту, обсягів, якості інформації, необхідної для здійснення управління в ОВС, а також заходів щодо раціональної організації процесів збирання, накопичення та обробки значущої інформації шляхом застосування різноманітних методів, методик і технічних засобів [35, с.160]. Щодо процесу розслідування правопорушень, Є.Д.Лук'янчиков розглядає інформаційне забезпечення як постійне узагальнення слідчої практики, виявлення недоліків і проблем, їх наукову розробку і відповідне законодавче, методичне і інше підкріплення. В іншому контексті, вважає науковець, інформаційне забезпечення припустимо розглядати як виокремлені напрями, в яких розробка і впровадження конкретних засобів сприяє ефективному виявленню, дослідженню і фіксації джерел інформації у передбаченому законом порядку з метою формування на їх основі доказів про обставини вчинення правопорушень, методи їх встановлення та використання [135].

1.1. Поняття «інформаційна компетентність» у контексті становлення професіонала

Сфера наукового інтересу до проблеми ефективності інформаційної роботи слідчого органічно поєднана із проблемою становлення особистості професіонала. В зв'язку з цим, дослідження психологічних чинників опосередкування інформаційної діяльності в структурі розслідування правопорушень однією з надважливих цілей має формулювання прагматичних рекомендацій щодо оптимізації освітньо-виховного процесу вплині реалізації фахової юридичної освіти. Цілком природно, що предметом нашого дослідження обрано інформаційну компетентність слідчого, оскільки саме компетентнісний підхід визначається як ґрунтовна засада сучасної парадигми вищої професійної освіти в Україні.

У світовій професійній практиці поняття компетентності виступає центральним, наріжним поняттям, оскільки компетентність, по-перше, об'єднує в собі інтелектуальне і навичкове психічне новоутворення; по-друге, в понятті компетентності закладена ідеологія інтерпретації змісту фахової кваліфікації, що формується від очікуваного результату (стандарту); по-третє, компетентність має інтеграційну природу, вбираючи в себе низку однорідних умінь і знань, які відносяться до широких сфер культури і діяльності (професійної, інформаційної, правової тощо).

У програмі розвитку сфери фахової освіти до 2020 року, Радою Європи визначено низку ключових (базових) компетенцій спеціаліста в певній професійній галузі, у тому числі ті, що стосуються інформаційно-пізнавальних аспектів професійної діяльності, зокрема:

- компетенції, що визначають володіння усними і письмовими мовами спілкування, у тому числі володіння декількома мовами, важливими в праці і громадському житті;
- компетенції, пов'язані з виникненням суспільства інформації: володіння новими технологіями, розуміння можливостей їх застосування, здатність

критично сприймати поширювану по каналах засобів масової комунікації інформацію;

- компетенції в сфері інформаційно-комунікаційних технологій - використання мультимедійних технологій для отримання, зберігання, створення, презентації, класифікації інформації і обміну інформацією.

Цілком зрозуміло, що проблематика психології інформаційної компетентності переважно досліджується в межах професіографії та професійної освіти. Визначено, зокрема, що становлення професійної інформаційної компетентності в процесі набуття фахової освіти виступає з самого початку ціннісно-орієнтованим завданням, надалі стає еталонною моделлю оволодіння професією, а на завершальному етапі - інтеграційним професійно-значущим психологічним новоутворенням особистості. Інакше кажучи, процесуальну модель становлення інформаційної компетентності майбутнього фахівця можна уявити у вигляді різноманітних циклів руху - від поетапних завдань професійно-особистісного розвитку до результату, втіленого в оволодінні професією. Відповідно, завданнями, які підлягають вирішенню при формуванні у особистості інформаційної компетентності, виступають: предметно-змістовні, пов'язані з інформаційним змістом майбутньої діяльності; процесуально-технологічні, що стосуються оволодіння технологіями роботи з інформацією; суб'єктно-реалізаційні, спрямовані на саморозвиток та удосконалення індивідуально-стильових характеристик інформаційної діяльності.

Перш ніж здійснювати аналіз сучасного науково-дослідницького здобутку щодо інформаційної компетентності та визначати перспективний напрям дослідження її психологічного змісту та чинників в професійній діяльності слідчого, вважаємо необхідним визначити сутність категорії «Компетентність».

Компетентність (звичайно професійна) розглядається як система внутрішніх ресурсів, необхідних для ефективних дій у визначеному колі ситуацій. Необхідно відзначити, що в сучасній науковій літературі немає

єдності відносно змісту поняття компетентності професіонала. Найбільш широко використовується визначення компетентності як досконалого знання своєї справи, сутності виконуваної роботи, розуміння складних зв'язків, явищ і процесів, можливих способів і засобів досягнення намічених цілей [216; 234]. Окремі автори включають у зміст компетентності рівень базової і фахової освіти, стаж роботи, уміння акумулювати широкий досвід у певній фаховій галузі.

Можна виділити і такий підхід, при якому в поняття компетентності включається крім загальної сукупності знань, ще і знання можливих наслідків конкретних прийомів та способу діяльності, тобто досвід практичного використання професійних знань на рівні навичок.

При розробці моделі компетентності можна виокремити наступні рівні:

- 1) компетентність - здатність до інтеграції знань і навичок, їх використанню у швидко змінюваних умовах зовнішнього середовища;
- 2) концептуальна компетентність – наявність особистісної орієнтованості на вищі професійні досягнення;
- 3) компетентність в емоційній сфері, в сфері соціального та особистісного сприйняття;
- 4) компетентність у конкретних фахових сферах діяльності - наявність загально-орієнтованих та спеціально-засвоєних знань, вмінь та навичок, набутих з урахуванням індивідуального стилю професійної поведінки.

Зокрема, компетентну пізнавальну діяльність пов'язують з наявністю сформованого рефлексивного рівня інтелекту (метакогнітивний рівень інтелекту) і опосередкованістю ним усіх розумових процесів, що забезпечують професійну діяльність. Підвищення цього рівня забезпечує можливість довільної перебудови і цілеспрямованого розвитку інтелектуальних здібностей стосовно переробки соціальної і фахової інформації. Цей метакогнітивний рівень інтелекту тісно пов'язаний із процесом рефлексії, а метакогнітивні здібності є основою інтелектуальної рефлексії. При цьому припускається можливість довільного управління

суб'єктом своїми пізнавальними ресурсами. До цього рівня входять "метакогнітивна поінформованість", яка означає знання спеціалістом власних пізнавальних якостей, їх оцінку, а також свідоме використання прийомів налаштування і стимулювання роботи власного інтелекту. Крім того, до метакогнітивних здібностей відносяться і регулятивні процеси, які відповідають за координацію різних форм пізнавальної активності, зміну стратегій опрацювання інформації тощо.

Звертає на себе увагу ще один підхід, за якого акцентується соціально-психологічна складова компетентності виконавця, а саме: його комунікативність, адекватність міжособистісного сприйняття і взаємодії, уміння попереджати і вирішувати конфлікти, сполучати різні стильові прийоми з вимогами ситуації. Не підлягає сумніву співвідносність визначених характеристик компетентності зі своєрідністю конкретних напрямів слідчої діяльності.

На підставі вищезазначеного вважається можливим розглядати компетентність як комплексну систему, що включає в себе змістовні, ресурсно-часові і соціально-психологічні аспекти професійної діяльності.

Змістовна складова компетентності полягає в адекватній орієнтації в переліку цілей і задач, їх пріоритетності і підпорядкованості як в управлінській, так і в професійних галузях діяльності. Ресурсно-часова складова компетентності передбачає поінформованість:

- щодо трудомісткості і складності розв'язуваних задач, що означає адекватну орієнтацію в переліку цілей і задач діяльності з урахуванням ресурсів, необхідних для їх вирішення;

- щодо виконавських ресурсів, необхідних для здійснення професійної діяльності, що вимагає точного знання реальних професійних можливостей. Натомість, соціально-психологічна складова компетентності професіонала передбачає адекватність у сфері міжособистісного сприйняття і взаємодії, а також комунікативність – здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Таким чином, до складу соціально-психологічної

компетентності входить сукупність знань і умінь, які забезпечують міжособистісну взаємодію.

Потребує термінологічного осмислення визначеність таких категорій, як «Компетентність» та «Компетенція», оскільки в контексті висвітлення проблеми формування інформаційної компетентності видається суттєвим, що ж саме в особистості формується, а що безпосередньо визначає ефективність інформаційної діяльності. В цьому зв'язку Т.Є Ісаєва зазначає, що «Переорієнтація оцінки результатів освіти з понять «вченість», «вихованість», «загальна культура» на поняття «компетенція» і «компетентність», яка відбувається останнім часом, є підґрунтям організації освітнього процесу на основі компетентнісного підходу, який «покликаний забезпечити досягнення нової сучасної якості дошкільної, загальної і професійної освіти»[103, с.16].

На думку І.Зимньої, компетенція - це деякі внутрішні потенційні, приховані психологічні новоутворення (знання, уявлення, програми дій, системи цінностей і стосунків), натомість як компетентність - це те, що ґрунтується на знаннях, інтелектуально і особистісно обумовленому досвіді соціально-професійної життєдіяльності людини, як резерв прихованого, потенційного [94].

Неоднозначне тлумачення цих понять наводить А.В. Хуторської, визначаючи «компетенцію» в системі загальної освіти як сукупність взаємозв'язаних якостей особистості, які відображають наперед задані вимоги до освітньої підготовки випускників, а «компетентність» - як володіння людиною відповідною компетенцією [217].

Нам імпонує позиція Г.С.Вялікової, яка достатньо чітко розмежовує зазначені поняття, стверджуючи, що «...компетенція - це інформаційна обізнаність, глибокі знання про конкретний предмет, з одного боку, і коло певних повноважень, прав, з іншого боку», тоді як «компетентність - ця специфічна освіта, характеристика особистості, яка свідчить про її здатність і

готовність виконувати які-небудь функції в межах певної компетенції» [67, с.29].

На думку О.Миронової, інформаційна компетентність визначається як «здатність ефективно виконувати інформаційну діяльність (при вирішенні професійних завдань, навчанні, в повсякденному житті) з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, що передбачає володіння інформаційною компетенцією і сформованою готовністю (яка містить і особистісні якості) до вирішення відповідних завдань з урахуванням набутого досвіду, з можливістю самостійної організації власної діяльності, із здійсненням самоконтролю і усвідомленням особистої ролі при їх реалізації та можливих наслідків здійснення» [143, с.169].

Дисертаційне дослідження І.М. Баштанара [38] присвячене конкретизації компетентності в сфері інформаційної діяльності в контексті взаємодії суто інформаційних та комунікативних детермінант. Науковцем аналізуються окремі концептуальні положення стосовно компетентності взагалі (А.Г.Бермус, О.О.Бодальов, І.О.Зимняя, Л.А.Петровська, В. В. Серіков, А.В.Хуторської), формування її окремих різновидів (А.С. Белкін, С. Ю. Головін, Г. М. Коджаспірова, А.К.Маркова). Загалом, термін «компетентність» І.М. Баштанар розглядає як володіння знаннями, вміннями здійснювати певну діяльність; спроможність особистості вирішувати різнобічні завдання. Автор вважає, що інформаційна компетентність нерозривно пов'язана з комунікативною компетентністю, особливо в зв'язку з формуванням готовності фахівця до професійної діяльності. «У даному контексті інформаційна і комунікативна компетентність може бути розглянута як єдине ціле, тобто компетентність, де інформація включена в комунікацію, що визначається як інформаційно-комунікативна компетентність» [38, с.8]. І далі в роботі зазначається, що «...Розкриваючи сутність інформаційно-комунікативної компетентності, слід підкреслити, що вона розглядається нами як складне інтегративне утворення, яке поєднує в собі інформаційно-комунікативні знання, вміння, а також особистісні якості

та властивості, необхідні для повноцінного виконання функцій, пов'язаних з професійною діяльністю» [Там же, с.9]. Цілком обгрунтовано, на наш розсуд, науковець виокремлює провідні ключові інформаційні компетенції, зокрема:

- суто інформаційні (збирання, зберігання, переробка та використання інформації; інформаційні процеси);
- комунікативні компетенції (вербальні та невербальні; канали комунікації);
- соціально-психологічні компетенції (суспільний досвід особистості; особистісні якості та риси).

Поєднання інформаційних та комунікаційних компонент притаманне поглядам Т.В.Панкової [160], яка вважає, що виокремлювати саме інформаційно-комунікаційну компетентність доцільно у зв'язку з необхідністю реалізації професіографічного підходу до особистості споживача інформації в контексті його соціальної взаємодії, тобто для визначення професійно-важливих якостей - як комунікативних, так і інформаційно-пізнавальних.

На думку О.В.Горячева [73], саме інформаційно-комунікаційна компетентність найбільш продуктивно визначає глибоку обізнаність в предметній галузі знань, особистий інформаційний досвід суб'єкта, націленого на становлення сучасного наукового світогляду; відкритого до динамічного збагачення і самоудосконалення за рахунок отримання, оцінювання і використання інформації, спроможного створювати нову інформацію; здатного досягати значущих результатів і високої якості в професійній діяльності.

Дещо інша позиція спостерігається у Г.І.Попової [169], яка визначає інформаційно-комунікаційну компетентність як сукупність знань, навичок і вмінь, що формуються в процесі навчання та самоосвіти інформатиці та інформаційним технологіям, а також як здібність у здійсненні професійної діяльності за допомогою означених технологій. Згідно наукових поглядів Є.Г.Пьяних, інформаційно-комунікаційна компетентність – це, перш за все,

уміння у пошуку, збиранні, передачі та аналізі інформації; моделювання і проектування власної професійної діяльності; уміння орієнтуватися в організаційному середовищі на базі сучасних ІКТ та їх використання у власній професійній діяльності [176].

Можливо саме тому Т.В.Панкова вважає «...інформаційно-комунікаційну компетентність явищем вищого порядку, що, на її думку, приблизно так само співвідноситься з інформаційно-комунікаційною письменністю, як стійкі професійні навички в інтелектуально насиченій професії співвідносяться з елементарною письменністю» [160, с.64].

Низка досліджень присвячена з'ясуванню структурних компонент інформаційної компетентності, як складного порівневого утворення (О.Л.Журавльов, О.О.Садовська, Н.Ф. Тализіна, Р.К.Шакуров, А.І.Щербакова та ін.). Зокрема, О.М.Бойцова інформаційну компетентність уявляє у вигляді двох компонент – особистісної та професійно-інформаційної. Остання, у свою чергу, складається з інформаційної, комп'ютерної і процесуально-діяльнісної складових. Інформаційна і комп'ютерна складові визначають загальні компетенції майбутнього фахівця. Процесуально-діяльнісна ж складова містить загальні і спеціальні компетенції. Вони визначаються змістом і напрямом професійної діяльності фахівця і стосуються вирішення професійно-орієнтованих завдань сучасними засобами комп'ютерної техніки [49].

Аналіз деяких наукових джерел [32; 38; 78; 198; 215] дозволяє узагальнити, що інформаційна компетентність виступає якісною особистісною характеристикою, яка розуміється авторами як нова грамотність, до якої входять уміння активної, самостійної обробки інформації людиною, прийняття креативних, принципово нових рішень в непередбачених ситуаціях з використанням інформаційно-технологічних засобів і, окрім того, технічні навички використання комп'ютерної бази,

оперування візуальними уявленнями інформаційних процесів і моделей. У зазначених джерелах відображено два основні орієнтири розуміння поняття «інформаційна компетентність». Перший з цих орієнтирів пов'язаний з тлумаченням інформаційної компетентності як ефективного використання комп'ютерних технологій з метою отримання, збереження, використання і транслювання інформації. Другий орієнтир визначає інформаційну компетентність як інтегральну сукупність особистісних якостей людини, що спричиняють ефективне здійснення інформаційної діяльності. Структурними компонентами цієї інтегральної сукупності виступають:

- мотиви – тобто те, що спонукає до дії, наприклад, прагнення отримати важливу інформацію для забезпечення професійної діяльності;
- цілепокладання - здатність формулювати адекватну мету діяльності і організовувати її досягнення;
- планування - здатність організовувати, аналізувати, оцінювати власну цілісну пізнавальну діяльність;
- психофізіологічні властивості - характеристики різномірних реакцій на професійно важливу інформацію;
- установки і цінності – особистісні характеристики, перш за все - уявлення про самого себе, наприклад, упевненість в спроможності засвоїти інформаційні технології і ефективно їх використовувати;
- знання, уміння і навички роботи з інформацією (види і форми інформації, її пошук, систематизація, методи обробки і зберігання тощо).

Відповідно, в структурі інформаційної компетентності науковцями окреслюються чотири базові компоненти: ціннісно-мотиваційна, когнітивна, операційно-діяльнісна і комунікативна, які, у свою чергу, пов'язані з такими групами компетенцій, як аксиологічні, мотиваційні, цілепокладаючі, пізнавальні, аналітичні, когнітивні, операційні, технологічні, процесуальні, рефлексивні, комунікативні, креативні [210]. Комунікативна компонента відображає знання, розуміння і застосування різновидів знакових систем, технічних засобів комунікацій в процесі передачі інформації від однієї

людини до іншої за допомогою різноманітних форм і способів вербального і невербального спілкування. Натомість когнітивна компонента відображає процеси переробки інформації на мікрокогнітивному рівні (аналіз прийнятої інформації, її формалізація, порівняння, узагальнення, розробка варіантів використання інформації, прогнозування використання нової інформації і взаємодія її з наявними базами знань, організація зберігання і відновлення інформації в довгостроковій пам'яті тощо.

Науковець С. В. Трішина [199] визначає інформаційну компетентність як «інтегративну якість особистості, яка є результатом віддзеркалення процесів відбору, засвоєння, переробки, трансформації і генерування інформації в особливий тип предметно-специфічних знань, і що дозволяє виробляти, приймати, прогнозувати і реалізовувати оптимальні рішення в різних сферах діяльності». До зазначених вище компонент інформаційної компетентності С.В. Трішина додає:

- техніко-технологічну, яка відображає розуміння фахівцем принципів роботи, можливостей і обмежень технічних пристроїв, призначених для автоматизованого пошуку і обробки інформації; знання відмінностей автоматизованого і автоматичного виконання інформаційних процесів; уміння класифікувати завдання з подальшим обранням певного технічного засобу залежно від його основних характеристик і включає знання особливостей засобів інформаційних технологій з пошуку, переробки і зберігання інформації; виявлення, створення і прогнозування можливих технологічних етапів по переробці інформаційних потоків; технологічні навички і уміння роботи з інформаційними потоками (зокрема, за допомогою засобів інформаційних технологій);

- рефлексивну, сутність якої полягає в усвідомленні особистісного рівня саморегуляції інформаційної поведінки, в самореалізації інформаційно-пошукового потенціалу.

До переліку базових функцій інформаційної компетентності в життєдіяльності особистості, науковець відносить:

«...- пізнавальну, спрямовану на систематизацію знань, на пізнання і самопізнання людиною самого себе;

- комунікативну функцію, носіями якої є семантична компонента, "паперові і електронні" носії інформації;
- адаптивну функцію, яка дозволяє адаптуватися до умов життя і діяльності в інформаційному суспільстві;
- нормативну функцію, що виявляється, передусім, як система моральних і юридичних норм і вимог в інформаційному суспільстві;
- оцінну (інформативну) функцію, яка активізує уміння орієнтуватися в потоках різноманітної інформації, виявляти і відбирати необхідну;
- інтерактивну, яка формує активну самостійну і творчу роботу самого суб'єкта по саморозвитку і самореалізації» [199, с.34].

Своє розуміння окремих компонент інформаційно-комунікаційної компетентності пропонує та ж Т.В.Панкова [160]. Виходячи з запропонованого нею розуміння змісту інформаційно-комунікаційної компетентності, в її структурі виокремлюються наступні компоненти:

- Когнітивний компонент, в якому, окрім теоретичних знань, умінь і навичок операції інформацією, інформаційними об'єктами і тому подібне, містяться знання способів отримання і передачі інформації, навички професійного самоудосконалення, знання міжпредметних зв'язків, знання історії інформатики і обчислювальної техніки тощо.
- Діяльнісний компонент, який відображає активне використання інформаційно-комунікаційних технологій в професійній діяльності як засіб пізнання і розвитку, самоудосконалення і творчості. У цьому компоненті особливо підкреслюються вимоги стосовно вже практично засвоєних знань і умінь в умовах інформатизації суспільства.
- Рефлексивний компонент, який відображений у вмінні здійснювати свідомий контроль за результатами власної діяльності і ступінь особистих досягнень; сформованість креативності, ініціативності, співтворчості, самокритичності. Він включає самосвідомість, самоконтроль, самооцінку,

розуміння результатів своєї діяльності і відповідальності за них, пізнання себе і усвідомлення своєї суб'єктності в професійній діяльності.

- Мотиваційно-ціннісний компонент містить систему мотивів, емоційно-вольових і ціннісних відносин до діяльності, до суспільного оточення, до власної особистості, здібностей, їх розвитку і детермінує вибірково спрямованість на інформаційну діяльність і взаємодію. В ньому відображено орієнтованість особистості на креативне здійснення інформаційної діяльності, самоудосконалення в сфері інформаційної взаємодії і акме-визначених досягнень.

Вітчизняна вчена Н.В.Баловсяк інформаційну компетентність особистості уявляє як таку, що складається:

- з інформаційної складової, що забезпечує здібність і здатність ефективної роботи з інформацією в різних формах її подання;
- з комп'ютерної (комп'ютерно-технологічної), яка визначає навичкові характеристики роботи фахівця з ІКТ та орієнтацію в програмному забезпеченні;
- з процесуально-діяльнісної складової як спроможності використовувати сучасні засоби та техніки роботи з інформаційними ресурсами з метою вирішення професійних завдань [34, с.227].

Аналізуючи різні наукові підступи щодо систематизації складових інформаційної компетентності, Р.А.Павлюк [159] констатує, що найбільш науково привабливою і обґрунтованою з огляду на практичність забезпечення ефективної інформаційної діяльності, видається структура, визначальними компонентами якої виступають інформаційно-пошукова, інформаційно-аналітична, інформаційно-комунікаційна, інформаційно-оціночна, інформаційно-екологічна компетенції. Крім того, певну вагомість мають також інформаційно-операційна, інформаційно-етична, інформаційно-правова компетенції; компетенції саморозвитку та накопичення інформації.

Певну цікавість становить підхід до розуміння інформаційної компетентності в системі вищої освіти США. Зокрема, у Науковому звіті Університету штату Каліфорнія за 2001 рік («Інформаційна компетентність в університеті штату Каліфорнія»), поняття «Інформаційна компетентність» деклароване як:

- здатність визначати інформаційні вимоги до завдань дослідження для формулювання стратегії пошуку відомостей;
- здатність визначати форми уявлення необхідних відомостей;
- уміння організовувати відомості в найбільш сприятливий для аналізу, синтезу і розуміння спосіб;
- усвідомлювати етичні, юридичні і політичні проблеми використання інформаційних ресурсів [49].

Достатня наукова увага присвячена проблематиці інформаційної компетентності, її детермінант та особливостей формування в юридичній діяльності і діяльності правоохоронних органів зокрема.

Торкаючись питань, пов'язаних як з характеристикою інформаційної компетентності юристів загалом, так і щодо особливостей її формування, обґрунтованою є нагальна потреба у розумінні своєрідностей самої професійної юридичної діяльності, що, безумовно, відображається і на своєрідностях її інформаційного забезпечення. Цілком слушно підкреслює В.М.Поздняков, що «...При впровадженні компетентнісної моделі в практику підготовки юристів уявляється важливим врахувати дослідження психологів, в яких виявлено, що професійна діяльність юристів не лише змістовно-психологічно дуже різнопланова, але і динаміка умов її реалізації може створювати додаткові суб'єктивні труднощі, оскільки праці юристів одночасно властиві:

- і рутинний, і творчий характер;
- педантичність, скрупульозність в процесуально значущих професійних діях, і гнучкість в поведінці;

- самостійність в професійних діях, і необхідність їх субординованої узгодженості;
- владність, обов'язковість рішень, що приймаються, і небезпека спокус використання свого статусу;
- нормативність професійної поведінки, і належна чутливість до людських проблем.

З урахуванням цих суперечливих особливостей професійної діяльності юристів, реалізація у межах професійної підготовки компетентнісної моделі полягає не просто в посиленні практичної професійно-психологічної підготовленості, але і у розвитку... психологічної культури особистості» [166, с.12], яка зумовлюється ціннісно-сміисловою спрямованістю особистості, чим визначається не лише оптимальність професійної юридичної поведінки, але й збереження психічного здоров'я фахівця.

Компетентність юриста О.Ф.Скакун та М.І.Овчаренко визначають як «систему інтелектуального, психологічного, морального і діяльнісного (функціонального) станів спеціаліста, які відображають рівень набутих знань, вмінь, навичок, досвіду, інформаційної насиченості та інших властивостей в конкретній сфері професійної діяльності» [187, с.71]. Компетентність юриста науковці поділяють на загальну та спеціальну. Загальна компетентність утворює систему інтелектуального, психологічного, морального і діяльнісного станів, інших особистісних властивостей в широкій сфері юридичної діяльності, а спеціальна компетентність ними розглядається як та ж сама система, проте реалізована у вузькій, конкретній галузі фахового знання та практики. Подібний поділ нам здається дещо поверхневим та ґносеологічно необґрунтованим.

Особливі умови професійної діяльності правоохоронців зумовлюють необхідність глибокого розуміння сутності складних соціально-нормативних процесів в суспільстві, і, відповідно, шляхів та засобів ефективного використання інформаційних технологій з метою їх упорядкування. Відмітною рисою професійної діяльності працівників органів внутрішніх

справ є робота із значною кількістю різноманітної соціальної, економіко-політичної, культурологічної, нормативно-правової, наукової інформації. Саме тому визначальною видається проблематика формування та розвитку інформаційної та комунікаційної компетентності спеціалістів, опрацювання якої, в сучасних умовах глобальності інформаційного простору, створює невід'ємну складову інноваційних досліджень у сфері професіогенезу правоохоронців. З іншого боку, забезпечення ефективної правоохоронної діяльності виступає об'єктивною необхідністю формування інформаційної компетентності в аспекті урахування низки чинників психологічного та праксеологічного гатунку.

Системний характер результативності взаємодії соціально-психологічних та нормативно-правових детермінант інформаційної компетентності правоохоронців зумовлює низку наслідкових контекстів її розуміння. Зокрема, до них можна віднести:

- опанування особистістю загальнокультурними та ціннісно-смісловими компетенціями, які забезпечують не лише загальну орієнтацію фахівця в інформаційному просторі, але й формують мотивацію щодо перспектив особистісного та професійного зростання;

- системну складову професійної майстерності правоохоронця на рівні вільного володіння сучасними інформаційними технологіями, яка детермінована відповідними особистісними та професійно-важливими якостями;

- зумовленість всебічного розвитку професійно-культурологічних тенденцій у особистості правоохоронця на основі базових психічних новоутворень (мотиваційно-ціннісних, рефлексивних, когнітивних, праксеологічних тощо), які виступають інтеграторами формування цілісної «інформаційної особистості» - носія інформаційної компетенції;

- визначеність напрямів системно-функціональної освіти та підготовки правоохоронців в сфері формування, розвитку та прояву знань, вмінь та

навичок інформаційної діяльності з метою орієнтації, вибірковості та диференціації глобального та професійного інформаційного простору.

- визначеність діагностико-прогностичних критеріїв і показників продуктивного розвитку інформаційної та комунікаційної компетентності як основи розбудови моделі фахівця-правоохоронця, в яких відображені особистісні та професійні властивості, своєрідність інформаційної поведінки та перелік базових компетенцій.

В зв'язку із зазначеним, можна визначити низку досліджень, присвячених загальнотеоретичним та практичним проблемам актуальності інформаційної компетентності юристів (П.З.Абдуллаєва, О.А.Гаврилов, І.Є.Єськова, І.О.Кулантаєва, Ю.Ф.Михайлов, Н.Е.Попова, І.П.Рак, Б.Н.Селін, О.В.Турутїна, В.М.Чернишов, С.М.Шахрай), удосконалення інформаційного забезпечення юридичної діяльності загалом (О.В.Жаглін, А.В.Морозов, О.В.Бурцева) та окремих напрямів правоохоронної діяльності (І.А.Глухов, П.В.Беспалов, І.В.Бабічев, Н.А.Тігунцева). Предметом наукового аналізу були питання інформаційно-комп'ютерного забезпечення слідчої та оперативно-розшукової діяльності (А.Л.Єрохін, О.Ф.Лановий, М.Я.Швець, В.Г.Хахановський), проблеми використання інформаційних технологій в системі освіти МВС (Ю.Ю.Орлов, М.Я.Швець, К.І.Беляков, В.В.Голубєв).

В дослідженні Л.А.Бистрякової [58] підкреслюється, що на тлі постійного зростання нормативно-правової інформації виник дисонанс між можливостями традиційних засобів роботи з інформацією і сучасними вимогами щодо оперативності її використання. Тому, як вважає науковець, підвищення ефективності юридичної діяльності зумовлюється як інформатизацією правової сфери, так і забезпеченням особистісно-професійного зростання юристів через формування досконалої інформаційно-комунікаційної компетентності. Відповідно, продуктивність розвитку цієї компетентності, Л.А.Бистрякова вважає можливим, якщо:

- розглядати інформаційно-комунікаційну компетентність як складову загальної професійної компетентності працівника ОВС, і як інтегральний чинник продуктивності діяльності в сучасному інформаційному просторі;

- «...досліджувати інформаційно-комунікаційну компетентність як інтеграційну властивість особистості, як сукупність груп елементів, що відображають відповідний її зміст в мотиваційно-ціннісному, когнітивному, емоційно-вольовому, діяльнісно-практичному, рефлексивному аспектах» [58, с.7];

- буде сформовано адекватний критеріальний апарат оцінки відповідних рівнів сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності правоохоронців;

- буде опрацьовано і впроваджено в практику професійної освіти та підготовки психолого-акмеологічну модель інформаційно-комунікаційної компетентності фахівця-правоохоронця;

- буде «...вивчена психолого-акмеологічна складова інформаційно-комунікаційних технологій, визначені відповідні принципи їх використання в реальній практиці розвитку інформаційно- комунікаційної компетентності співробітника правоохоронних органів» [58, с. 8].

О.А.Лобинцева вважає інформаційну компетентність як складову загальної професійної компетентності працівника ОВС і визначає її як «...сукупність теоретичних знань про джерела інформації і практичних умінь, необхідних для роботи з інформацією..., а також можливість самостійно застосовувати сучасні інформаційні технології» [130, с.4]. Це тлумачення інформаційної компетентності по суті тотожне розумінню цієї категорії більшістю науковців. Водночас, визначаючи професійну компетентність працівника органів внутрішніх справ, О.А.Лобинцева відносить її до сукупних нормативно-правових характеристик, спрямованих на формування професійного досвіду та необхідних для вирішення конкретних професійних завдань. Поділяючи в цьому міркуванні позиції О.А.Іванової [126], О.А.Лобинцева вважає доцільним об'єднати ці категорії в

понятті «Професійно-інформаційна компетентність», що, на наш погляд, видається надлишковим.

Низка досліджень інформаційної компетентності стосується слідчого фахового напрямку в правоохоронній діяльності [23; 48; 224]. Так, дисертаційне дослідження М.І.Шермана присвячене проблемам оптимізації фахової освіти майбутніх слідчих в зв'язку з їх інформаційно-комп'ютерною підготовкою. Здійснений ним аналіз нормативно-правової бази та практики навчання інформатиці і якості навчання слідчих дозволив визначити і позначити протиріччя між вимогами практики правоохоронної діяльності щодо рівня професійної комп'ютерно-інформаційної підготовки слідчих і її реалізацією в навчальному процесі у ВНЗ МВС України. Згідно позиції науковця, професійна комп'ютерно-інформаційна компетентність входить до професійної компетентності слідчого МВС України і «...характеризується наявністю теоретичних знань, стійких навичок і умінь, сформованості особистісних якостей, які в сукупності забезпечують успішне виконання на належному правовому, технологічному і методичному рівні інформаційно-правової, інформаційно-аналітичної, інформаційно-пошукової і інформаційно-комунікаційної складових оперативно-службової діяльності слідчого МВС України по попередженню, розкриттю і розслідуванню злочинів» [224, с.114]. Відповідно, в роботі пропонується структура комп'ютерно-інформаційної компетентності майбутніх слідчих, в якій змістовно розкриваються базові компоненти, зокрема:

- Змістовна (когнітивна) компонента, яка складається з нормативно-правової бази правоохоронної діяльності і використання в ній інформаційно-комунікаційних технологій, знання апаратної частини комп'ютерної техніки, основних термінів інформаційних технологій, правил роботи з системним, прикладним і спеціальним програмним забезпеченням, призначення і порядку використання правових інформаційно-пошукових систем.

- Особистісно-мотиваційна компонента, в якій відображено емоційно-вольову зрілість, розвинену правосвідомість, схильність до сприйняття

іновацій, стійкість в екстремальних ситуаціях, евристичність та креативність мислення, висока особиста відповідальність, рефлексивні здібності.

- Процесуально-операційна компонента, змістом якої є досконале здійснення інформаційно-пошукової, інформаційно-аналітичної та інформаційно-комунікаційної професійної діяльності в межах повноважень слідчого» [224, с.131].

Інформаційні та комунікативні аспекти компетентності слідчих розглядали М.В.Боева та О.І.Власов. Зокрема М.В.Боева вважає, що продуктивність і оперативність слідчої діяльності залежить від розвиненості тактико-комунікативної компетентності слідчого, яка забезпечує можливість встановлювати психологічний контакт з об'єктами професійної діяльності, позитивні міжособисті відносини з учасниками розслідування, завдяки чому він здатний отримувати від них достатньо повну та належну інформацію. Саму ж тактико-комунікативну компетенцію науковець розуміє, як «...засноване на особистісних якостях слідчого вміння використовувати об'єктивні закономірності перцепції, комунікації та інтеракції, а також тактичні техніки і прийоми взаємодії з учасниками розслідування, а також...здатність долати реальну протидію зацікавлених осіб щодо встановлення істини по справі» [48, с.58]. Ступінь виразності тактико-комунікативної компетентності слідчого залежить від його психічних якостей, суспільного та культурного розвитку особистості, професійно-психологічних знань, умінь та навичок (аналітико-психологічних і тактико-технологічних).

В дослідженні О.І.Власова, присвяченому потенціалу професійної компетентності слідчого у виявленні та діагностиці неправдивих свідчень, підкреслюється, що в системі професійної компетентності вирізняються такі складові, як комунікативна, інтерактивна, соціально-перцептивна, організаційно-правова, що спрямовані на встановлення організаційно-психологічної взаємодії з різними категоріями громадян і забезпечення ефективного інформаційного обміну. Встановлено також, що ефективність

компетентності в слідчій діяльності залежить від низки акмеологічних умов та чинників. Зокрема, відповідними акмеологічними умовами формування професійної компетентності слідчого виступають: професійна підготовленість; ступінь взаємовідповідності особистісних та професійних якостей, їх відповідності вимогам спеціальності; налаштованість слідчого на самоосвіту, саморозвиток та самоудосконалення; цілеспрямоване формування професійно-правових, комунікативних, перцептивних та акмеологічних знань, вмінь та навичок як фахових компетенцій [60, с.9].

Таким чином, постановка і вирішення проблеми особистісно-професійного становлення фахівця-слідчого, формування у нього низки компетенцій, які визначають цілісну інформаційну компетентність, неможливе поза залученням системного, компетентнісного підходу, згідно якого особистість професіонала є складною, самоорганізованою системою, психіка якої виступає засобом входження суб'єктивного в професійну реальність і зворотнього впливу реальності на формування особистості. Дослідження психологічних детермінант становлення інформаційної компетентності дозволяє встановити закономірності не лише опосередкування ними слідчої діяльності, але й визначити напрями та потенції особистісного зростання слідчого, його професійної майстерності.

1.2. Психологічні чинники пізнання в діяльності слідчого

Актуальність проблеми інформаційної компетентності зумовлена її вагомістю в контексті професійної діяльності слідчого, визначальним напрямом якої є діяльність пізнавальна, детермінована, з одного боку, загальними закономірностями пізнання як наріжної психологічної категорії, а з іншого – умовами та функціональним змістом процедури розслідування правопорушень.

Психологічний аналіз змістовних і структурних компонент розслідування, спрямованого на виявлення фактів та обставин правопорушень, суб'єктно-

об'єктних відносин учасників події, її умов та детермінант з необхідністю передбачає висвітлення питань, пов'язаних з пізнанням зазначених явищ.

Як вважає академік М.В.Костицький, «Пізнання в сучасній філософії та наукознавстві трактується як творча діяльність суб'єкта, орієнтована на отримання достовірних знань про світ...В процесі пізнання виділяється суб'єкт і об'єкт пізнання. В той же час пізнання нерозривно пов'язане із свідомістю як важливим компонентом людської психіки. Наявність у людини свідомості дозволяє формувати узагальнені знання про зв'язки, відношення, закономірності об'єктивного світу, ставити перед собою мету, розробляти плани, регулювати і контролювати емоційні, раціональні і предметно-практичні взаємини з дійсністю, визначати ціннісні орієнтири, удосконалювати умови свого життя» [117]. Пізнання, стверджує М.С.Каган, «...виступає на двох рівнях. Перший – рівень практичного пізнання, на якому воно невід'ємне від практичної діяльності і зберігає свої результати в повсякденній свідомості людей у вигляді їх життєвої мудрості та практичного досвіду. На другому рівні пізнавальна діяльність виявляється у науковому пізнанні, яке відокремилось від практики і стало самостійною формою діяльності,...в якій активність суб'єкта, спрямована на об'єкт не модифікує його, не руйнує і не реконструює, а відображається ним і повертається до суб'єкта у вигляді знання про цей об'єкт. Пізнавальна діяльність має своїми об'єктами природу, суспільство, людину, або саму пізнаючу особистість [104, с.59-60]. Наукове пізнання – це процес отримання системи точно сформульованих і перевірених знань про явища і їх глибинні зв'язки, виведені на цій основі закони природи і суспільства. Сутністю і результатом процесу пізнання є встановлення істини, під якою розуміється адекватне відображення об'єкту, який пізнається суб'єктом, відтворення його таким, яким він існує сам по собі, незалежно від людини і її свідомості [104].

Зазначене розуміння пізнання цілком відповідає одному з ґрунтовних принципів розуміння психічного – діяльнісному підходу, за якого «...в основу кладеться категорія предметної людської діяльності, аналіз її

внутрішньої будови...Маються на увазі саме діяльності суб'єкта, які і виступають вихідними «одиницями» психологічного аналізу особистості» [129, с.183].

Активний, дієвий характер пізнання як діяльності підкреслюється О.М.Леонтьєвим, зокрема, пізнавальна діяльність людини породжується і розвивається спочатку як сторона, момент її практичної діяльності. Пізніше вона виділяється як особлива теоретична діяльність, але виходить з практики, підкоряється її контролю, водночас впливаючи на неї і керуючи нею [129].

Таким чином, можна розуміти пізнання , як:

- особливу форму відображення дійсності;
- психологічну (духовну) сторону практичної діяльності людини;
- вищий рівень знань, здобутих особистістю цілеспрямовано.

На практичну орієнтованість пізнання в юрисдикційному процесі вказує М.В.Костицький, стверджуючи, що «Об'єктивне психологічне знання, розроблене та отримане психологічною наукою лише тоді стає інструментом виконання завдань правосуддя, коли воно застосовується в практичних цілях розслідування та судового розгляду судових справ, для пізнання окремих матеріально-правових та процесуальних явищ і фактів. З його допомогою пізнаються окремі факти і явища, що цікавлять дізнання, слідство, прокурора, суд, захист» [117]. А тому «Узагальнення трактувань пізнання в юрисдикційному процесі, криміналістиці, судовій психології, з одного боку, і – у філософії, наукознавстві, психології – з другого, дозволяє визначити пізнання в юрисдикційному процесі як перетворення об'єктивної дійсності в психологічні образи, що проявляється на трьох рівнях – філософському, науковому і повсякденному. В залежності від стадії юрисдикційного процесу, ступеня законодавчого врегулювання, процесу цілий напрям пізнання може носити доказовий чи допоміжний характер. Але в будь-якому випадку воно буде процесуальним, оскільки поза метою правозастосування, судочинства воно не має значення» [117]. Хоча, «...для соціального пізнання характерним є те, що явище не тільки може не співпадати із реальністю, але і викривляти

її. Таке може мати місце в юриспруденції, особливо в кримінальному процесі, коли ті та інші явища, що лежать на поверхні, наприклад, знайдені на місці вчинення злочину предмети, викривлюють дійсну сутність цих явищ» » [Там же].

Подібну пересторогу підкреслює і Є.П.Нікітін: « Скоєний злочин являє собою подію, що відбулась в минулому, яка на момент розслідування не існує і тому не може бути пізнана шляхом безпосереднього спостереження»[150, с.12]. А тому, «...як і всяке пізнання минулого, розслідування злочину являє собою опосередковане пізнання, що ґрунтується на вивченні тих предметів, які містять інформацію про об'єкти та події минулого» [Там же , с.13]. Незважаючи на це, «Можливість пізнання причини за її результатами, сутності явища за його слідами в широкому розумінні слова з безперечною визнається матеріалістичною діалектикою. Методологічною основою процесу такого пізнання є теорія відображення» [Там же, с.58]. Автор, по суті, повторює думку Р.С.Белкіна, який стверджував, що «самий процес виникнення інформації є процес відображення, а її виникнення – результат цього процесу. Оскільки будь-яка подія злочину обов'язково відбивається в навколишньому середовищі, остільки і самий процес виникнення інформації про злочин має необхідний, стійкий і загальний повторюваний характер, тобто є закономірністю» [40, с.121]. В.В.Бірюков теж підкреслює пізнавальний характер розслідування правопорушень: «В інформаційному плані розслідування злочинів є специфічним різновидом інформаційно-пізнавальної діяльності людини, яка спрямована на пізнання події, що мала місце в минулому» [44, с.104]. Ю.І.Степура не лише означає пізнавальний характер розслідування, але й вважає, що «...зібрана та використовувана в ході розслідування інформація виконує не пошукову функцію, а пізнавальну» [192, с.8]. Водночас ми не можемо повною мірою погодитись з В.О.Коноваловою, яка вважає, що «За своєю гносеологічною природою пізнання при розслідуванні злочинів тотожне пізнанню взагалі і відповідає загальним законам гносеології. Його

змістом є розумова діяльність, що ґрунтується на загальних законах мислення. Пізнання у даній галузі здійснюється у формі специфічної діяльності, що визначається кримінально-процесуальним законом» [113, с.29], оскільки зведення пізнання в процесі розслідування лише до дії законів мислення означає обмеженість методології розслідування логічними постулатами..

Вищезазначене дозволяє вести мову про виключну інформаційну сутність пізнавальної діяльності слідчого, в зв'язку з чим ми цілком солідаризуємось з М.В.Костицьким, який піддає критичній оцінці погляди А.В.Дулова, О.Р.Ратинова, В.Л.Васильєва, Ф.В.Глазиріна, М.І.Снікєєва, В.О.Коновалової та ін., які структуру слідчої діяльності традиційно вбачають у пізнавально-пошуковій, конструктивній, організаційній, комунікативній діяльностях, начебто «...всі інші види діяльності „непізнавальні“, реалізуються без пізнання» [114]. Тим більше, що переважна більшість науковців дотримуються позиції диференціювати різновиди інформаційної роботи в залежності від мети і ситуації професійної діяльності. Так, А.Е.Волкова [62] досліджує інформаційно-пошукову діяльність, М.Баштанар [38] та Ю.І.Степура [192] - інформаційно-аналітичну діяльність, М.В.Боева[48], Л.А.Бистрякова[58], О.А.Лобинцева[130], М.І.Шерман [224] – інформаційно-комунікаційну діяльність, В.В.Бірюков[44] – інформаційно-пізнавальну діяльність. М.І.Шерман та В.В.Бірюков виокремлюють інформаційно-комп'ютерну роботу слідчого, а Г.Г.Доспулов[80] взагалі вважає розслідування правопорушень інформаційно-доказовим процесом.

У зв'язку з цим, видається цілком доречною точка зору авторів підручника «Юридична психологія» [234], які слідчі (розшукові) дії поділяють на інформаційно-пошукові та інформаційно-комунікативні. Відповідно, на наш погляд, своєрідність пізнання в розслідуванні правопорушень полягає в тому, що слідчий досліджує, з одного боку, взаємозв'язки явищ, які ним безпосередньо сприймаються (огляд, обшук, слідчий експеримент), так і те, що відобразилось у свідомості людей про розслідувану подію (допит,

упізнання). У першому випадку приймаються до уваги переважно природні закономірності, а в іншому — закономірності психічного відображення події, бажання, інтереси і наміри людей, їх емоційно-вольові особливості.

Виходячи з визначення інформаційної діяльності як сукупності дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави, Кримінальний процесуальний Закон окреслює чотири її різновиди – процеси одержання, використання, поширення та зберігання інформації [8, с.263-264].

Інформаційний характер пізнавальної діяльності слідчого підкреслює Ю.В.Чуфаровський, який вважає її діяльністю «...в основі якої лежать знання, в першу чергу, матеріального і процесуального права, криміналістики і інших галузей знань, спрямованих на дослідження складу злочину і встановлення його учасників шляхом збору, аналізу, оцінки, передачі і використання отриманої інформації за допомогою розроблених наукою криміналістикою спеціальних засобів, методів і прийомів» [221, с.97], хоча твердження про виключність криміналістики у її розробці її методології викликає вагомі сумніви.

Поняття інформації в розслідуванні правопорушень неоднозначно розуміється низькою науковців. Так, І.Л.Бачило [37, с.167] відмічає, що інформація - дані, які характеризують об'єкт пізнання і можуть бути виокремлені суб'єктом у тому чи іншому відображенні; це не лише кількість, але і якість віддзеркалення реальності. При цьому розкриваються такі її сторони, як зміст, значення, цінність (корисність). Деякі автори вважають, що у слідчій діяльності використовується кримінальна інформація, а інші – що це інформація суто криміналістична. Зокрема, І.О.Ієрусалімов стверджує, що «Кримінальна інформація – це будь-які відомості, отримані в результаті цілеспрямованого пізнання злочинів і злочинної діяльності, які можуть бути використані для вирішення різноманітних завдань, що стоять перед суспільством і наукою: створення умов для викорінювання злочинності, для правотворчої діяльності, розкриття та попередження злочинів тощо» [100,

с.90]. Натомість, на думку В.І.Галагана, «Криміналістична інформація – це будь-якого роду відомості, які відносяться до події, що розслідується, отримані процесуальним і непроцесуальним шляхом у процесі розслідування злочину слідчим або працівником органу дізнання, які можуть бути доказами у справі чи сприяти їх отриманню» [68, с.11]. Позиція Є.Д.Лук'янчикова з цього приводу полягає в тому, що «Криміналістична інформація...- відомості про криміналістично значущі ознаки злочину, які вилучені із залишених ним слідів суто криміналістичними засобами, що мають відношення до розкриття, розслідування та запобігання злочинів...Це відомості про подію злочину, отримані в результаті його цілеспрямованого пізнання криміналістичними засобами й методами з метою використання в розслідуванні для встановлення механізму та визначення ролі кожного причетного до нього об'єкта» [135, с.106]. Нам здається значно доречнішою думка М.В.Костицького, який вважає, що «Виходячи із сутності діяльності в юрисдикційному процесі інформацією у цій сфері являються дані про події, факти, обставини, які обов'язково проявляються в оточуючому середовищі, у формі матеріально-фіксованих слідів, або образів у свідомості людей; при цьому і те і інше містить інформацію про події, факти, обставини, виявлення, аналіз і оцінка якої складає головну сутність пізнавального аспекту діяльності» [117]. А.П.Закалюк вважає доцільним використання терміну «Кримінологічна інформація», оскільки «Кримінологічна інформація — це кримінологічно значуща інформація про об'єкти, які є предметом кримінології, тобто про злочинність і окремі злочини, особу злочинця, детермінацію злочинності та окремих злочинів, механізм їх вчинення (стосовно злочину - його розслідування, судового визначення)., включаючи потерпілого, а також запобігання злочинності» [92, с.88]. В.С.Кузьмічов, який займає деяку компромісну позицію, переконаний, що в розслідуванні необхідно враховувати п'ять основних груп інформації: 1) дані про злочинну діяльність; 2) дані про фактичні обставини конкретного розслідуваного злочину; 3) дані про осіб, які підозрюються (обвинувачуються); 4) дані про

правовий режим застосування криміналістичних прийомів і засобів; 5) дані, що впливають на прийняття тактичних рішень [125, с.176]. Деякі науковці в розслідуванні правопорушень надають переважного значення окремим різновидам інформації. Так, О.Е.Волкова вважає, що «...в розслідуванні правопорушень важливого значення набуває інформація виключно довідкового характеру, що стосується, зокрема, індивідуальних ознак людини, матеріалів, речовин та об'єктів, які хоча й не мають безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку із розслідуваним правопорушенням, однак може сприяти вирішенню низки ситуативно виникаючих питань...Для забезпечення діяльності слідчого найбільш вагомими виступають наступні інформаційні системи: інформаційно-довідкова, інформаційно-пошукова, інформаційно-модельна та інформаційно-консультативна.» [62, с.146]. Подібної точки зору дотримується В.В.Бірюков, оскільки, на його думку, «У практичній діяльності з розслідування злочинів, визначення має виглядати так: інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів – це діяльність суб'єктів розслідування, спрямована на пошук та одержання, а в необхідних випадках оновлення і коригування інформації, яка міститься в інформаційних системах незалежно від їх відомчої належності, з метою використання її в процесі розслідування злочинів» [44, с.69].

Ми вважаємо, що досудове розслідування являє собою системну інформаційно-пізнавальну діяльність, а інформація, яка слідчим збирається, верифікується, узагальнюється та отримує статус достовірного знання виконує не окрему функцію – пошукову, орієнтуючу, аналітичну тощо, а виключно пізнавальну. Разом з тим, пізнавальний процес в розслідуванні правопорушень з необхідністю зумовлюється правовими приписами, зокрема:

- пізнання здійснюється в суворій відповідності з нормами Кримінального процесуального кодексу;
- воно обумовлюється нормативно встановленими строками і здійснюється виключно правомочними суб'єктами;

- предметом пізнання є обмежене коло досліджуваних обставин, що стосуються конкретної минулої події;
- пізнання обов'язково завершується посвідченням (протоколюванням) пізнаваного.

Крім цього, інформація, отримувана в процесі пізнання правопорушення обов'язково повинна відповідати низці вимог, зокрема:

- **об'єктивності.** Ефективне розслідування правопорушень залежить від інформації, яка найповніше відображає об'єктивну реальність, **характеризує** відповідність дійсного змісту об'єкта інформації отриманому уявленню про нього незалежно від свідомості людини. Лише на основі об'єктивної інформації можна прийняти обґрунтовані рішення, розробити правильну тактику розслідування.
- **достовірності.** «Достовірність у гносеологічному плані – це доведена, обґрунтована істинність, тобто форма існування істини» [212, с.214]. Достовірність – це *достатня вірність*, правильність, доведеність факту чи явища, які становлять предмет розслідування та доказування.
- **науковості (репрезентативності).** Накопичувана в процесі розслідування інформація повинна відповідати сучасним науковим уявленням про предмет дослідження; бути вираженою в термінах, що стосуються сфери розслідуваного явища чи факту; неспростовно відповідати законам логіки, а також бути виявленою адекватним науково-дослідницьким інструментарієм.
- **оптимальності (достатності).** Ця вимога стосується визначення кількісних і якісних характеристик інформації, які спроможні дати вичерпне і повне уявлення щодо досліджуваного в процесі розслідування об'єкта та явища в цілому. Вимога дозволяє не лише сприяти оптимізації строків розслідування, але й уникнути «інформаційного шуму» - явища, за якого надлишкова інформація блокує усвідомлення найбільш вагомих і переконливих параметрів об'єкта.

- **оперативності.** Вимога стосується терміновості і своєчасності інформації, що дозволяє дотримуватись термінів розслідування та вчасно реагувати на зміни слідчої ситуації.

- **системності.** Системність інформації, як вважає Т.В.Муранівський, передбачає її цілісну, узгоджену і непротивічну екстраполяцію на досліджуваний об'єкт чи явище у сукупності їх ознак і взаємозалежних параметрів з урахуванням динаміки розвитку розслідуваної події. [148, с.75].

Крім того, інформація, виявлена в процесі розслідування може бути охарактеризована з позиції її властивостей, атрибутивних та прагматичних.

Атрибутивні властивості – це ті, що відображають власні, внутрішні характеристики інформації: кумулятивність (накопичуваність), старіння, невичерпність, об'єктивність, адекватність, достовірність, доступність.

Прагматичні властивості – ті, які характеризують ступінь її корисності для того, хто нею користується: новизна, повнота, актуальність.

Аналіз структури та етапів інформаційно-пізнавальної діяльності слідчого, їх психологічного змісту, умов та чинників свідчить про наявність різних підходів, принципів і засад їх диференціації. Загалом можна виокремити дві основні підстави структурних компонент та послідовності досудового розслідування: нормативно-процесуальну та функціонально-діяльнісну.

За першою підставою, процесуальна діяльність слідчого здійснюється у формі слідчих дій: допитів, оглядів, обшуків, експериментів, упізнань і інших, спрямованих на встановлення істотних обставин події, що розслідується, шляхом виявлення, збирання і дослідження доказів. При цьому, як вважають автори підручника з криміналістики за ред. М.П.Яблокова [123], предметом правового регулювання є не методи пізнання, а форми їх застосування в розслідуванні. Так, слідчий огляд виступає як процесуальна форма спостереження, слідчий експеримент - як процесуальна форма експериментального методу, протоколювання - як форма опису, експертиза - як процесуальна форма застосування спеціальних знань тощо. Знаходячись у безпосередньому предметно-чуттєвому контакті з

джерелами доказової інформації, слідчий оцінює отримані фактичні дані під кутом зору їх відношення до справи з позиції норм матеріального і процесуального закону. Солідарна точка зору притаманна Є.Д.Лук'янчикову, який теж вважає основним процесуальним засобом пізнавальної діяльності у досудовому провадженні слідчі дії. До системи засобів інформаційного забезпечення розслідування науковець відносить:

- Процесуальні засоби, які поділяються на дві групи: а) слідчі (розшукові) дії та б) процесуальні дії, що мають іншу процесуальну форму – вимоги та запити.
- Адміністративно-правові дії (перевірка документів, огляд осіб, їх речей, перевірка дозволів, одержання пояснень тощо).
- Оперативно-розшукові заходи.

Водночас «У структурі процесуальних засобів інформаційного забезпечення, правомірно виділити специфічну групу засобів організаційного характеру (виклик на допит, залучення осіб, які мають брати участь у слідчій (розшуковій) дії, відбирання зразків для порівняльного дослідження, експертизи тощо)» [135, с.130-131]. Подібну точку зору, полемізуючи з Р.С.Белкіним, И.К.Биховським, І.Ф.Герасимовим, В.Я.Дороховим, ще у 1992 році висловлював Г.Г.Доспулов. Він же, окреслюючи напрями інформаційного пошуку в процесі пізнавальної діяльності слідчого, вважав необхідним зосередитись на:

- 1) Інформації, яка відноситься до обставин, що підлягають доведенню у справі або інформації, що підтверджує відсутність події злочину;
- 2) Інформації, яка певним чином пов'язана з процесом розслідування і проведенням експертизи і може бути використана в тактико-психологічних цілях;
- 3) Неправдивій інформації, яка відіграє негативну роль у встановленні істини;

4) Інформації, яка не має відношення ані до досліджуваної події, ані до процесу розслідування і не чинить жодного впливу на хід розслідування. [80, 24].

В.А.Єгоров діяльність слідчого пропонує розподіляти на дві складові: першу складає пошук та збирання необхідної інформації, другу – аналіз інформації та обґрунтування висновків. При цьому, «Інформаційна система попереднього розслідування забезпечує збирання, зберігання, обробку, пошук, передавання інформації, необхідної в процесі прийняття рішення...Вона допомагає аналізувати процес розслідування злочину і отримувати інформацію з подальшим процесуальним її закріпленням у вигляді доказів» [88, с.19].

Вищезгадані автори підручника «Криміналістика» [123] в інформаційно-пізнавальній структурі слідчої дії виокремлюють наступні стадії: 1) тактичного забезпечення; 2) орієнтуючого дослідження; 3) детального дослідження; 4) завершальну стадію.

Змістом першої стадії є прагнення організаційно забезпечити на основі тактичного рішення ефективну реалізацію слідчої дії. Вирішальна роль при цьому відводиться ретельному плануванню, в плинні якого типова модель конкретної слідчої дії порівнюється реальною слідчою ситуацією, із загальним планом розслідування, що й відображає реальний тактичний задум слідчого стосовно використання наявних в його розпорядженні методів і засобів.

Орієнтуюче дослідження має на меті розробку заснованої на первинній інформації загальної моделі розслідуваної події, яка була б здатна сприяти пришукавню дієвого інструментарію пошуку джерел доказової інформації.

Змістом детального дослідження повинно бути встановлення окремих обставин розслідуваної події шляхом аналізу відповідних інформаційних вузлів, якими виступає сукупність інформаційних джерел як носіїв доказових фактів щодо сутності розслідуваної справи. Завершальна стадія орієнтована за закріплення винайденої доказової інформації. На жаль, науковцями в

подальшому не наводяться пропозиції стосовно методологічного забезпечення інформаційного пошуку

М.І.Єнікєєв [89] увесь процес розслідування правопорушень поділяє на підготовчий, первинний, основний та завершальний етапи, які в своїй сукупності утворюють структуру слідчої діяльності. Кожному етапу притаманні конкретні завдання, які реалізуються за допомогою певних пізнавально-пошукових циклів. Зокрема, на підготовчому етапі після перевірочних, установчих дій порушується кримінальна справа. Первинний етап розслідування присвячений виявленню та закріпленню первинної орієнтуючої інформації, типізується слідча ситуація, формується ймовірнісна модель події у вигляді слідчої версії. Основний етап полягає у формуванні доказової бази шляхом здійснення необхідних слідчих дій, уточнюються використані та пришукуються нові джерела інформації. На цьому ж етапі найбільш широко використовуються спеціальні знання (психологічні, природничо-наукові тощо) через залучення спеціалістів та експертів. На думку М.І.Єнікєєва, основний етап відображає усю інформаційну мережу розслідування, що дозволяє поступово перейти від фактів – наслідків події до фактів – її причин. Заключний етап синтезує остаточно отриману інформацію, надаючи їй процесуального закріплення.

Видатний вітчизняний процесуаліст Л.Д.Удалова вважає, що «Криміналістична інформація про злочин може бути отримана слідчими, переважно, за двома напрямками. По-перше, з показань осіб, які опинились так чи інакше учасниками процесу розслідування (свідків, потерпілих тощо). Відомості, які містяться в показаннях зазначених осіб, за формою подання варто вважати вербальною інформацією, оскільки власне показання є мовленнєвим (вербальним, словесним) повідомленням з приводу досліджуваних у справі обставин. По-друге, криміналістична інформація може бути отримана дослідженням безлічі матеріальних носіїв, у яких важлива для справи інформація відображена у вигляді їхньої фізичної, хімічної та інших ознак; розмірі, обсязі, кольорі тощо. Різноманіття подібних

об'єктів визначається різноманіттям об'єктів матеріального світу загалом, однак з погляду кримінально-процесуального закону, до них можуть належати місце події, приміщення, предмети і документи, людина. Позаяк при збиранні подібної інформації мовленнєвий спосіб поступається місцем іншим способам і прийомам, вона за формою свого подання може бути названа невербальною». [202, с.15-16].

Погляди деяких науковців зводять процес пізнання до визначального функціонування певного психічного процесу, не зважаючи на те, що в пізнавальній діяльності втілюється цілісна особистість. Так, Я.О.Пономарьов вважає, що «Індивідуальне пізнання – це перш за все одна з форм конкретної діяльності людини. Основними елементами індивідуального пізнання є мислення і знання. Мислення розглядається як процес психічної взаємодії. Знання, певним чином, є продуктом цього процесу. Психологія повинна розуміти мислення як деяку сторону конкретної пізнавальної діяльності, інакше кажучи, розуміти мислення як явище матеріальне, як частину самого буття, як реальний процес взаємодії суб'єкта, що пізнає, з об'єктом, який пізнається» [168, с.66].

Пізнавальна діяльність слідчого не обмежується однією лише системою логічних розгорнутих суджень про подію. Як справедливо помічає аргентинський математик і системолог Маріо Бунге «Одна логіка так само мало здатна привести людину до нових ідей, як одна граматики створювати поеми» [56, с.18].

Процес пізнання включає відчуття і сприймання, акти упізнавання і уяви. Інтегратором пізнавальної діяльності виступає відтворююче (дискурсивне) і творче (евристичне) мислення. Пізнавальний процес опосередковується темпераментними і характерологічними особливостями його суб'єкта, відчуває істотну активуючу дію з боку емоційно-вольової і мотиваційно-спонукальної сфер особи.

Таким чином, до пізнавальної діяльності залучається цілісна особистість. Власне ж рішення пізнавальної проблеми з психологічної точки

зору полягає в поєднанні реальних операцій з постійним переходом практичних дій в сферу мислення і навпаки.

У професійній діяльності слідчого постійно утворюються так звані проблемні (слідчі) ситуації виконання теоретичного або практичного завдання, при яких раніше засвоєного досвіду розслідування виявляється недостатньо і виникає суб'єктивна потреба в нових знаннях. Актуалізується мислення, за допомогою якого проблемна слідча ситуація відображається в свідомості слідчого у вигляді пізнавальної задачі. По суті, пізнавальна задача, її усвідомлення детермінує необхідність встановлення істинного і достовірного знання про факти, явища і закономірності об'єктивної реальності, якою є розслідувана подія. Відтак, саме пізнавальна задача виступає мотивувальним, спонукальним чинником пізнавальної діяльності, її пусковим механізмом. Усвідомлення проблемної ситуації водночас формує внутрішню психологічну структуру процесу вирішення задачі, що включає в якості складових:

- Пізнавальну потребу суб'єкта.
- Невідоме знання, що досягається, або спосіб дії.
- Інтелектуально-пізнавальні здібності, професійний і життєвий досвід слідчого як суб'єкта пізнання.

Проблемна (слідча) ситуація стає для слідчого пізнавальною задачею в тому випадку, якщо вона спрямована на задоволення детермінованої безпосередніми професійними обов'язками або іншою сферою інтересів пізнавальної потреби. З іншого боку, відображення ситуації у вигляді пізнавальної задачі виникає при невизначеності або невідомості знання, при актуалізації об'єктивних або суб'єктивних труднощів (наприклад, проблематичним є питання про достатність даних для порушення кримінальної справи або пред'явлення звинувачення, відсутні докази, показання свідків, потерпілих тощо). Згодом виникає необхідність в мобілізації пізнавальних здібностей і професійного досвіду слідчого для вирішення конкретної проблемної ситуації.

Зазвичай пізнавальна задача відображає не окремий предмет, явище, а цілісну структуровану слідчу ситуацію. А тому і самій задачі притаманна певна об'єктивна структура, з притаманними їй своєрідними ознаками, однією з яких виступає складність задачі. Джерела цієї складності мають різне походження. Наприклад, об'єктивна складність задачі виникає за наявності дефіциту інформації про подію злочину, несприятливі або ворожі умови обстановки розслідування. Суб'єктивна складність може породжуватись внутрішньо особистісним конфліктом слідчого при актуалізації різних цінностей стосовно професійної поведінки (Приміром, отримання інформації у обвинуваченого за допомогою погроз або провокаційних дій слідчого, або копіткого збирання доказової інформації правомірними методами).

У теорії інформації (К.Шеннон, Р.Берталанфі) задача визначається як деяка система інформаційних процесів, неузгоджене або протирічне співвідношення між якими викликає потребу в їх перетворенні. Відтак, будь-яка задача включає певні умови, додаткову інформацію та основне запитання, які детермінують досягнення відповіді на запитання.

В інформаційно-пізнавальній діяльності слідчого прості (алгоритмічні) задачі становлять незначну частку. Як правило, пізнавальні завдання в професійній діяльності слідчих відносяться до складних (творчих, евристичних).

Евристичні пізнавальні задачі відзначаються тим, що між умовами і вимогою задачі (її запитанням) існують суттєві невизначеності, а подеколи і очевидні протиріччя. Складні нестандартні задачі відрізняються необмеженістю зони пошуку. Ці задачі неможливо вирішувати методом послідовного перебору варіантів. Тут потрібний особливий механізм людського мислення — імовірнісне мислення. Звідси витікає принципово важлива вимога до діяльності слідчого — концептуальне знання ним типових слідчих ситуацій і відповідних стратегій пошукової діяльності.

Складні пізнавальні задачі диференціюються за різними підставами, однією з яких є основний функціональний зміст, тобто відношення «умова-мета». Залежно від нього О.Р.Ратинов виокремлює:

- «1. задачі на відшукування (робота обшуку, огляд місця подія);
2. задачі на розпізнавання, розрізнення, ототожнення (перевірка свідчень на місці, очна ставка, упізнання);
3. задачі на пояснення (виявлення справжніх мотивів вчинення злочину, допит);
4. задачі на обґрунтування, доведення (розслідування складних кримінальних справ);
5. задачі на передбачення (здійснення слідчих і оперативно-розшукових заходів);
6. задачі на пришукування засобів і способів дій (планування розслідування, вибір заходів індивідуально-профілактичної дії, ухвалення рішення на затримання» [177].

Іншою підставою класифікації задач є диференціація істотного відношення між умовами і вимогами задачі. В цьому випадку задачі поділяються наступним чином:

1. Задачі з невизначеністю початкових відомостей про подію злочину;
2. Задачі з невизначеністю у формулюванні запитання (наприклад, невизначеність ознак самогубства або його інсценування);
3. Задачі з надмірними або протирічними вихідними даними - так званий інформаційний шум;
4. Задачі з суперечливою інформацією в умовах (наприклад, неспростовність алібі у обвинуваченого);
5. Задачі з обмеженою тривалістю вирішення (терміни розслідування, дії в екстремальних умовах);
6. Задачі на виявлення помилок в рішенні (повернення матеріалів на дослідження, протиріччя в доказах).

Ефективність інформаційно-пізнавальної діяльності слідчого стосовно рішення пізнавальних задач зумовлюється впливом різних суб'єктивних і об'єктивних чинників. Зокрема до суб'єктивних чинників пізнання належать наступні чинники:

1. Наявність засобів сприймання об'єктивної дійсності (працездатність органів чуття, їх сформованість; наявність технічних засобів, які покращують сприймання та реєстрацію інформації). Для сприйняття первинної інформації щодо події правопорушення вже на етапі огляду місця події слідчий повинен мати функціонально здоровий зір, слух, розвинену мовну функцію, професійну спостережливість, технічні засоби реєстрації інформації тощо.

2. Достатня психічна активність сприймання і мисленевого опрацювання інформації. Цей чинник відображає мотиваційну складову особистості слідчого – професійний інтерес, службовий обов'язок, розпорядження керівництва.

3. Наявність професійних знань і досвіду, достатніх для вирішення пізнавального завдання. Професійний досвід і ґрунтовні криміналістичні знання слідчого дозволяють йому не лише ефективно засвоювати інформацію при здійсненні слідчих (розшукових) дій, але і висувати продуктивні слідчі версії.

4. Ступінь вираженості психічних процесів, станів і властивостей (увага, емоційно-вольова сфера, характер). Значні фізичні перевантаження та психічні перенапруження, постстресові стани призводять до погіршення засвоєння умов і основної вимоги задачі, визначення завдання і його сенсу, усього мисленевого процесу переробки інформації.

До об'єктивних чинників, притаманних самій задачі, відносяться наступні кваліфікуючі ознаки:

1. Звичність-незвичність (відомість-невідомість) ситуації, що міститься в умовах завдання, від чого залежить якість орієнтування в ситуації, можливість досягнення результату опрацьованим способом. Унікальність,

незвичність розслідуваного злочину суттєво ускладнює пізнавальну задачу, може призвести до ймовірно помилкового рішення.

2. Характер подання самих умов задачі (словесний опис, зображення, реальна ситуація). Зокрема, неможливість безпосереднього здійснення огляду місця події, обшуку, знижують обсяг первинної інформації, створюють труднощі і невизначеність у формулюванні версій.

3. Ступінь визначеності в проблемній ситуації сенсу задачі, урахування чого є вирішальним у пізнанні. Неочевидність правопорушення, неузгодженість події і початкової інформації про неї суттєво зменшують можливість адекватного розуміння сенсу задачі.

Здійснення ефективного розслідування загалом і вирішення конкретних професійних пізнавальних задач з необхідністю зумовлюється розвиненою інформаційною компетентністю слідчого, основні складові якої будуть розглянуті в подальшому. Попередньо ж ми визначимо в структурі особистості слідчого деякі найбільш суттєві функціональні блоки професійно-важливих якостей:

1. Професійна спрямованість;
2. Професійна спостережливість (уважність);
3. Індивідуальний стиль пізнавальної діяльності.

Професійна спрямованість характеризує мотиваційну сферу слідчого і виступає основним спонукальним чинником пізнавальної активності, сутність якого становлять переконання, службовий обов'язок, ціннісні орієнтації, професійні інтереси і мотиви, стійка правосвідомість, вольові і характерологічні риси особистості.

Професійна спостережливість - інтегральна пізнавальна риса особистості слідчого, яка забезпечує ефективність спостереження, спрямованого на виявлення зовнішніх і внутрішніх істотних елементів ситуації, найбільш суттєвих для продуктивного вирішення професійної пізнавальної задачі. Ефективність власне спостереження залежить від дотримання деяких правил (За О.Р.Ратиновим):

«- Необхідно до спостереження отримати якнайповніше уявлення про об'єкт, що вивчається;

- Необхідно визначити мету і скласти план спостереження;
- Треба розчленувати об'єкт спостереження і в кожен момент спостерігати одну з частин, не забуваючи і про спостереження цілого;
- Стежити за кожною деталлю, помічаючи найбільше їх число;
- Неодноразово досліджувати об'єкт з різних сторін, в різні моменти і в різних ситуаціях;
- Порівнювати об'єкти спостереження, шукати їх схожість і відмінність;
- Залучати до спостереження різних фахівців, обговорювати і порівнювати результати спостереження;
- Пам'ятати, що спостерігач теж може бути об'єктом спостереження» [177, с.164].

Враховуючи, що спостережливість інтегрує в собі три базових психічних пізнавальних процеси - сприймання, пам'ять, мислення, - ця системна якість безпосередньо приймає участь на усіх етапах вирішення пізнавальної задачі.

Аналіз пізнавальної діяльності слідчих призводить розуміння того, що система пізнавальних якостей у них не виявляється однаковою чином, типово, а характеризується індивідуально-психологічними ознаками. В процесі формування професійного пізнавального досвіду, у слідчого опрацьовується своєрідний індивідуальний стиль пізнавальної діяльності, в якому вирішального значення набуває не простий набір професійно-важливих якостей, а їх складна взаємодія, система, залежна як від індивідуальних особливостей слідчого, так і від умов його становлення і розвитку як професіонала. Індивідуальні особливості розвитку одних груп якостей можуть певною мірою компенсувати деякий дефіцит розвитку інших якостей. Зокрема, недостатня здатність слідчого до глибокого і усебічного аналізу початкових умов пізнавальної задачі може бути компенсована

спроможністю прискореної переробки і аналізу різних варіантів рішення задачі, ефективним комбінуванням різноманітних слідчих версій події.

Увесь мисленевий процес шукання і відкриття істини як вирішення пізнавальної задачі, розуміння її сенсу відбувається в безперервному пошуку послідовно змінюваних стосунків між компонентами задачі. Головним механізмом процесу при цьому виступає загальний механізм мислення - аналіз через синтез. Видатний вітчизняний психолог С.Л.Рубінштейн виділив основні форми розумових операцій: аналіз-фільтрація (при відсіюванні однієї за іншою спроб-рішень, що не виправдали себе при переборі в умовах дефіциту інформації рівнозначних версій про правопорушення) і спрямований аналіз через синтез, коли сам аналіз визначається і спрямовується до певної мети через синтетичний акт співвідношення умов з вимогами поставленого завдання [179].

Вирішення творчих пізнавальних задач слідчим здійснюється в певній послідовності.

На початку вирішення пізнавальної задачі усвідомлюються (сприймаються, осмислюються, розуміються) умови і основне питання, вимоги завдання, тобто здійснюється з'ясування первинних даних і висновку (мети), до якого належить дійти. Вже на цій стадії можливе виникнення різного роду помилок. Зокрема, завдання може усвідомлюватися узагальнено, без урахування його своєрідності (слідчий не зважає на низку специфічних особливостей вчинення злочинів, своєрідностей причетних осіб). З іншого боку, може передбачатися умова, яка не відноситься до цього завдання (випадкові обставини злочину оцінюються як вирішальні). Вже на цьому етапі (як втім і на наступних) відзначається високий рівень прогнозування результату рішення задачі і шляхів цього рішення. При цьому під імовірнісним прогнозуванням розуміється здатність зіставляти інформацію (скажімо, при огляді місця події, вивченні особистості обвинуваченого) про наявну ситуацію, що надходить через аналізатори, з інформацією, що зберігається в пам'яті, про відповідний минулий досвід і на

підставі цього розбудова припущення про майбутні події, надаючи кожному з цих припущень ту або іншу міру достовірності. Пам'ять та імовірнісне прогнозування забезпечують не лише прогноз майбутньої ситуації, але і приймають участь в побудові плану дії. Надалі по мірі рішення задачі, прогнозування коригується на основі зворотного зв'язку через механізм саморегуляції поведінки. При цьому можливі два рівні саморегуляції пізнавальної поведінки слідчого. Перший рівень - тільки через зворотні зв'язки, засновані на еталоні майбутнього результату. Подібна саморегуляція має місце в умовах достатності інформації про правопорушення, наявності обвинуваченого, очевидців, речових доказів тощо. Другий рівень також ґрунтується на зворотних зв'язках, але з урахуванням поетапного переструктурування даних про умови і вимоги задачі. Цим двом рівням саморегуляції відповідають проблемні ситуації двох типів. Перший тип проблемної ситуації заснований на зворотних зв'язках про очевидні умови досягнення результату. Другий тип ситуації виникає в ситуації неочевидності даних і уточнюється на основі прогнозування і досягнення проміжних результатів.

В подальшому рішення задачі здійснюється шляхом ретельного аналізу її умов і формулюванні гіпотези, версії щодо її рішення, результатом чого є виявлення змістовного відношення умов і вимог задачі.

Після відображення проблемної ситуації, її усвідомлення у вигляді пізнавальної задачі, слідчий за допомогою мисленевих процесів виокремлює основний зміст завдання, спираючись при цьому в першу чергу на знання і досвід, що містяться в пам'яті. Результатом цієї діяльності виступає здогадка, що полягає в актуалізації первинного припущення, багато в чому невизначеного, недослідженого, але яке визначає напрям переструктуризації початкових даних про подію. Аналітико-синтетичне перетворення здогадки - змістовного відношення умов і вимог задачі, призводить до формулювання задуму на рішення задачі. Остаточна форма певного пропонованого рішення досягається, проте, не відразу: зазвичай спочатку виникає принцип,

функціональне значення рішення і лише за допомогою послідовної конкретизації (втілення) цього принципу розвивається остаточна форма відповідного рішення. Іншими словами, загальні, «істотні» риси рішення генетично передують більше спеціальним, які і організовуються за допомогою перших.

Кінцева форма певного рішення в типовому випадку досягається шляхом, що веде через проміжні фази, з яких кожна наступна відносно попередньої відображає характер рішення, а відносно наступної – відображає характер проблеми. Інакше кажучи, в ході проміжних етапів і формування задуму на рішення, як і самого рішення ситуація може суттєво змінюватися. Тому кожний наступний етап рішення задачі доводиться реалізувати в умовах, відмінних від первинних. Ці зміни можуть бути двох типів - залежні і незалежні. Перші (залежні) викликані безпосередньо матеріальними діями (наприклад, ідентифікація слідових відбитків на місці злочину, виїмка знаряддя злочину при обшуку). Другі (незалежні зміни) - викликані діями інших чинників (дії розшукуваного злочинця, відмова від раніше наданих свідчень свідком і тому подібне).

Версія (гіпотеза) - це сформульоване правомочною особою, засноване на первинному фактографічному матеріалі припущення щодо певної минулої події, про зв'язок між її обставинами, матеріальним і суб'єктним світом. Ймовірнісний характер версії і низки її складових потребує перевірки, доказу, після чого вона стає достовірним знанням або відкидається, якщо перевірка дає негативний результат. Версія, її рух в процесі перевірки і конкретизації змісту відображається в системі модельних уявлень. У найзагальнішому вигляді, за В.Штоффом, модель визначається як «подумки уявлювана або матеріально реалізована система, яка, відтворюючи або відображаючи об'єкт дослідження, здатна заміщати його так, що її вивчення дає нам нову інформацію про об'єкт» [228]. Саме завдяки моделюванню можливо відсторонення від несуттєвих, надмірних інформаційних сторін явища або предмета. Модель у вирішенні слідчим пізнавальної задачі можна

визначити як ретроспективне уявлення про просторово-часові, матеріально-фактографічні та суб'єктні характеристики минулої події. Відмінність моделі від оригіналу не позбавляє її пізнавального значення, оскільки між ними існує певна відповідність:

1. Відносно результатів дії моделі і оригіналу;
2. Відносно функції і поведінки, що призвела до результату;
3. Відносно загальної структури моделі і оригіналу;
4. Відносно елементів і матеріалів, з яких складаються ці структури.

Слідчий в процесі опрацювання моделі-версії оперує матеріалом, що включає конкретні образи, сенси і значення, виражені в системах понять, в мовній формі. Модель події як основа пізнання повинна задовольняти двом основним умовам:

1. Вона повинна мати ту ж поведінку, що і оригінал (сукупність ознак об'єкту, явища, дії правопорушника, ознаки його особи);
2. Необхідно, щоб на основі структури і поведінки цієї моделі можна було виявити додаткові риси прототипу (оригіналу), що не містяться в початковому матеріалі і отримуються за рахунок активної ролі мислення (наприклад, виявлення нових умов поведінки особи при моделюванні ситуації в слідчому експерименті).

Відтак, пізнавальна роль моделі-версії про подію полягає :

1. У створенні передбачуваної структури події (правопорушення; дій підозрюваних, свідків та потерпілих; результатів активності учасників);
2. У структуризації (упорядкуванні) чинників і обставин справи - приміром, систематизація послідовності подій злочину сполученням відомих і невідомих обставин;
3. У визначенні напряму і шляхів пошуку недостатньої інформації - планування слідчих дій, опрацювання варіативності поведінки стосовно об'єктів розслідування тощо.

При висуненні версії (моделі) доцільно керуватися певними правилами:

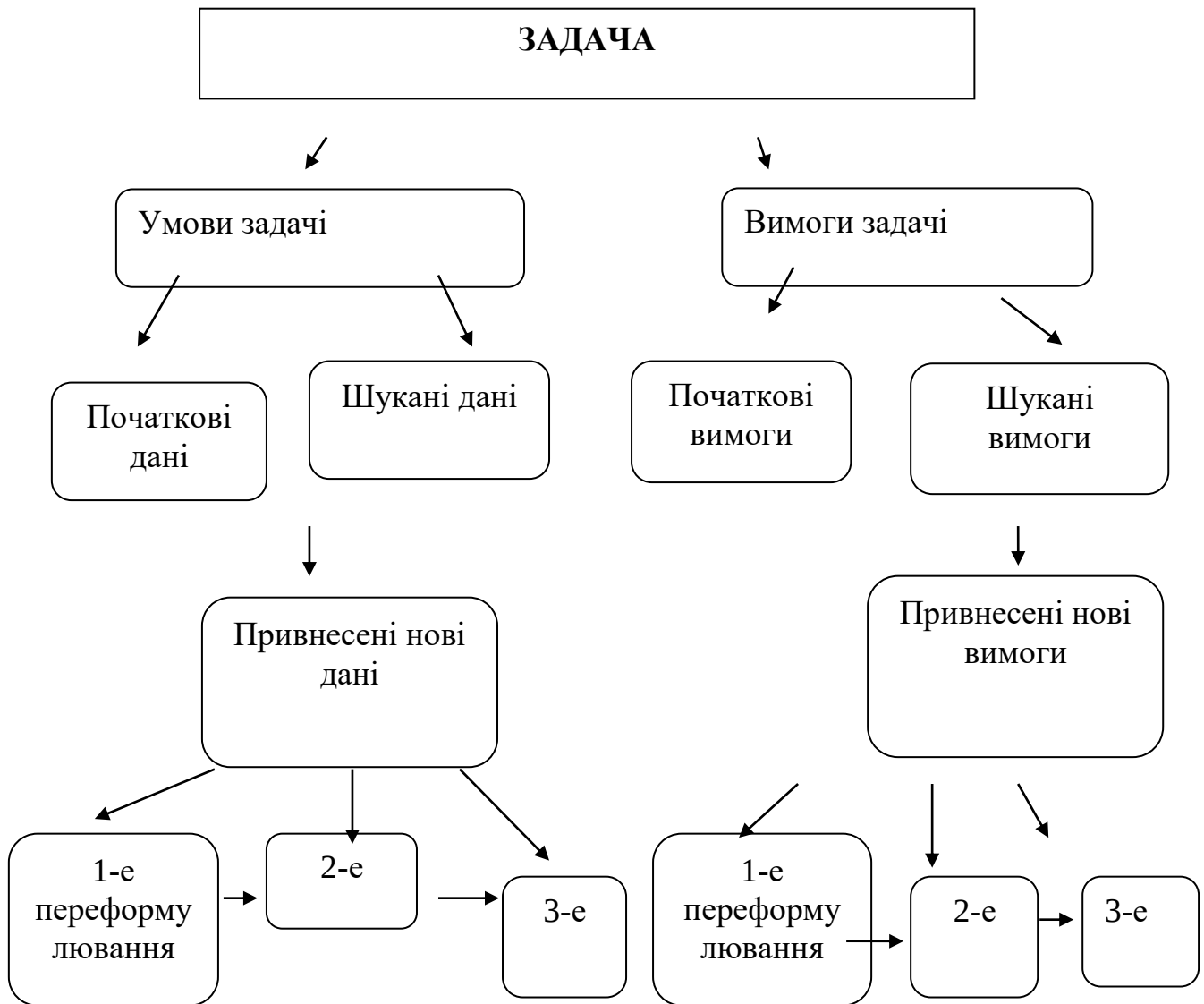
«1. Версія має бути сумісна з усіма фактами, що відносяться до неї. Продуктивність, приміром, слідчої версії визначається несуперечністю включення в неї первинної інформації, отриманої при огляді місця події, допиті потерпілого, підозрюваного.

2. Для пояснення сукупності фактів слід висувати можливо менше число версій з можливо більшим зв'язком між ними. Це зазвичай орієнтує на продуктивне відпрацювання не лише конкретної, але і суміжних з нею версій.

3. З двох протирічних версій прийнятнішою є та, яка однаково пояснює серію фактів. Інакше кажучи, необхідно в першу чергу відпрацьовувати ті версії, в якому несуперечливо об'єднана більша кількість достовірної інформації.

4. Версія має бути виражена в таких положеннях, які дозволяють міркувати про предмет на основі використання достовірного теоретичного знання. Тобто версія повинна пояснювати подію злочину на основі матеріальних предметних причинно-наслідкових зв'язків, не носить «фантазійного» характеру» [177, с.115].

Послідовність подальшої діяльності слідчого передбачає відпрацювання версії (перевірка гіпотези, оперування з модельним уявленням події), яке здійснюється за допомогою низки практичних дій і висновків застосування криміналістичного та психологічного інструментарію. При цьому, незалежно від того, які прийоми (розумові або практичні) використовуються при відпрацюванні версії, а по суті - вирішенні пізнавальної задачі, усунення невідомого і отримання достовірної інформації завжди веде до постійної перебудови, переформулювання в мисленні структури усього завдання - початкових і нових даних, умов, поступово змінюваних вимог, питань завдання. Загальна, структурна характеристика динаміки рішення задачі (відпрацювання версії) має наступний вигляд:

(Зміна результатів і дій в цілому)

(Зміна формулювання вимог завдання)

Одним з прийомів перевірки версії є уявне експериментування, при якому допускаються різні операції з моделлю, її окремими елементами. Приміром, слідчий подумки (чи в матеріалізованому вигляді на схемі) здійснює перекомбінування відомих фактів у справі, варіює послідовність подій, вводить в структуру події нові, передбачувані дії осіб, уточнені характеристики об'єктів і явищ. Як вважає Я.О.Пономарьов, «Разом з вищою формою мислення з'являється і вища форма знання, яка представлена психічними моделями другого порядку – означеними моделями. Знакова частина вторинної моделі являє собою свого роду надбудову, яка реорганізує первинну модель. Проте ці знакові моделі не відірвані від чуттєвих моделей.

Вони пов'язані з ними ланцюгом опосередкувань, зміст яких складають взаємодії суб'єкта з об'єктом, опосередковані знаряддями, приладами, налаштуваннями» [168, с.208-209].

Різновидом уявного експерименту є рефлексія, тобто імітація думок і дій конкретної особи, що створює можливість передбачати її реакцію на різні ситуації. Відносно слідчих, постійно працюючих з людьми необхідно говорити про розвиток і вдосконалення професійної рефлексії - рефлексію слідчого відносно обвинуваченого, потерпілого, самого себе.

Іншим прийомом конкретного рішення пізнавальної задачі є безпосередня взаємодія з об'єктом пізнання. Його суть полягає в операції з матеріальними слідами і предметами правопорушення, у здійсненні окремих слідчих дій. Експерт-криміналіст за допомогою цього прийому встановлює характеристики знарядь злочину, судмедексперт визначає причини настання смерті потерпілого.

До прийомів відпрацювання версій відноситься реконструкція - матеріалізоване відтворення цілісної події та її епізодів. До реконструкції слід віднести усі різновиди слідчого експерименту. На відміну від уявного моделювання реконструкція є відтворенням проблемної ситуації, вона безпосередньо впливає на органи чуття. В зв'язку з цим реконструкція часто виступає не лише прийомом пізнання, але і прийомом впливу на осіб, що представляють слідчий інтерес.

При рішенні пізнавальної задачі можуть застосовувати також так звані тентативні (пробні, дослідницькі) прийоми. До такого роду прийомів відноситься метод спроб та помилок - перебір різних варіантів і аналіз різних результатів дій і експериментів. Хоча цей прийом не є досить продуктивним, його доводиться інколи використовувати у зв'язку з відсутністю (або обмеженою достовірністю) інформації про подію, інакше - у зв'язку з дефіцитом умов пізнавального завдання. Набагато рідше джерелом застосування цього прийому є недиференційований надлишок інформації, інформаційний шум. У цьому випадку метод спроб і помилок більш-менш

ефективний на початкових етапах рішення задачі. Ще однією причиною реалізації цього методу є відсутність професійного досвіду в рішенні конкретних пізнавальних завдань у слідчого, дефіцит професійних знань і навичок.

При завершенні опрацювання пізнавальної задачі слідчий порівнює отримані дані і висновки з версією, первинним модельним уявленням. Несуперечливе, адекватно оформлене (матеріально закріплене) істотне відношення між умовами пізнавального завдання і його вимогою, основним питанням, свідчить про нове достовірне знання, вирішення проблемної ситуації. Наявність протиріч призводить до нового переформулювання умов і вимог, висунення нових версій-гіпотез, а значить і до постановки нових пізнавальних задач.

Необхідно також підкреслити, що оскільки психічні пізнавальні процеси (мислення, пам'ять, уява), роль яких в рішенні пізнавальних задач дуже велика, приховані від зовнішнього спостереження і далеко не завжди усвідомлюються їх суб'єктами, на усіх етапах пізнавальної діяльності досить високим є рівень неусвідомлюваних компонентів. Іншими словами, рішення пізнавальної задачі іноді невід'ємне від інтуїтивного пізнання. Психологічними дослідженнями встановлені певні залежності між свідомими і неусвідомлюваними елементами пізнання :

1. Загальний обсяг підсвідомої роботи значно перевищує усвідомлювану дійсність;
2. Підсвідома діяльність також як і усвідомлене пізнання носить вибірковий, селективний характер;
3. Підсвідоме віддзеркалення проблемних ситуацій набагато ширше (в цілому і по елементах), ніж усвідомлене відображення;
4. Неусвідомлювані прийоми рішення пізнавальних завдань як компонент цілісної пізнавальної діяльності також переноситься на нові завдання (тобто формує професійний досвід як і усвідомлюваний прийом);

5. Усвідомлене відображення ситуації (і способів її рішення) може бути результатом підсвідомого узагальнення ситуації, тобто має місце взаємний перехід усвідомленого і неусвідомлюваного як інструментів пізнання;

6. Підсвідоме прогнозування ширше усвідомленого (на основі оцінки ситуації) прогнозування.

Іншими словами, підсвідомий, інтуїтивний механізм рішення пізнавальних завдань такий же ефективний, як і цілеспрямована свідомо, розумова робота. Це положення обгрунтоване тим, що результат неусвідомлюваного компонента рішення закріплюється в професійному досвіді шляхом здійснення цілеспрямованих, свідомо контрольованих практичних дій.

Описана вище послідовність пізнавальної роботи слідчого відображається в проведенні слідчих (розшукових) дій, в яких шляхом використання процесуально визначених тактико-криміналістичних і психологічних методів і прийомів здійснюється збирання і закріплення інформації стосовно конкретних деталей і динаміки події. Дослідженням психологічних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій присвячено низку робіт (Ф.В.Глазирін, А.В.Дулов, В.Л.Васильєв, І.Кертес, М.В.Єнікеєв, В.О.Коновалова, Л.Д.Удалова, В.Г.Лукашевич, Є.Д.Лук'янчиков та ін.). Так, Є.Д.Лук'янчиков констатує, що близько 80% робочого часу слідчого витрачається на проведення допитів тих чи інших осіб. Присвячуючи увагу тактичним і психологічним особливостям проведення допиту, науковець узагальнює позиції деяких правників стосовно визначення інформаційної сутності допиту, окремих тонкощів і специфіки прояву зазначених особливостей. Г.Г.Доспулов зазначає, що допит – це регульована кримінально-процесуальним законом взаємодія слідчого з допитуваним з метою отримання інформації, що має значення для справи, відповідно до того, як вона сприймалась і зберігалась в його пам'яті. [81, с.46].

А.В.Дулов зауважує, що допит припустимо розглядати як заздалегідь прогнозоване і плановане формалізоване спілкування слідчого з допитуваним, під час якого здійснюється регульований законом вплив на розумову, емоційну, вольову сферу останнього з метою отримання від нього повної і правильної інформації про відомі йому події, факти, відношення, які цікавлять слідство. [86]. М.І.Порубов, підкреслюючи інформаційний характер, вважає, що допит можна визначити як слідчу й судову дію, яка полягає в отриманні органом розслідування у відповідності з правилами, установленими процесуальним законом, показань від допитуваного про відомі йому факти, що входять до предмету доказування. [170, с.22]. В.Г.Лукашевич розглядає допит як спілкування слідчого з допитуваним, у процесі якого на основі психологічного контакту, що встановився шляхом застосування тактичних прийомів управляючого впливу, досягається основна мета – отримання повних і достовірних показань. [134]. В.Ю.Шепітько під допитом розуміє процесуальну дію, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини по справі. [114]. За даними В.Ю.Шепітька, 92,6% слідчих вводять допитуваних в оману відносно наявності у них доказової інформації.

Можливість використання в розслідуванні правопорушень тактичних прийомів у формі оперування інформацією має законні підстави. Як зазначає В.О.Коновалова, «повідомлення або неповідомлення наявної інформації цілковито в руках слідчого і становить тактичне розуміння можливого, правильного і найбільш ефективного її використання і конкретних умовах. Застосування психологічних прийомів, пов'язаних з неповною інформованістю обвинувачуваного або підозрюваного, не суперечить етичним нормам, якщо розуміти такі прийоми як логіко-психологічні конструкції, помірковано вплетені в тактику слідчої дії» [113, с.39-40].

В.М.Стратонов підкреслює, що з метою перевірки правдивості свідчень слідчий може створити у особи враження про свою необізнаність, звіряючи водночас, свідчення зі своєю інформацією. Може бути і навпаки, коли складається враження про те, що слідчому відомо більше, ніж ін. дійсно знає. [195, с.189].

Л.Д.Удалова ґрунтовно дослідила вагомість, засоби отримання і використання вербальної інформації в розслідуванні правопорушень. Особливої уваги заслуговує позиція вченої щодо своєрідностей отримання цього різновиду криміналістичної інформації в зв'язку з урахуванням діагностичних ознак психоемоційних станів на момент взаємодії слідчого з об'єктами службового інтересу, а також щодо оптимізації встановлення психологічного контакту. Зокрема, нею визначаються «...базові функції мовленевої діяльності:

- мислеутворювальна функція мови пов'язує слово з образами свідомості, з мисленням;
- комунікативна – визначає передання знань, думок, почуттів в процесі спілкування людей, при встановленні між ними контактів;
- прагматична функція справляє управлінський вплив учасників спілкування один на одного;
- регулятивна організовує психічні процеси, емоційні стани, дії людини». [202, с.18].

Далі підкреслюється, що особливістю психологічного контакту при отриманні вербальної інформації є те, що «...метою, завданням такого контакту, насамперед, є отримання не будь-якої, а доказової інформації, тобто одержання з дотриманням передбаченої законом процесуальної форми, такої інформації, що стосується розслідуваної справи». [Там же, с.107]. Стадії і умови встановлення психологічного контакту при допиті опрацьовані А.В.Дуловим [87], Г.О.Зоріним [95], Л.Б.Філоновим [206].

А.Е.Волкова досліджувала проблему використання інформаційно-довідкових баз даних, які володіють орієнтуючою інформацією габітарного

та психологічного характеру з метою її використання та здійснення впливу на несумлінних учасників розслідування в процесі огляду місця події, допиту, упізнання, обшуку [62].

Таким чином пізнавальна діяльність слідчих і рішення ними пізнавальних задач зокрема - це не лише діяльність по оперуванню певною інформацією і знаходженню нового знання. Це також діяльність по визначенню шляхів і способів отримання нового знання. У зв'язку з тим, що слідчому доводиться вирішувати різноманітні і багатопланові пізнавальні задачі, пізнавальна діяльність виступає діяльністю, яка формує інформаційну компетентність, розвиває творчий потенціал і в цілому професійну майстерність слідчого. Тому вдосконалення усіх аспектів пізнавальної діяльності призводить до вдосконалення цілісної особистості слідчого.

1.3. Організаційно-правове підґрунтя інформаційного забезпечення діяльності слідчого

Професійна діяльність слідчого відноситься до діяльностей, яким притаманна достатньо жорстка нормативно-правова та організаційна регламентація. Як підкреслюється в низці наукових джерел [87; 177; 59], правова регламентація означає «...суворе правове регулювання розслідування злочинів, піднесене до норми закону і, таким чином, обов'язкове до виконання» [177, с.7]. Проте, на відміну від інших різновидів професійної діяльності людини, регламентованих функціональними технологічними картами, інструкціями, нормативами, діяльність слідчого містить вагомий психологічний компонент, опосередкований почуттям обов'язку, відповідальності, соціальної значущості та особистісної напруженості в прийнятті процесуальних рішень.

...Інформаційна робота слідчого становить основну складову його функціональних обов'язків. Враховуючи, з одного боку, що пошук і закріплення доказової інформації повинні здійснюватись виключно законним шляхом, а з іншого, що в процесі досудового розслідування неодмінно повинні враховуватись законні права та інтереси його учасників,

інформаційне забезпечення та інформаційна діяльність слідчого підлягають суворій організаційно-правовій регуляції, основні вимоги якої відображені в низці Законів України, відомчих Наказів та настанов, інших інструктивних документах. Згідно п.1.3. Наказу МВС України №686 від 09.08.2012 р., «Правову основу діяльності органів досудового розслідування становлять Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі - КПК) та інші нормативно-правові акти з питань досудового розслідування» [1; 7; 8; 9].

Так, конституційні вимоги дотримання основних прав та свобод людини – її життя та здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки, презумпції невинуватості, захищеності рідних і близьких [1;ст.ст 3, 21, 29, 62, 63] виступають в якості основоположних принципів процесуальної взаємодії слідчого з учасниками розслідування при добуванні необхідної інформації. Натомість, в Конституції України передбачено захист професійних інтересів слідчого в частині заборони примусу виконання злочинних і незаконних розпоряджень [1;ст.ст 19, 60] та наявності виняткового права на ознайомлення з процесуально важливою інформацією [1;ст.31].

Низка наріжних положень, що стосуються інформаційної діяльності слідчого, відображена у Законі України «Про інформацію». Зокрема, до них відноситься визначення терміну «Інформація» [2 ;ст.1], та сфера дії Закону [2 ;ст.ст.2,3]. Вагоме організаційне значення має зміст ст..5 Закону «Основні принципи інформаційних відносин», в якій зазначена:

- гарантованість права на інформацію;
- відкритість, доступність інформації та свобода її обміну;
- об'єктивність, вірогідність інформації;
- повнота і точність інформації;
- законність одержання, використання, поширення та зберігання інформації.

Інформаційна діяльність слідчого в найбільш загальних рисах закріплена у ст..ст.12 та 13 Закону, де наводиться її визначення та основні напрями реалізації. Доволі вичерпно у ст..14 визначено види інформаційної діяльності

слідчого, зокрема, одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Різновиди інформації, яка збирається в процесі розслідування, адекватні різновидам, окресленим у Законі. Це, зокрема: статистична інформація; масова інформація; інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого і регіонального самоврядування; правова інформація; інформація про особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; соціологічна інформація [2;ст.18]. Особливим чином це стосується правової інформації та інформації про особу [2 ;ст.22,23].

Оскільки матеріали розслідуваної справи повинні набувати документної форми, слідчий повинен керуватись вимогами ознак поняття «Документ», під яким у ст.27 Закону мається на увазі «...передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно -, відео -, фотоплівці або на іншому носіїві». Низка статей Закону України «Про інформацію» [2;ст.ст. 27,28, 30,31, 32, 37] мають відношення до обігу інформації і її захищеності. Безпосередньо діяльності слідчого стосується зміст ст..37, де зазначено, що «Не підлягають обов'язковому наданню для ознайомлення за інформаційними запитами офіційні документи, які містять у собі:

інформацію про оперативну і слідчу роботу органів прокуратури, МВС, СБУ, роботу органів дізнання та суду у тих випадках, коли її розголошення може зашкодити оперативним заходам, розслідуванню чи дізнанню, порушити право людини на справедливий та об'єктивний судовий розгляд її справи, створити загрозу життю або здоров'ю будь-якої особи».

Безпосередня діяльність досудового розслідування, у тому числі яка стосується організації інформаційної роботи слідчого, найбільш повно регламентована вимогами Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Так, Кримінальний кодекс України, окрім орієнтуючої слідчого інформації стосовно злочинів, їх ознак та кваліфікації, учасників кримінального правопорушення, видів покарання тощо, містить

важливу інформацію стосовно правопорушень в сфері судочинства. Зокрема, Розділ XVIII (Злочини проти правосуддя) [7] чітко інформує слідчого щодо відповідальності за завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст..371), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст..372), примушування давати показання (ст..373), порушення права на захист (ст..374), розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст..387).

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4], окрім функціонально-змістовних характеристик оперативно-розшукової роботи, містить положення щодо інформаційного забезпечення досудового розслідування. Зокрема, підставою для проведення оперативно-розшукової діяльності виступає «наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів» [4, ст..6]. Визначено інформаційно-орієнтовані права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, найбільш вагомими серед яких є:

- опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу;
- знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації;
- контролювати шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштові відправлення;
- здійснювати візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів;
- отримувати від юридичних та фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, які готуються або вчинені, та загрозу безпеці суспільства і держави;
- створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи. [6, ст..8].

Водночас, працівники оперативних підрозділів «зобов'язані виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів» [4, ст..7].

Найбільш повно, організаційно-нормативні підстави інформаційної діяльності слідчого регламентовані Кримінальним процесуальним кодексом України [8]. та Наказом МВС України «Про організацію діяльності органів досудового розслідування» [9]. Загальні засади та принципи досудового розслідування відображені у главі 2 КПК України. Зокрема, певні загальні приписи і обмеження щодо отримання і використання інформації містяться у ст..ст.7, 9, 14, 15, 20, 23, 27 глави 2.

Формальні і змістовні особливості отримання і оцінки інформації, що може мати значення в кримінальному провадженні містяться у Розділі 2 КПК України. Так, у ст..84 визначено, що доказами є виключно фактичні дані, на основі яких встановлюється наявність чи відсутність фактів та обставин правопорушення. Відтак, процес доказування – збирання, перевірка та оцінка доказів (ст..91) здійснюється шляхом проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій для отримання інформації, що міститься в речах, документах, відомостях, висновках експертів (ст..93). На відміну від доказів, іншою формою отримання інформації є показання (ст..95) – відомості, які отримуються в усній або письмовій формі під час допиту потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, свідків. Особливе значення отримання інформації у судовому провадженні мають документи - спеціально створені з метою збереження інформації матеріальні об'єкти, якій містять зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин (ст..99). Частиною другою ст..99 визначається, що може визнаватись документом, зокрема, це:

- 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок.

Особливі вимоги висуваються щодо змісту висновку експерта, як носія процесуально-значущої інформації (ст..102).

В зв'язку з тим, що інформація в кримінальному провадженні фіксується у формі протоколу та на носії інформації, створеному за допомогою технічних засобів (ст..103), КПК України визначає як порядок, так і зміст цих форм. Так, згідно ст..104, протокол складається з:

1) вступної частини, яка повинна містити відомості про:

місце, час проведення та назву процесуальної дії;

особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада);

всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання);

інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

2) описової частини, яка повинна містити відомості про:

послідовність дій;

отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, в тому числі виявлені та/або надані речі і документи;

3) заключної частини, яка повинна містити відомості про:

вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації;
спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу;
зауваження і доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Крім того, інформація в протокольній формі може доповнюватись додатками до протоколу, якими можуть бути:

- 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;
- 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;
- 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії;
- 4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу (ст..105).

При застосуванні технічних засобів фіксування інформації зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо (ст..107).

Разом з тим, у ст..162 КПК України передбачено необхідність урахування таємності інформації, які фігурує в кримінальному провадженні, зокрема:

- 1) інформації, що знаходиться у володінні засобу масової інформації або журналіста і надана їм за умови нерозголошення авторства або джерела інформації;
- 2) відомостей, які можуть становити лікарську таємницю;
- 3) відомостей, які можуть становити таємницю вчинення нотаріальних дій;
- 4) конфіденційної інформації, в тому числі такої, що містить комерційну таємницю;
- 5) відомостей, які можуть становити банківську таємницю;
- 6) особистого листування особи та інших записів особистого характеру;
- 7) інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг,

у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо;

8) персональних даних особи, що знаходяться у її особистому володінні або в базі персональних даних, яка знаходиться у володільця персональних даних;

9) державної таємниці.

Питанням, пов'язаним виключно зі специфікою діяльності слідчого, присвячено розділ 3 Кримінального процесуального кодексу – досудове розслідування. Зокрема, статтею 214 (Початок досудового розслідування) передбачено інформаційний обсяг відомостей, що вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань:

- дата надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

- прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;

- інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

- короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;

- попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

- прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування;

- інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань.

Подальший інформаційних пошук (висунення версій, їх перевірка в ході проведення слідчих (розшукових) здійснюється, виходячи із зазначеної

первинної інформації. Деякі вагомі організаційні підстави відображені в главі 20 КПК України. Так, у ст..224 (Допит) зазначено, що під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис як засоби реєстрації інформації. Наголошується, що особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

Статтею 240 передбачено можливість слідчого ініціювати і проводити слідчий експеримент «...З метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань». Повнота інформації, отримуваної в ході слідчого експерименту, забезпечується тим, що, по-перше, за необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста; по-друге, під час проведення слідчого експерименту можуть проводитися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани і схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.

Деякі важливі особливості зазначені в Кодексі стосовно негласних слідчих (розшукових) дій. Згідно ст..252, фіксація ходу і результатів негласних слідчих (розшукових) дій, проведення яких може реєструватись за допомогою технічних та інших засобів, повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим цим Кодексом. За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки. Відомості про

осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством. Особливо визначено захист інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Зокрема, згідно ст.254, Відомості про факт та методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, які їх проводять, а також інформація, отримана в результаті їх проведення, не підлягають розголошенню особами, яким це стало відомо в результаті ознайомлення з матеріалами в порядку, передбаченому статтею 290 цього Кодексу. Якщо ж протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій містять інформацію щодо приватного (особистого чи сімейного) життя інших осіб, захисник, а також інші особи, які мають право на ознайомлення з протоколами, попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення отриманої інформації щодо інших осіб.

Наказ МВС України № 686 від 09.08.2012 року конкретизує найбільш важливі положення Кримінального процесуального кодексу України в частині безпосередньо досудового розслідування стосовно завдань та функцій його органів та посадових осіб. Зокрема, найважливішою функцією досудового розслідування Наказом передбачено «Усебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального провадження, виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надання їм належної правової оцінки та забезпечення прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень» (п.3.1.1). Підкреслюється, що при виконанні своїх службових обов'язків слідчий зобов'язаний не розголошувати відомості, що становлять державну чи іншу охоронювану законом таємницю, інформацію про приватне (особисте і сімейне) життя особи та інші відомості, здобуті при розслідуванні кримінальних правопорушень (п.5.3.5). Задля забезпечення повноти і

збереження процесуально значущої інформації, слідчий-методист веде обліки кримінальних проваджень, які закриті слідчим за відсутністю події або складу кримінального правопорушення або у зв'язку з набранням чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність за діяння, учинене особою (п.6.3.6), а також здійснює контроль за станом досудового розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів, у тому числі вчинених проти життя та здоров'я особи. З цією метою веде обліки кримінальних правопорушень, які перебувають на контролі, за кожним з них заводить контрольно-наглядову справу і не рідше одного разу на місяць витребує інформацію про стан досудового розслідування цих кримінальних правопорушень (п. 6.3.7). На слідчого-криміналіста покладається обов'язок надання допомоги слідчим в організації досудового розслідування, у тому числі в проведенні окремих слідчих дій, застосуванні техніко-криміналістичних засобів, залученні спеціалістів, використанні можливостей криміналістичних, оперативно-довідкових та інших обліків органів внутрішніх справ України (п.7.3.5).

Низка відомчих документів хоча і не стосується безпосередньо інформаційної діяльності слідчого, проте опосередковано пов'язана із підвищенням ефективності його роботи. Так, в Інструкції, введеній згідно Наказу МВС України №940 від 22.10.2012 року «Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України» зазначено, що при повідомленні про кримінальні правопорушення та інші події необхідно обов'язково оперативно інформувати чергові частини вищого органу внутрішніх справ (п.1.2.3), а також орієнтувати всі види нарядів про вчинення кримінальних та інших правопорушень, прикмети осіб, які їх вчинили, об'єкти посягань (п.1.2.5). Працівникам міліції при реагуванні на повідомлення про кримінальні правопорушення та інші події надається право користуватися безплатно засобами масової інформації з метою встановлення

обставин вчинення кримінальних правопорушень та осіб, які їх вчинили, свідків, потерпілих, розшуку правопорушників, які втекли, безвісно відсутніх осіб і з іншою метою, що пов'язана з необхідністю надання допомоги громадянам, підприємствам, установам і організаціям у зв'язку з виконанням міліцією покладених на неї обов'язків (п.3.1.15).

Спільний Наказ ГПУ та МВС України №115\1046 від 17.11.2012 «Про затвердження Порядку взаємодії Генеральної прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ України щодо обміну інформацією з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційних систем органів внутрішніх справ визначає, що при здійсненні обміну даними задіюються електронні інформаційні ресурси Генеральної прокуратури України - Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) та Міністерства внутрішніх справ України - автоматизовані інтегровані інформаційно-пошукові системи органів внутрішніх справ (ІПС). При цьому, обмін даними здійснюється інформаційно-телекомунікаційними засобами в електронному вигляді (п.1.4. та 1.5 Порядку). Стосовно ж Порядку надання та використання відомостей суб'єктами інформаційної взаємодії, Міністерство внутрішніх справ України забезпечує доступ суб'єктів інформаційної взаємодії до ІПС та їх реєстрацію згідно вимог чинного законодавства і з урахуванням їх повноважень та рівня доступу (п.2.4). Доступ до ІПС МВС працівникам органів прокуратури забезпечується одночасно з під'єднанням робочих місць до Єдиної відомчої телекомунікаційної мережі Міністерства внутрішніх справ України (п.2.5).

Підвищенню ефективності інформаційного забезпечення досудового розслідування сприяє Наказ МВС України №1377 від 06.11.2015 р. «Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події». Зокрема, в Інструкції визначено, що «Джерелом інформації про вчинені кримінальні правопорушення та інші події є:

- 1) повідомлення осіб, які надходять до органу поліції або особи, уповноваженої здійснювати досудове розслідування (далі - слідчий);
- 2) самостійно виявлені слідчим або іншою посадовою особою органу поліції з будь-якого джерела обставини кримінальних правопорушень;
- 3) повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу на місці вчинення кримінального правопорушення» (п.2).

Щодо прийняття заяв про вчинені правопорушення, зазначається, що при особистому зверненні заявника до органу поліції із заявою чи повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення та іншу подію, уповноважений працівник чергової частини або інша службова особа в кімнаті для приймання громадян цілодобово оформляють протоколи усних заяв і відразу реєструють заяви в журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події. Стосовно форми подання заяв та повідомлень, то в п.6 Інструкції визначено, що заяви або повідомлення фізичних або юридичних осіб про вчинене кримінальне правопорушення та іншу подію можуть бути усними або письмовими. Усні заяви про вчинення кримінального правопорушення заносяться до протоколу прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення або таке, що готується.

Розділ III «Реєстрація заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події» передбачає, що:

- Журнали ЄО заповнюються уповноваженими працівниками чергових частин органів поліції. Записи за кожною інформацією повинні містити стислі і вичерпні дані про те, коли надійшла заява чи повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, хто, коли і в якій формі повідомив про вчинене кримінальне правопорушення та іншу подію, що і коли сталося, час та дату реєстрації, яких заходів ужито за заявою чи повідомленням про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, ким та кому доручено розгляд заяви чи повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, час та дату отримання заяви чи повідомлення

про вчинені кримінальні правопорушення та інші події для внесення відповідних даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

- Слідчий, який отримав у черговій частині для розгляду заяву або повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, у журналі ЄО ставить відмітку про час та дату її (його) отримання, зазначає посаду, прізвище та ставить підпис, а також невідкладно подає до чергової частини відомості в письмовому вигляді про реєстраційний номер журналу ЄО, номер кримінального провадження, дату та час внесення відомостей про заяву чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Слід визнати, що ці вимоги передбачають можливу повноту даних, що забезпечує слідчого вихідною інформацією стосовно орієнтації у напрямку майбутнього розслідування.

Врешті, необхідно позитивно оцінити дію Наказу МВС України № 696 від 09.08.2012 р. щодо «Положення про порядок застосування електронних засобів контролю», який регламентує застосування електронного пристрою, що дає змогу відслідковувати та фіксувати місцезнаходження підозрюваного (обвинуваченого). Резонансні випадки свавільного позбавлення обвинуваченими цих засобів в практиці розслідування дають змогу слідчим оцінити психологічне ставлення правопорушників до Закону, передбачити їх подальшу поведінку і вжити необхідних процесуальних заходів.

В зв'язку з висвітлюваною проблемою необхідно зазначити, що організаційно-правові заходи реформування правоохоронної системи в нашій країні щодо наближення регламентації діяльності по розслідуванню та розкриттю правопорушень до Європейських стандартів, повинні передбачати вимоги цивілізаційних процесів, відображених у низці документів, зокрема у “Загальній Декларації прав людини” (1948 р.), “Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод” (1950 р.), “Конвенції про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру” (Страсбург, 28 січня 1981 р.), “Директиві Європарламенту та Ради Європи

стосовно обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі“ (1997 р.) тощо.

Таким чином, аналіз законодавства, відомчих і підзаконних актів свідчить про те, що інформаційна діяльність слідчого в контексті її нормативного і процедурного регулювання має відповідне організаційне підґрунтя. Завдяки цьому, існує можливість здійснити функціонально-психологічне дослідження умов та чинників, які безпосередньо впливають на отримання процесуально-та криміналістично значущої інформації як при проведенні окремих слідчих дій, так і в процесі цілісного розслідування.

Висновки до Розділу 1.

1. Реформування сучасної правової системи в Україні викликає нагальні потреби у постановці і вирішенні надважливих завдань, які постають перед працівниками окремих фахових напрямів діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав і свобод громадян в нашій державі. Одним з таких напрямів є діяльність з розслідування правопорушень, ефективність якої зумовлюється ступенем професіоналізму її суб'єктів. Формування особистості слідчого, становлення його як професіонала було і надалі залишається важливою теоретико-методологічною та практично орієнтованою науковою психологічною проблемою. З урахуванням того, що в структурі діяльності слідчого визначальне місце займає пізнавальна діяльність, яка нині здійснюється в умовах постійно зростаючого інформаційного навантаження, широкого впровадження новітніх інформаційних технологій, зазначена вище наукова проблематика видається нам цілком обґрунтованою.

2. Центральним поняттям, яке характеризує професіоналізм особистості є поняття компетентності, оскільки компетентність, по-перше, об'єднує в собі інтелектуальне і навичкове психічне новоутворення; по-друге, в понятті компетентності закладена ідеологія інтерпретації змісту фахової кваліфікації; по-третє, компетентність має інтеграційну природу,

вбираючи в себе низку однорідних умінь і знань, які відносяться до широких сфер культури і діяльності (професійної, інформаційної, правової тощо). Відповідно, завданнями, які підлягають вирішенню при формуванні у особистості компетентності, виступають: предметно-змістовні, пов'язані зі змістом діяльності; процесуально-технологічні, що стосуються оволодіння технологіями фахової практики; суб'єктно-реалізаційні, спрямовані на саморозвиток та удосконалення індивідуально-стильових характеристик діяльності. Інформаційна компетентність слідчого - це інтегративна характеристика особистості, яка свідчить про її здатність і готовність виконувати інформаційні функції в межах слідчої діяльності. Інформаційна компетентність розглядається нами як, по-перше, інформаційна обізнаність у предметі професійної діяльності, по-друге, коло певних повноважень, функцій та технологій в сфері інформації, по-третє, сукупність особистісних якостей слідчого, що забезпечують ефективне здійснення інформаційної діяльності.

3. Інформаційна діяльність слідчого відноситься до одного з провідних, системоутворюючих різновидів людської діяльності – пізнавальної діяльності, яка, з позицій розуміння філософської категорії «Пізнання», реалізується на рівнях наукового пізнання (отримання істинного знання про факти і явища дійсності) та практичного пізнання (активне перетворення дійсності та формування життєвого досвіду суб'єкта). Відповідність інформаційної діяльності слідчого одному з наріжних психологічних принципів – діяльнісному підходу, дозволяє констатувати її пізнавальну сутність як:

- особливу форму відображення дійсності;
- психологічну сторону практичної діяльності людини;
- вищий рівень знань, здобутих особистістю цілеспрямовано.

4. Своєрідність пізнання в розслідуванні правопорушень полягає в тому, що слідчий досліджує, з одного боку, взаємозв'язки явищ, які ним безпосередньо сприймаються (огляд, обшук, слідчий експеримент), так і те,

що відобразилось у свідомості людей про розслідувану подію (допит, упізнання). У першому випадку приймаються до уваги переважно природні закономірності, а в іншому — закономірності психічного відображення події, бажання, інтереси і наміри людей, їх емоційно-вольові особливості. Відтак, досудове розслідування являє собою системну інформаційно-пізнавальну діяльність, а інформація, яка слідчим збирається, верифікується, узагальнюється та отримує статус достовірного знання виконує не окрему функцію – пошукову, орієнтуючу, аналітичну тощо, а виключно пізнавальну.

5. Аналіз структури та етапів інформаційно-пізнавальної діяльності слідчого, їх психологічного змісту, умов та чинників свідчить про наявність різних принципів і засад їх диференціації. Загалом можна виокремити дві основні підстави аналізу компонент та послідовності досудового розслідування: нормативно-процесуальну та функціонально-діяльнісну. Нормативно-процесуальний характер розслідування відображається в реалізації низки слідчих дій, спрямованих на пошук та закріплення інформації про подію правопорушення, а функціонально-діяльнісний - в послідовній постановці та поетапному вирішенні евристичних пізнавальних задач, до якого залучається цілісна особистість суб'єкта з притаманними їй симптомокомплексами психологічних якостей та властивостей, які функціонально утворюють своєрідний пізнавальний потенціал – інформаційні компетенції особистості слідчого.

6. Правова регламентація як неодмінний атрибут слідчої діяльності, у тому числі стосовно інформаційно-пізнавальної діяльності слідчого, здійснюється згідно низки норм Законів України «Про інформацію», «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінального, Кримінального процесуального кодексу, рекомендацій Ради Європи щодо захисту прав осіб від незаконного використання інформації приватного характеру, а також відомчих нормативних документів, які стосуються організаційних засад інформаційного забезпечення досудового розслідування правопорушень (Наказ МВС України № 686 від 09.08.2012 року, Наказ МВС України №940

від 22.10.2012 року, Наказ МВС України №1377 від 06.11.2015 р., спільний Наказ ГПУ та МВС України №115\1046 від 17.11.2012 р.тощо).

Розділ 2. Психологічні особливості інформаційної компетентності слідчого.

Інформаційна діяльність слідчого – сприймання, узагальнення, верифікація інформації, надання їй рівня достовірного знання, забезпечується як загальними параметрами професіоналізму особистості, так і окремими пізнавальними здібностями слідчого, високим рівнем його інтелектуального розвитку, системою психічних властивостей і якостей, що характеризують емоційно-вольову стійкість суб'єкта розслідування, організаторськими здібностями, творчим підходом у вирішенні різноманітних професійних завдань. Саме тому, інтегратором ефективної інформаційної роботи слідчого визнається інформаційна компетентність, яка, з одного боку, складається з низки інформаційних компетенцій, а з іншого - виступає якісною особистісною характеристикою, до якої входять здібності та уміння активної, самостійної обробки інформації людиною, прийняття креативних, принципово нових рішень в непередбачених ситуаціях з використанням комунікативних та інформаційно-технологічних засобів і, окрім того, технічні навички використання комп'ютерної бази, оперування візуальними уявленнями інформаційних процесів і моделей.

З метою забезпечення функціональної визначеності та комплексності дослідження, в структурі інформаційної компетентності нами виокремлено наступні компоненти:

- когнітивна компонента (функціонування пізнавальної сфери особистості, особливості опрацювання отримуваної в розслідуванні інформації),
- діяльнісно-рефлексивна компонента (інформаційна поведінка як реалізація комунікативних технологій, сформованість креативності, ініціативності, індивідуальний стиль інформаційної роботи),
- емоційно-ціннісна компонента (система емоційно-вольових і ціннісних опосередкувань інформаційної діяльності, орієнтованість особистості на

саморегуляцію, самоконтроль та самовдосконалення у сфері професійної інформаційної роботи).

Експериментальне дослідження передбачає встановлення низки інтегративних, наскрізних та парціальних особистісних якостей, що забезпечують здійснення інформаційної діяльності. В контексті розробки профілю ефективного, щодо інформаційної компетентності, слідчого, саме цей підхід ми вважаємо доцільним, оскільки зазначене окреслює можливості опрацювання ефективних системних заходів формування особистості слідчого, обґрунтування напрямів його професійного становлення.

2.1. Характеристика когнітивної компоненти інформаційної компетентності слідчого

Як вже нами зазначалось раніше, пізнавальна діяльність слідчого є діяльністю основною, інтегруючою усі інші види професійної поведінки. Вона спрямована на отримання інформації про факти, об'єкти та явища стосовно розслідуваного правопорушення. Традиційно пізнання (пізнавальна діяльність) розглядається як активна діяльність, спрямована на отримання и розвиток знань. Проблеми пізнання вирішуються в межах теорії пізнання (гносеології), яка складається з об'єктів пізнання (на що спрямоване пізнання), суб'єктів (хто здійснює пізнання) та рівнів пізнання – чуттєвого та раціонального (логічно-абстрактного).

Переважаю пізнавальну (когнітивну) діяльність науковці наближають до мислення, або ж з ним ототожнюють. Зокрема, О.П.Конуп переконливо стверджує, що «Пізнавальний процес в слідчій діяльності являє собою мислене оперування певною сукупністю фактів, з'ясування нових фактів з метою пізнання об'єктивної істини по справі» [115, с.12]. Автори словника когнітивних термінів підкреслюють: « В широкому значенні когнітивна діяльність – діяльність, в результаті якої людина приходить до певного рішення або знання, тобто мислительна діяльність, яка призводить до розуміння (інтерпретації) чогось. Результати когнітивної діяльності можуть

пов'язуватись зі створенням системи смислів (концептів)». Разом з тим, ними висловлюється і певна пересторога, оскільки «в когнітивній діяльності беруть участь різні системи переробки інформації, а тому утворювані структури свідомості нетотожні і залежать від того, по якому каналу надійшла інформація» [122, с.37-40].

Я.А.Пономарьов вважає, що «Індивідуальне пізнання – це одна з форм конкретної діяльності людини...Основними елементами пізнання є мислення та знання.. В гносеологічному аспекті знання виступають як ідеальне, як образи об'єктивного світу (або як чуттєві образи, тотожні відчуттям, сприйняттям, уявленням, або ж як мисленеві образи, у вигляді понять, суджень, умовисновків)... В психологічному аспекті знання виступають як динамічні психічні моделі предметів і явищ, їх властивостей. Разом з вищою формою мислення з'являється і відповідна йому вища форма знання, представлена психічними моделями другого порядку – зумовленими (означеними) моделями...Знання, об'єктивовані в знакових формах, виявляються вже не лише результатами дій індивіда. Вони здатні орієнтувати дії інших індивідів[168, с.211]. І далі: «Психологія вивчає пізнання перш за все як взаємодію суб'єкта з об'єктом. До цієї взаємодії долучаються як вторинні (логічне пізнання), так і первинні (чуттєве пізнання) моделі. Реальний процес індивідуального пізнання найчастіше включає в себе обидві ці форми[168, с.218].

На визначальне місце мислення в процесі пізнання вказує і Г.Г.Доспулов, вказуючи, що «Переважання інтелектуальних компонентів в діяльності слідчого обумовлює вагоме місце професійного мислення в структурі майстерності. Поняття професійне мислення використовується в двох значеннях: коли відмічають високий професійний рівень спеціаліста, і коли підкреслюють специфіку мислення, обумовлену професійною діяльністю...Мислення породжує тонку спостережливість, мобілізує та творчо пристосовує знання до конкретних ситуацій і задач» [80, с.13].

На вагомості інтелектуальних компонентів слідчої діяльності наголошує Г.Г.Шиханцов: «...цілком зрозуміло, що для успішного здійснення процесу розслідування потрібна низка високорозвинених інтелектуальних якостей. Зокрема, підкреслюється значення таких якостей, як високорозвинена творча уява, гостра спостережливість, відмінна пам'ять, уміння логічно мислити, швидке орієнтування, кмітливість, чіткість мислення, гнучкість, критичність розуму» [225, с.178].

Проблематика чуттєвого пізнання (особливості відчуття та сприймання, закономірності формування образів уяви, зосередженість та розподіл уваги, структура спостережливості) в процедурі цілісного розслідування та при здійсненні окремих слідчих дій, розробка психографічних характеристик чуттєвої сфери достатньою мірою висвітлена в низці психологічних досліджень (В.Л.Васильєв, О.Р.Ратинов, Ф.В.Глазирін, Г.Г.Доспулов, И.Кертес, М.І.Єнікєєв, В.Г.Андросюк, Л.І.Казміренко, Г.О.Юхновець та ін..). Натомість, психологічний аналіз матеріалізованої у вигляді документів інформації, її отримання з текстових носіїв, психологічне опосередкування процесу розуміння процесуально значущої інформації інтелектуальними, характерологічними, ціннісно-мотиваційними особливостями особистості допоки не знайшли відображення в межах юридичної психології. Пізнавальна діяльність слідчого стосовно розслідуваного правопорушення з необхідністю передбачає з'ясування питання щодо її результативності, яка відображається у понятті «розуміння». Переважна більшість дослідників когнітивної сфери пов'язує розуміння з мисленням, або ототожнюючи його з мисленням (Г.С.Костюк, С.Л.Рубінштейн, В.А.Артемов, Л.П.Доблаєв, Н.О.Менчинська), або ж вважаючи його результатом мисленевої діяльності (А.А.Смирнов, К.Дункер, О.Зельц). Зокрема, Л.П.Доблаєв підкреслює, що нашим мисленням пізнаються предмети та предметні відношення не тільки в їх реальності, а й представлені у вигляд різноманітних і численних типів знакових систем. Саме другий, оперуючий знаковими системами вид мислення і є розумінням. [79]. Ми схильні поділяти точку зору

А.В.Антонова, що «Розуміння – це процес психічного відображення об'єктів пізнання, в якому шляхом розумових операцій утворюються нові системи понять, що поєднують в собі продукти сприймання з відповідними елементами знань, набутих у попередньому досвіді» [27, с.45].

Актуальність дослідження вищеназваних проблем обумовлена тим, що забезпечення доступу слідчого до інформації без яких-небудь істотних обмежень, активного використання інформації в якості професійного продукту слідчої роботи часто розуміється як засвоєння самої інформації. Проте сприймання, обробку та транслявання інформації, за великим рахунком, недоречно вважати знанням про подію правопорушення, "...важливо підкреслити, що інформація як перетворена форма знання не співпадає з самим знанням. Доказова інформація існує як тексти (у узагальнюючому розумінні цього слова), що зберігаються і використовуються в слідчій практиці, а знання існують як особистісне надбання поінформованих осіб" [27, с.21]. Відповідно, інформація являє собою суспільно-значущий чинник, а знання - особистісний. Таким чином завдання психологічного забезпечення інформаційної діяльності слідчого полягає в тому, щоб цю інформацію зрозуміти, перетворити на особистісне надбання, тобто у знання. Уявити цей процес поза його детермінацією індивідуально-психологічним, тобто особистісними характеристиками слідчого та опосередкованого ними індивідуального стилю інформаційної роботи, не видається можливим. Доречно, що представники психолінгвістичного напрямку дослідження розуміння (Т.А.Дрідзе, О.О.Леонт'єв, А.А.Брудний) вважають його процесом встановлення тотожності між значенням інформації, відображеної у знаковій формі та смислом, визначально закладеним мисленням творця тексту, оскільки «...в його змісті відображені дійсні відношення речей, що мають значення для образу думок, вчинків і намірів людей» [83].

Розуміння як результат пізнання, особливо коли воно вкладається у вербальні, знакові форми, частіше виступає об'єктом вивчення логіки, у

межах якої цей продукт можна назвати знанням і аналізувати з позицій відповідності реальній дійсності. Безумовно такий підхід становить цікавість в контексті вивчення особливостей інформаційної діяльності слідчого, формування в ній істинного знання про факти та обставини події правопорушення, створення загально зрозумілого продукту – документу, який втілює це знання і надає йому характеру доказовості. Для психолога ж особливу цікавість становить процес одержання результату, перехід від нерозуміння до розуміння, розкриття психологічних механізмів і роль психологічних сфер особистості у формуванні знання, у тому числі роль особистісних детермінант слідчого стосовно інформації про подію правопорушення, верифікації та оперування цією інформацією.

Процес обробки знакової інформації (усної і письмової), її закріплення у передбаченій законом документованій формі – процедура тривала і відповідальна, інтелектуально та психологічно насичена, оскільки «Стосовно до інформації, що поступає від події злочину і явищ з ним пов'язаних, слідчий, внаслідок специфіки розслідування змушений проаналізувати весь масив відомостей з метою виділення тих, що відносяться до обставин події злочину» [135, с.54].

Пізнання слідчим опосередковано-знакової інформації дає змогу вивчити особу як об'єкт професійного інтересу, її життєвий шлях, особливості поведінки при вчиненні правопорушення і в повсякденних умовах тощо. При цьому, як зазначає Ю.В.Чуфаровський «Існує декілька різних класифікацій документів, які можна розрізняти за трьома підставами: за способом фіксації інформації (рукописні і друковані документи, звукозапис); за статусом документу (особисті документи: листи, щоденники; ділові звіти: заяви, подання, облікові кадрові папери; продукти творчості : книги, брошури, статті); за характером документу, його спрямованістю. У кожному конкретному випадку той або інший документ має різну інформативну вагу. Відповідно методи аналізу документів ділять на традиційні і формалізовані. До перших відноситься аналіз сенсу тексту, до других — аналіз, виділення і

обробка одиниць інформації» [221, с.188]. Безпосередньо форма аналізу, як пише С.Л.Рубінштейн, «... полягає в наступному: об'єкт в процесі мислення включається в усі нові зв'язки і через них виступає в усе новіших якостях, що фіксуються в нових поняттях; з об'єкту, таким чином, немовби вичерпується увесь новий зміст; він начебто обертається кожного разу іншою стороною, в ньому виявляються нові властивості» [179, с.98-99].

В процесі своєї життєдіяльності людина виконує різні інформаційні процедури (згортання і розгортання інформації, аналіз і синтез, оцінку, зберігання, передачу, поширення інформації тощо). Згортання інформації — це метод представлення документів в особливій економічній знаковій системі, яка сприяє усебічному і раціональному їх використанню. В результаті згортання первинного документу створюється вторинний документ з максимально зменшеним фізичним обсягом. «Процес, при якому створюється вторинний інформаційний продукт, називається аналітико-синтетичною переробкою документів (інформації), що включає перетворення змісту документів за допомогою їх аналізу, видобування необхідних відомостей, а також їх оцінки, зіставлення і узагальнення за допомогою синтезу» [52, с.171]. Як зазначає Л.П.Доблаєв, дослідженню прийомів ефективного аналізу смислової структури текстів і процесів їх розуміння сприяло те, що посилювалося прагнення фахівців вийти за межі аналізу окремого речення або судження і шукати способи дослідження складніших структур - уривків тексту (абзаців) і цілих текстів, що несуть в собі значний обсяг інформації [79, с.10].

Таким чином, важливими питаннями нашого дослідження постали:

- виявлення закономірностей сприймання, осмислення та розуміння інформації, вміщеній в текстах;
- екстраполяція інформації в узагальненому вигляді у процесуально документованій формі;

- зумовленість процесу розуміння (згортання) тексту деякими психологічними особливостями (інтелектуальними, характерологічними, особистісними).

Методиками дослідження проблематики когнітивної складової компетентності слідчого стосовно розуміння інформації, поданої у текстовому вигляді, нами обрано:

1. Модифікований В.Г.Андросюком метод ДІТЕКС [25] (акронім слів «діаграма-текст-смысл»), що дозволило наочно уявити структуру тексту, співвідношення смислоутворюючих та конкретизуючих текстових елементів, напрям компресії (стискання) тексту та ефективність збереження основної інформації;
2. Багатофакторний (16PF) опитник (Р.Кеттелл), спрямований на виявлення особистісних властивостей (емоційних, комунікативних, інтелектуальних, саморегуляції тощо), які відображають відносно стійкі особливості взаємодії людини з оточуючим середовищем;
3. Тестова методика "Шкала прогресивних матриць" (Д.Равен, Л.Пенроуз), призначена для діагностики рівня інтелектуального розвитку стосовно систематизованої інтелектуальної діяльності;
4. Опитувальник (Дж.Брунер), орієнтований на виявлення факторів мислення (практичність-теоретичність, гуманітарність-технічність, художність-операторність, конкретність-абстрактність) та потенціалу креативності мислення.

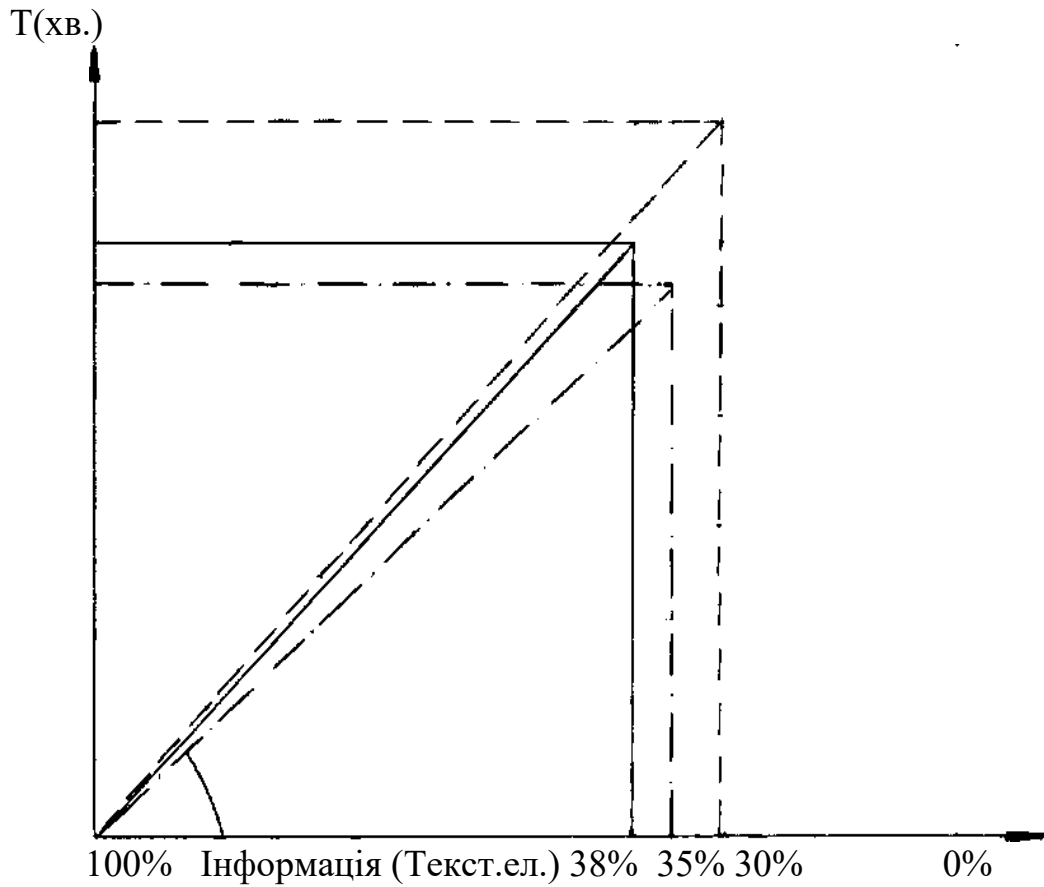
Загальний обсяг обстежених (вибірку) становило 182 особи, диференційовані за наступними ознаками:

- слідчі органів внутрішніх справ зі стажем роботи на посаді понад 5 років та якісними показниками діяльності – 64 особи;
- слідчі органів внутрішніх справ за стажем роботи на посаді від 1 до 5 років – 58 осіб;
- психологи-практики виробничої сфери та закладів освіти зі стажем роботи за фахом не менше 3 років – 60 осіб.

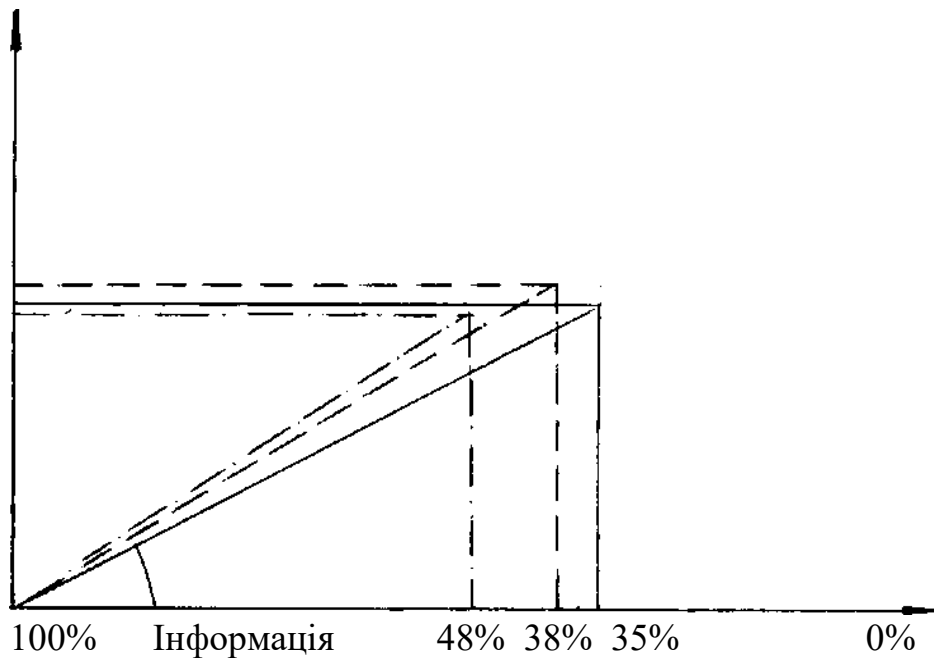
Достовірність отриманих в дослідженні даних відповідає вимогам варіаційної статистики та становить $P \leq 0,5$. Загальна кількість одиниць спостереження за обраними методиками – 3914. Математичний апарат дослідження використовувався для обрахування середніх, стандартних відхилень, χ^2 -критерія К.Пірсона, коефіцієнтів кореляційних залежностей Манна-Уїтні та Ч.Спірмена.

Застосування методу ДІТЕКС полягало у виконанні піддослідними послідовного конспектування експериментального тексту (Додаток А), в процесі чого здійснювалась його компресія (стискання) і вичленовування основного смислу у вигляді конспектів 1-го (з вихідного тексту) порядку та конспекту 2-го (з попереднього конспекту) порядку. Сенс компресії становило формування гіпотез смислоутворення і збереження в кінцевій економічній формі найбільш суттєвої інформації. Як доведено в роботі В.Г.Андросюка [24], показниками розуміння тестової інформації є кількість збережених в остаточному конспекті смислових одиниць тексту (предикатів), інтенсивність згортання інформації в одиницю часу та послідовність елімінації (усунення) надлишкової коментувальної інформації при збереженні основного смислу тексту. Тобто, наше дослідження спрямоване, по-перше, на виявлення особливостей виокремлення слідчим найбільш суттєвої (стосовно розслідуваного правопорушення) інформації, а по-друге, - на виявлення здатності відображення у текстовій формі інформації, отримуваних в процесі перевірки слідчих версій.

Особливості згортання тексту і своєрідності розуміння інформації відображені на малюнках 1 та 2. На вісі абсцис розташована кількість важливої інформації (у %), яка залишається в процесі скорочення тексту на першому етапі (конспект 1) та на другому етапі (конспект 2). На вісі ординат відображена тривалість опрацювання тестового завдання – конспектування текстів 1 та 2. Інтенсивність згортання тексту визначається розміром кута α , зменшення якого свідчить про зростання інтенсивності.

Мал.1. Інтенсивність компресії розгорнутого тексту
 $T(xb.)$

Мал.2. Інтенсивність компресії конспекту 1.

- _____ - слідчі з досвідом роботи понад 5 років на посаді;
- - слідчі з досвідом роботи менше 5 років;
- .-.-.-.-. - психологи-практики.

Аналіз отриманих даних дозволив констатувати наступне. Найбільш інтенсивно компресію розгорнутого тексту та виокремлення значущої інформації (Мал.1) здійснювали слідчі з незначним досвідом інформаційної роботи. Натомість, досвідчені слідчі в першій згортці, окрім смислоутворюючих елементів тексту, відобразили достатню кількість конкретизуючої інформації, необхідної для поглибленого розуміння смислу текстового повідомлення. Останнє відповідає даним, отриманим у дослідженні В.Г.Андросюка[25]. Середній рівень інтенсивності виокремлення смислових елементів продемонстрували піддослідні контрольної групи (психологи-практики).

При згортанні вторинного тексту (Мал.2) саме слідчі з досвідом діяльності понад 5 років виявили найвищу інтенсивність і виокремлення найбільш суттєвої (смислоутворювальної) інформації. Менш досвідчені слідчі при створенні конспекту-2 продемонстрували також доволі високу інтенсивність, проте в ньому відобразили і певну кількість надлишкової конкретизуючої інформації, що свідчить про недостатню сформованість повного розуміння тексту. Найбільш низькі показники розуміння тексту виявили психологи-практики, про що свідчить незначна відмінність компресії розгорнутого тексту в конспектах 1 та 2. Цілком очікуваним виявилось збільшення інтенсивності на кожному етапі компресії текстів в усіх групах піддослідних.

Виявлене дозволяє зробити деякі суттєві висновки стосовно динаміки розуміння текстової інформації, а, отже, і наявності відповідної компетентності. Загальними етапами розуміння текстової інформації є наступні:

- ознайомлення з текстом і визначення його архітекtonіки (структури);
- визначення ієрархії та диференціації текстових елементів (основних та конкретизуючих) з наступним формуванням гіпотез смислоутворення;
- здійснення синтаксичних скорочень (усунення надлишкової інформації) і екстеріоризація смислу повідомлення у текстовому вигляді.

Показниками ефективності смислоутворення (розуміння) текстової інформації виступають співвідношення основних і конкретизуючих текстових елементів, а також інтенсивність компресії тексту. За наявності досвіду інформаційної роботи деяка надлишковість основної і конкретизуючої інформації сприяє формуванню розгорнутого віяла гіпотез смислоутворення, що й уповільнює інтенсивність компресії тексту (слідчі з досвідом роботи понад 5 років). Натомість, подальше розуміння здійснюється значно інтенсивніше і продуктивніше саме за рахунок більш ретельного опрацювання версій на першому етапі ознайомлення з текстом документу, призводить до значної інтенсифікації його скорочення, а отже і поглибленого розуміння інформації. Тобто на початку розуміння текстової інформації критерієм компетентності виступає пропорція між предикатами (основними елементами) та конкретизуючими елементами інформації, а на завершальному етапі розуміння – інтенсивність формування смислу повідомлення.

Значущих відмінностей досліджуваних вище показників між вибірками піддослідних не виявлено (U -Манна-Уїтні = 212 при $P \leq 0,01$). Проте, наявність певних індивідуальних стильових особливостей розуміння текстової інформації зумовило необхідність аналізу ролі деяких особистісних компонент та мислення у процесі смислоутворення.

Результати досліджень та обрахування кореляційних залежностей реєстрованих показників відображені в Додатках 2-4.

Дослідження особливостей мислення обстежених категорій піддослідних за методикою Дж.Брунера дозволило констатувати наступне. Характеристики предметності та символічності мислення не виявили суттєвих відмінностей в жодній з категорій піддослідних ($U = 179$ при $P \leq 0,01$). Натомість, образні та знакові компоненти мислення відзначаються певними диференційними відмінностями. Зокрема, слідчі зі стажем роботи понад 5 років вирізняються проміж інших категорій ефективністю осмислення як знакової, так і образної інформації ($X = 9,83$ та $9,58$

відповідно). Їм притаманна адекватність умовисновків та формулювання понять на основі найбільш суттєвих відносин. Разом з тим, ця категорія фахівців послідовно та одночасно оперує образами з різних сфер уяви і дійсності, вільно виокремлює несуттєві характеристики досліджуваних об'єктів, тобто виявляє здатність до конструктивного відтворення образів реальності у вигляді понять. Цілком очікувано, що слідчим зі стажем роботи менше 5 років притаманне деяке переважання знакового мислення, а психологам-практикам – показників образного мислення.

Особливо виразно компетентним слідчим притаманна креативність - творчі здібності людини, що визначаються готовністю до генерування принципово нових ідей. Дж.Брунер [53] небезпідставно поділяє думку П.Торренса, характеризуючи креативність як підвищену здатність оцінювати проблеми, визначати дефіцит або суперечність наявних знань, реалізувати продуктивні, різноспрямовані дії по вирішенню цих проблем, по пошуку їх рішень на основі нестандартних гіпотез, по перевірці і зміні гіпотез, по формулюванню результату рішення. В нашому дослідженні виявлено суттєве переважання показника креативності мислення ($X=10,58$) у слідчих з досвідом роботи понад 5 років, порівняно з іншими категоріями піддослідних ($X= 7,08$ та $7,75$ відповідно).

Показники рівня інтелектуального розвитку не виявили суттєвих відмінностей ($U= 184$ при $P \leq 0,01$) за категоріями слідчих зі стажем роботи понад 5 років, менше 5 років та психологами-практиками (118; 207; та 192 відповідно).

Певний інтерес становили порівняльні особливості взаємозв'язку та взаємозалежностей досліджуваних якостей та динаміки смислоутворення (розуміння) текстової інформації (Див.Додатки Б, В, Д).

Значущі зв'язки особливостей розуміння текстової інформації та особливостей мислення виявлено в усіх категоріях піддослідних. Найбільш виразні залежності встановлено між креативністю та показниками інтенсивності та обсягу компресії тексту. Зокрема, у слідчих зі стажем

роботи понад 5 років існують позитивні кореляційні відношення виявлено між креативністю та обсягом скорочення вихідного тексту (формування гіпотез смислоутворення і виокремлення смислу повідомлення) на обох етапах компресії ($r=0,75$ та $0,53$) та від'ємні зв'язки з інтенсивністю скорочення тексту ($r= -0,30$ та $-0,27$). Аналогічний характер кореляційних відносин в цій категорії осіб існує між усіма показниками пізнання текстової інформації та образними компонентами мислення ($r=0,57; 0,32; -0,37$ та $-0,33$). Достатньо виразні зв'язки показників процесу розуміння інформації та особливостями мислення встановлено у слідчих з незначним досвідом роботи та психологів-практиків, проте характер цих зв'язків відмінний від компетентних слідчих. Статистично значущі позитивні кореляції виявлено у недосвідчених слідчих між усіма показниками згортання інформації та образним мисленням ($r=0,31; 0,59; 0,34$ та $0,42$). Натомість у психологів-практиків вагомі зв'язки констатовано між особливостями розуміння тексту та символічним мисленням ($r=0,41; 0,35; -0,40$ та $-0,21$). Цікаво, що обсяг інформації на завершальному етапі розуміння (адекватне сприймання смислу повідомлення) виявив значущі кореляційні зв'язки в усіх групах піддослідних з особливостями усіх встановлених домінант мислення, у тому числі – з його креативністю, зокрема позитивний зв'язок у досвідчених слідчих ($r=0,53$), у слідчих з досвідом роботи менше 5 років ($r=0,24$) та від'ємний зв'язок у психологів-практиків ($r=-0,20$).

Дослідження кореляційних відношень між логічним інтелектом (IQ) та показниками динаміки розуміння текстової інформації виявило певні закономірності. У інформаційно компетентних слідчих процес формування смислу повідомлення здійснюється з опорою на провідні якості структурних компонент мислення ($r=0,20; 0,55; 0,34$ та $0,29$). Натомість у категорій слідчих з незначним досвідом діяльності процес смислоутворення відбувається майже виключно з опорою на показник інтелекту ($r=0,64$). У психологів-практиків від'ємна залежність існує лише між рівнем інтелекту та інтенсивністю компресії текстової інформації ($r=-0,60$ та $-0,45$).

Дослідження особистісних рис слідчих, диференційованих за ознаками стажу, професійного досвіду та успішності інформаційного забезпечення розслідування, дозволив виявити значущі відмінності, які, на наш погляд, цілком обгрунтовано можуть корелювати з наявністю розвинутої інформаційної компетентності. Згідно результатів порівняльного аналізу даних, отриманих в обстеженні слідчих за методикою Р.Кеттелла (16 PF), такі відмінності виявлено, зокрема, за наступними шкалами.

- Шкала В (низький-високий інтелект) - χ^2 (критерій Пірсона) = 3,81;
- Шкала Н (сміливість) - $\chi^2 = 4,12$;
- Шкала М (практичність) - $\chi^2 = 4,68$;
- Шкала N (проникливість) - $\chi^2 = 6,77$;
- Шкала Q1 (радикалізм) - $\chi^2 = 3,64$;
- Шкала Q3 (самоконтроль) - $\chi^2 = 3,98$.

Тому виявилось необхідним встановлення можливих кореляційних відношень між особливостями процесу розуміння інформації та виразними, стосовно когнітивної діяльності, особистісними рисами, зокрема за факторами Р.Кеттелла: В (розвинений інтелект); М (практичність); N(проникливість); Q1(консерватизм-радикалізм) та MD(самооцінка). Найбільш виразні зв'язки між параметрами розуміння інформації та особистісними рисами у досвідчених слідчих виявились за наступними шкалами: В – інтенсивність компресії тексту ($\rho = -0,49$) та кількість збережених текстових елементів ($\rho = -0,33$); М – інтенсивність згортання тексту ($\rho = -0,52$) та формування гіпотез смислоутворення ($\rho = 0,38$); N – інтенсивність формування смислу повідомлення ($\rho = 0,21$) та розуміння інформації ($\rho = -0,33$), Q1 – інтенсивність завершального смислоутворення ($\rho = 0,31$). Остання особистісна риса (Q1) виявила позитивний зв'язок з особливостями процесів мислення – знакового ($\rho = 0,31$), образного ($\rho = 0,67$) та креативністю ($\rho = 0,49$). Очікуваними виявились результати зв'язку показників мислення за Дж.Брунером та логічним інтелектом (IQ) ($\rho = 0,20$; $0,55$; $0,34$; $0,29$ відповідно за шкалами).

Встановлено суттєві кореляційні зв'язки впливу особистісних рис слідчих з незначним досвідом роботи на параметри розуміння текстової інформації. Вони стосуються, зокрема, зворотної залежності між практичністю (шкала M) та формуванням гіпотез смислоутворення ($\rho = -0,42$), між безпосередністю-проникливістю (шкала N) та усіма параметрами процесу розуміння текстової інформації ($\rho = 0,23$; $-0,20$; $-0,32$; $-0,54$ відповідно). Суттєві кореляційні відношення існують між показником консерватизму-радикалізму (Q1) та етапами формування смислу повідомлення ($\rho = 0,63$ та $0,74$). Цей же показник позитивно пов'язаний з особливостями символічного ($\rho = 0,40$) та знакового ($\rho = 0,51$) мислення. Лише у слідчих цієї категорії виявлено значущу залежність між процесами мислення та показником самооцінки (шкала MD) - (ρ U-MD=0,43; ρ S-MD=0,61; ρ V-MD=0,21; ρ W-MD=-0,31). Крім того, впевненість у власному психологічному ресурсі (MD) позитивно впливає на швидкість переробки текстової інформації ($\rho = 0,40$ та $0,48$).

Певні своєрідності взаємозалежності досліджуваних показників виявлено у категорії піддослідних психологів-практиків, хоча стосовно характеру взаємозв'язків особистісних якостей та процесу смислоутворення, дані цієї категорії наближені до категорії слідчих з незначним досвідом роботи. Про це свідчать, зокрема, виражені залежності між особливостями мислення (шкала B) та інтенсивністю згортання інформації ($\rho = 0,24$ та $0,20$), а також стосовно передбачення смислу повідомлення ($\rho = 0,43$). Зворотні залежності виявлено між показником проникливості, прогнозування (N), інтенсивністю смислоутворення і характером згортання інформації ($\rho = -0,22$; $-0,22$ та $-0,49$ відповідно). Значущі кореляції існують між показниками практичності (шкала M) та етапами смислоутворення ($\rho = 0,48$ та $-0,29$). Виявлено також певний зв'язок між фактором Q1 (консерватизм-радикалізм) у психологів-практиків та особливостями знакового ($\rho = 0,22$) та образного ($\rho = -0,30$) мислення.

Деякі своєрідності зв'язку особистісних якостей у досліджуваних категоріях піддослідних виявлено стосовно вираженості такої важливої риси

когнітивного потенціалу як креативність. Так, значущі показники кореляційних відношень між креативністю та усіма діагностованими шкалами особистісних рис у слідчих з досвідом роботи понад 5 років, зокрема з фактором В «Інтелект» ($\rho=0,23$), М «Практичність» ($\rho=0,22$), N «Проникливість» ($\rho=-0,38$), Q1 «Консерватизм-радикалізм» ($\rho=0,49$). У слідчих з незначним досвідом роботи значущі зв'язки креативності виявлено з фактором М ($\rho=-0,27$) та фактором N ($\rho=-0,70$). Стосовно ж категорії психологів-практиків, креативність вагомо пов'язана із факторами В ($\rho=-0,37$), М ($\rho=0,47$) та N ($\rho=-0,44$).

Таким чином, дослідження особливостей когнітивної складової інформаційної компетентності слідчих у контексті сприймання, переробки та розуміння текстової інформації, що має значну питому вагу у процедурі розслідування правопорушень, виявило деякі вагомі чинники та опосередкування цієї складової низкою особистісних диспозицій. Крім того, встановлено диференційні відмінності процесу смислоутворення, зумовлені професійним досвідом інформаційної роботи та фаховою спеціалізацією суб'єкта пізнання. Результати обстеження дозволяють визначити найбільш ґрунтовні параметри формування окремих інформаційних компетенцій на основі діагностики та розвитку професійно-важливих когнітивних якостей. Зокрема, провідними корелятами когнітивної складової інформаційної компетентності виступають інтенсивність та динаміка смислоутворення в процесі розуміння інформації, характеристики інтелекту та розвинена креативність особистості. До парціальних корелятів когнітивної складової відносяться типологічні особливості знакового та образного мислення, особистісні фактори практичності та проникливості.

2.2. Діяльнісно-рефлексивна компонента інформаційної компетентності слідчого

У формуванні інформаційної компетентності особистості важливе місце та роль відіграє інформаційна поведінка. В інформаційній поведінці (діяльності) відображається активність особистості як суб'єкта, що пізнає, його здатність

орієнтуватись в інформаційному просторі. Водночас, в інформаційній поведінці реалізуються можливості використання психологічного потенціалу, який сприяє становленню особистості професіонала.

Активна інформаційна поведінка втілюється у наполегливих, неодноразових діях суб'єкта, спрямованих на пошук потрібної інформації в різних джерелах. Інформаційна поведінка визначається також інтенсивністю комунікативного процесу особистості, тобто кількістю і якістю міжособистісних контактів суб'єкта, що супроводжуються інформаційним взаємообміном.

Продуктивність здійснення інформаційної поведінки в першу чергу залежить від вже наявних знань, набутих умінь і головне — навичок інформаційної діяльності. Проте не можна не враховувати і деякі особистісні якості, що повинні бути притаманні суб'єкту пізнання – ті, які зумовлюють ефективність збирання, аналізу та селекції інформації, а також ті, які забезпечують інформаційно-комунікативну взаємодію – процес встановлення психологічного контакту з носіями інформації, здійснення психологічного впливу, нейтралізацію конфліктних взаємин тощо.

Важливою складовою інформаційної поведінки є здатність особистості здійснювати самоконтроль, рефлексію результатів інформаційної роботи, усвідомлювати та критично аналізувати власну діяльність, креативно коригувати як власну поведінку, так і отримувану інформацію.

Проблема окреслених аспектів інформаційної діяльності знайшла відображення в низці наукових досліджень. Зокрема, І.М.Баштанар об'єднує їх на рівні провідних ключових інформаційних компетенцій, суто інформаційних (збирання, зберігання, переробка та використання інформації; інформаційні процеси); комунікативних (вербальні та невербальні; канали комунікації); психологічних (суспільний досвід особистості; особистісні якості та риси). Науковець зазначає: «...Розкриваючи сутність інформаційно-комунікативної компетентності, слід підкреслити, що вона розглядається нами як складне інтегративне утворення, яке поєднує в собі інформаційно-

комунікативні знання, вміння, а також особистісні якості та властивості, необхідні для повноцінного виконання функцій, пов'язаних з професійною діяльністю» [38, с.9].

Т.В.Панкова вважає діяльнісну та рефлексивну складову найсуттєвішими компонентами інформаційної компетентності, характеризуючи їх наступним чином:

«- Діяльнісний компонент відображає активне використання інформаційно-комунікаційних технологій в професійній діяльності як засіб пізнання і розвитку, самоудосконалення і творчості. У цьому компоненті особливо підкреслюються вимоги стосовно вже практично засвоєних знань і умінь в умовах інформатизації суспільства.

- Рефлексивний компонент відображений у вмінні здійснювати свідомий контроль за результатами власної діяльності і ступінь особистих досягнень; сформованість креативності, ініціативності, співтворчості, самокритичності. Він включає самосвідомість, самоконтроль, самооцінку, розуміння результатів своєї діяльності і відповідальності за них, пізнання собі і усвідомлення своєї суб'єктності в професійній діяльності» [160]. В.В.Брежнев вважає, що «...формування рефлексивних умінь має велике значення для розвитку особистості, оскільки, по-перше, рефлексія призводить до цілісного уявлення, знання про цілі, зміст, форми, способи і засоби своєї діяльності; по-друге, дозволяє критично віднестися до себе і власної діяльності у минулому, теперішньому і майбутньому; по-третє, робить людину суб'єктом своєї активності» [51].

Проблемам оптимізації інформаційної діяльності та фахової освіти слідчих в зв'язку з їх інформаційно-комп'ютерною компетентністю присвячені роботи М.І.Шермана, А.М.Ішина, В.А.Єгорова, Бурцева Е.В., В.М.Чернишева, А.Л. Єрохіна, А.Ф.Ланового, М.Я.Швеця, Ю.Ю.Орлова, К.І.Белякова, В.В.Голубева, В.Г.Хахановського, в яких достатньо повно відображено критерії володіння сучасними інформаційними технологіями в

процесі розслідування правопорушень, перелік особистісних якостей, що забезпечують формування інформаційно-комп'ютерних компетенцій.

Значна кількість наукових публікацій відображає особливості інформаційної поведінки у контексті безпосередньої комунікації осіб, своєрідності взаємодії в процесі інформаційного обміну.

Коли говорять про комунікацію у вузькому сенсі слова, то насамперед мають на увазі те, що в спільній діяльності люди обмінюються між собою різними уявленнями, ідеями, інтересами, настроями, почуттями, установками тощо. Усе це можна розглядати як інформацію і інтерпретувати весь процес людської комунікації в термінах теорії інформації. Однак, як слушно зауважують Л.К.Аверченко та Г.М.Залєсов «...такий підхід не можна розглядати як методологічно коректний, тому що в ньому випускаються деякі найважливіші характеристики саме людської комунікації. Спілкування не можна розглядати лише як відправлення інформації певною передавальною системою, чи як її приймання іншою системою тому, що тут ми маємо справу з відношенням двох індивідів, кожен з яких є активним суб'єктом: взаємне інформування їх припускає налагодження спільної діяльності. В процесі спілкування істотними для створення клімату довіри, або виникнення і розвитку психологічного контакту зі співрозмовником, є наступні умови: розуміюче неоцінне реагування на думки, почуття і уявлення партнера; позитивне сприйняття співрозмовника як особистості; узгодженість власного поведіння при взаємодії з іншою людиною [16, с.32-33]. Саме тому деякі автори наголошують на тому, що вирішального значення в інформаційній взаємодії набуває комунікативний потенціал особистості як система психологічних властивостей та особливостей особистості, що виявляються у спільній діяльності, спілкуванні, а також, як сукупність форм, засобів інтеграції власної діяльності та діяльності інших, власної особистості з особистостями інших. Комунікативний потенціал особистості дослідники розглядають як головну детермінанту ефективного спілкування (Л.Е.Орбан-Лембрик, О.М.Столяренко, В.В.Рижов,

К.Д.Пілецький та ін.). Комунікативні здібності відповідають за вміння конструктивно вести розмову, стисло та переконливо доносити інформацію, швидко встановлювати міжособистісні контакти з незнайомими людьми, впливати на слухачів та зберігати гарні взаємини з оточуючими, пізнавати та розуміти іншу людину та специфіку ситуації міжособистісної взаємодії.

В роботі М.В.Боєвої [48], підкреслюється, що продуктивність і оперативність слідчої діяльності залежить від розвиненості тактико-комунікативної компетентності слідчого, яка забезпечує можливість встановлювати психологічний контакт з об'єктами професійної діяльності, позитивні міжособисті відносини з учасниками розслідування, завдяки чому він здатний отримувати від них достатньо повну та належну інформацію. Саму ж тактико-комунікативну компетенцію науковець розуміє, як «...засноване на особистісних якостях слідчого вміння використовувати об'єктивні закономірності перцепції, комунікації та інтеракції, тактичні техніки і прийоми взаємодії з учасниками розслідування, а також...здатність долати реальну протидію зацікавлених осіб щодо встановлення істини по справі» [48, с.58]. В дослідженні О.І.Власова [60], присвяченому потенціалу професійної компетентності слідчого у виявленні та діагностиці неправдивих свідчень, підкреслюється, що в системі професійної компетентності вирізняються такі складові, як комунікативна, інтерактивна, соціально-перцептивна, що спрямовані на встановлення організаційно-психологічної взаємодії з різними категоріями громадян і забезпечення ефективного інформаційного обміну.

Певна кількість наукових публікацій присвячена проблемам отримання інформації при розслідуванні правопорушень в процесі здійснення окремих слідчих (розшукових) дій. Дослідження Л.Д.Удалової достатньо широко висвітлює психологічні особливості отримання вербальної інформації [202]. Питання встановлення психологічного контакту та здійснення психологічного впливу слідчим на учасників розслідування відображені в

роботах В.Г.Лукашевича, В.Г.Гончаренка, Ф.М.Сокірана, І.Є.Биховського, Ф.В.Глазиріна, С.К.Пітерцева. Виникнення конфліктів та їх нейтралізація в процесі інформаційної комунікації ретельно проаналізовані в дослідженнях Н.В.Шарової [223] та Б.І.Хасана [211].

На необхідності формування комунікативних якостей слідчих з метою забезпечення ефективності розслідування наголошувала О.Ф.Конуп, оскільки ці якості «...зумовлені особливостями професійного спілкування – в тому числі прогнозування можливих варіантів поведінки співрозмовника, наявністю індивідуальних „технік” спілкування, вміннями встановлювати психологічний контакт з елементами рольової поведінки. У цих умовах психологічні вимоги до особистості не тільки високі, але й неоднорідні, бо передбачають наявність у фахівця сукупності якостей, що рідко сполучаються в одній особі (швидкість реагування та аналітичний склад розуму, стриманість та рольова комунікативність тощо). Звичайно, відсутність деяких із них може компенсуватися за рахунок індивідуального стилю діяльності» [115].

Вищезазначене обумовило необхідність здійснення нами експериментального дослідження, завдання якого полягало у виявленні психологічних чинників діяльнісно-рефлексивної складової інформаційної компетентності слідчих як основи їх професіоналізації в системі фахової освіти.

Методичне забезпечення вивчення діяльнісно-рефлексивної компоненти склав наступний дослідницький інструментарій:

1. 16 RF опитник Р.Кеттелла, спрямований на виявлення особистісних властивостей, зокрема такі його шкали, як А, Е, F, Н, М, N, Q1, Q2;
2. Методика Дж.Брунера, орієнтована на виявлення креативного потенціалу особистості;
3. Опитник «Адаптивність» (А.Г.Маклаков, С.В.Чермянін);
4. Методика визначення інтегральних форм комунікативної агресивності (В.В.Бойко);

5. Опитник Г.Ю.Айзенка, зокрема шкала «екстраверсія-інтроверсія» для визначення ступеня соціальної відкритості особистості;

6. Опитник «Діагностика перцептивно-інтерактивної компетентності (ПІК) (модифікований варіант М.П.Фетіскіна), спрямований на виявлення особистісних тенденцій:

ВА- взаємопізнання;

ВВ – взаєморозуміння;

ВС – взаємовпливу;

ВД – соціальної автономності;

ВЕ – соціальної адаптивності;

ВФ – соціальної активності;

ВГ – перцептивно-інтерактивної компетентності.

Загальний та парціальний обсяг вибірки дослідження, його математико-статистичний апарат нами визначено в п.3.1. Результати обрахування кореляційних залежностей відображено в Додатках Е, Ж, К.

Дослідження своєрідності поведінки слідчого при отриманні інформації в процесі взаємодії (комунікації) з об'єктами професійного інтересу в зв'язку з його особистісними рисами, що опосередковують цей процес, дозволило встановити деякі суттєві закономірності.

Звертають увагу диференційні особливості діяльнісної компетенції обстежених категорій піддослідних в сфері перцептивно-інтерактивної взаємодії. Зокрема, якщо стосовно спрямованості на взаємопізнання суттєвих відмінностей між слідчими і психологами не встановлено ($U=142$ при $P \leq 0,5$), то стосовно взаєморозуміння ($X=20,4$) і взаємовпливу ($X=19,6$) слідчі зі стажем роботи понад 5 років виявляють статистично виразніше переважання показників ($U < U_{\text{крит.118}}$ при $P \leq 0,5$). Ці ж дані свідчать про більшу схильність досвідчених слідчих до здійснення саморефлексії та самокорекції інформаційної поведінки в комунікації. Водночас, характеристики взаємопізнання, тобто готовності до адекватної оцінки партнера по комунікації і урахування в інформаційному обміні його позицій, в усіх

групах піддослідних отримали достатньо високі значення. Не встановлено також відмінностей щодо параметрів соціальної автономності, тобто схильності в комунікації керуватись переважно власними уявленнями та поглядами, хоча інтенсивність цієї орієнтації достатньо виразна ($X=23,0$; $22,0$ та $23,0$ відповідно).

В дослідженні констатовано суттєву перевагу показника соціальної адаптивності у слідчих ($X=18,3$; $16,5$) порівняно з психологами-практиками ($X=14,3$). Цілком зрозуміло, що цей параметр найвищим чином виявляється у слідчих з досвідом роботи понад 5 років, що означає підвищену схильність у взаємодії встановлювати контакти на позитивній основі, розвивати толерантні відносини та виявляти гнучкість у модифікації комунікативної поведінки. Ще виразніше відображається переважання у слідчих соціальної активності ($X=18,4$; $17,0$) – соціальної орієнтованості та мотивації на співробітництво у інформаційному спілкуванні, навіть за умови, що цей показник вищий за середню нормативність і у психологів-практиків ($X=15,0$).

В зв'язку із зазначеним, необхідно підкреслити, що й виразність інтегративного індексу ППК у досвідчених слідчих суттєво вищий ($X=119,0$), аніж у менш компетентних слідчих ($X=113,6$) та психологів-практиків ($X=106,8$).

В дослідженні виявлено досить цікаву своєрідність показників перцептивно-інтерактивної компетенції на рівні її кореляційних зв'язків з деякими іншими особистісними параметрами. Не зважаючи на наявність стабільних статистично значущих корелятив усіх характеристик цієї компетенції у досвідчених слідчих ($r=0,21-0,28$) з соціальною відкритістю (екстравертованістю), інтегративний показник компетенції статистичної залежності не виявив. Натомість, у недосвідчених слідчих та психологів-практиків значущі кореляції екстравертованості виявлено лише за деякими характеристиками ППК, але з її інтегративним показником ці кореляції досить суттєві ($r=0,36$ та $0,38$ відповідно). Але нами помічено важливу особливість – наявний значущий зв'язок аналізованої компетенції у слідчих з досвідом

роботи понад 5 років з такою рисою особистості як креативність ($\rho=0,34$), особливо щодо соціальної орієнтованості та мотивації на взаємодію ($\rho=0,71$). Зв'язок цих параметрів у решти обстежених виявився доволі невиразним або відсутнім. Крім цього, існує статистично значущий зв'язок ПІК у досвідчених слідчих з адаптивністю ($\rho=-0,28$), що не виявлено у інших категорій обстежених. Встановлене дозволяє зробити досить важливий висновок – досвідчені слідчі будують продуктивні взаємовідносини в інформаційній комунікації на основі гнучкості, нестандартності поведінки, а недосвідчені слідчі та психологи-практики – на основі виключно соціальної відкритості щодо взаємин з оточуючим середовищем.

Предметом дослідницького інтересу була інформаційно-комунікативна поведінка слідчих в ситуації можливого конфлікту та прояву ними тих чи інших форм агресії. Встановлено, що інтегральний індекс агресивності у слідчих з досвідом діяльності значно нижчий ($X=15,5$), ніж у малодосвідчених слідчих ($X=25,6$) та психологів-практиків ($X=23,8$), особливо щодо таких її форм як спонтанність агресії та нездатності її гальмувати. Відносно інших форм прояву агресивної поведінки (невміння перемикаєти агресію та схильність до провокованої агресії), значущих відмінностей в дослідженні не виявлено ($U=146$ при $P\leq 0,5$). Не встановлено також значущого кореляційного зв'язку інтегральних індексів агресивності та перцептивно-інтерактивної компетенції. Проте певні кореляції існують щодо форм агресивності та деяких параметрів комунікації. Так, у категорії слідчих з досвідом роботи понад 5 років виявлено значущий зв'язок між нездатністю гальмувати агресію та соціальною автономністю ($\rho=0,43$), а також соціальною адаптивністю ($\rho=-0,54$). Цій же категорії притаманний зв'язок нездатності перемикаєти агресію та соціальною активністю ($\rho=-0,48$), схильністю до взаємопізнання та провокованою агресивністю ($\rho=0,48$). Дуже суттєві кореляції виявлено у недосвідчених слідчих стосовно неспроможності перемикаєти агресію з практично усіма параметрами ПІК ($\rho=-0,67$; $-0,53$; $-0,57$; $-0,68$; $-0,73$ відповідно параметрів). Зазначене дозволяє стверджувати,

що при розслідуванні правопорушень і організації інформаційної взаємодії певну небезпеку для слідчих становить не стільки загальна схильність до агресивної поведінки, скільки необхідність контролювати прояви її окремих форм в конкретних ситуаціях.

Дослідження було також спрямоване на з'ясування питань, пов'язаних з роллю деяких рис особистості в опосередкуванні показників інформаційної поведінки. Так, фактор А (втаємниченість-відкритість) в категорії досвідчених слідчих виявив позитивний кореляційний зв'язок з тенденцією до взаємопізнання ($r=0,34$) та інтегральним показником перцептивно-інтерактивної компетенції ($r=0,23$). Подібні зв'язки притаманні і психологам-практикам - ($r=0,25$ та $r=0,30$), крім цього – щодо взаєморозуміння ($r=0,44$) та соціальної адаптивності ($r=0,33$). Навпроти, у слідчих з незначним досвідом роботи, кореляційний зв'язок цього фактору від'ємний практично з усіма показниками ПК, особливо щодо соціальної автономності ($r=-0,30$), соціальної активності ($r=-0,47$) та інтегрального індексу ПК ($r=-0,46$), що загалом свідчить про переважання критичності та уособленості в їх інформаційній поведінці. У цій же категорії обстежених встановлено прямі кореляційні залежності між фактором А та показниками агресивності, зокрема, з невмінням перемикаєти агресію ($r=0,22$), піддатності провокованій агресії ($r=0,70$) та з інтегральним показником агресивності ($r=0,43$).

Певні значущі кореляції виявлено між фактором Е (конформність-домінантність) та характеристиками перцептивно-інтерактивної компетенції в усіх категоріях обстежених. Зокрема, слідчим з досвідом роботи понад 5 років притаманний позитивний зв'язок цього фактору з тенденцією до взаєморозуміння ($r=0,25$), соціальною адаптивністю ($r=0,22$), соціальною активністю ($r=0,50$) та інтегральним показником ПК ($r=0,20$). Вагому роль в прояві рис конформності-домінантності відіграє креативність досвідчених слідчих ($r=0,70$). У слідчих з незначним досвідом роботи кореляційні відносини фактору Е та показників мають протилежний характер, зокрема, стосовно схильності до взаєморозуміння ($r=-0,44$), соціальної адаптивності

($\rho=-0,40$) та інтегрального індексу ППК ($\rho=-0,23$), що свідчить про їх переважну поступливість та підпорядкованість в ситуації взаємодії. Певна подібність корелятивів визначена і у категорії психологів-практиків, за виключенням позитивного зв'язку між фактором Е та соціальною автономністю ($\rho=0,40$).

В дослідженні констатовано наявність кореляційних зв'язків між проявом фактору F (стриманість-експресивність) та параметрами інформаційної взаємодії. Так, слідчі зі значним досвідом роботи виявляють розсудливість і самоконтроль в інформаційній поведінці, зокрема, щодо взаєморозуміння ($\rho=-0,26$) та соціальної автономності ($\rho=-0,24$), а також відносно проявів агресивності ($\rho=-0,48$). Певна стриманість притаманна і недосвідченим слідчим в ситуаціях взаєморозуміння ($\rho=-0,22$) та взаємовпливу ($\rho=-0,27$), проте не виявилась щодо спонтанної агресивності ($\rho=0,61$). Виразність цього фактору виявилась у категорії психологів-практиків, хоча і в протилежному прояві стосовно взаємного пізнання ($\rho=0,69$), соціальної активності ($\rho=0,26$) та інтегрального індексу ППК ($\rho=0,31$).

Певні закономірності встановлено між особистісними рисами, відображеними фактором Н (нерішучість-соціальна сміливість) та досліджуваними особливостями інформаційної комунікації. Існує позитивна залежність цього фактору у піддослідних категорії досвідчених слідчих щодо взаємопізнання ($\rho=0,27$), психологічного впливу ($\rho=0,24$) та соціальної автономності ($\rho=0,27$), а від'ємна – щодо усіх показників схильності до агресії та адаптивності ($\rho=-0,61$). Протилежний характер значущих кореляцій виявлено серед слідчих з досвідом роботи менше 5 років: соціальна сміливість – взаємопізнання ($\rho=-0,36$), взаєморозуміння ($\rho=-0,37$), соціальна адаптивність ($\rho=-0,28$), що свідчить про їх деяку стриманість, нерішучість в комунікативному процесі, але разом з тим про певну нездатність стримувати агресивність ($\rho=0,52$). Психологам-практикам притаманна деяка розбіжність досліджуваних зв'язків за цим фактором. Так, у них виявлено негативну кореляцію соціальної сміливості з взаємопізнанням ($\rho=-0,51$), взаємовпливом

($\rho=-0,42$) та інтегральним показником інформаційно-інтерактивної компетенції ($\rho=-0,28$), а позитивну – зі взаєморозумінням ($\rho=0,23$).

Зв'язок особистісних рис, відображених у факторі М (практичність-мрійливість), з деякими показниками інформаційної поведінки у слідчих виявився недостатньо вираженим. У слідчих з досвідом роботи понад 5 років значущі кореляції фактору М встановлено щодо показника взаєморозуміння ($\rho=0,39$) та взаємовпливу ($\rho=-0,33$), а у недосвідчених слідчих – щодо соціальної адаптивності ($\rho=0,34$) та активності ($\rho=-0,41$). Це дозволяє припустити опосередкованість взаєморозуміння конкретністю оцінки ситуації взаємодії, а здійснення психологічного впливу – прогнозуванням розвитку взаємин та пришукуванням нестандартних засобів впливу досвідченими слідчими, а недосвідченими – адаптацію до взаємодії на основі реальних обставин та уявленнями щодо напрямів активної позиції у комунікації.

Значущі кореляційні взаємозалежності виявлено у піддослідних-компетентних слідчих стосовно фактору Q1 (консерватизм-радикалізм) та усіх параметрів перцептивно-інтерактивної компетенції. Своєрідність полягає в тому, що усі кореляції позитивні та статистично вагомі, зокрема: стабільність принципів та схильність до апробованих прийомів у спілкуванні стосується розуміння особистості комунікантів ($\rho=0,32$), використання засобів психологічного впливу ($\rho=0,34$), ступеня соціальної активності, адаптивності та автономності ($\rho=0,44$), ($\rho=0,47$) та ($\rho=0,40$), а також інтегративного показника ПІК ($\rho=0,28$). Щодо недосвідчених слідчих та психологів-практиків, зв'язків фактору Q1 з особливостями ПІК не виявлено.

Вплив фактору Q2 (соціабельність-соціальна незалежність) не виявився достатньо важливим в опосередкуванні параметрів перцептивно-інтерактивної компетенції в обох групах обстежених слідчих. Деякі кореляції соціальної залежності і ПІК констатовано у досвідчених слідчих щодо взаєморозуміння ($\rho=-0,24$) та соціальної адаптивності ($\rho=0,27$), а у недосвідчених слідчих – стосовно взаєморозуміння ($\rho=-0,44$). Статистично

значущі взаємозв'язки соціабельності та майже усіх показників ПІК виявлено в групі психологів-практиків, що цілком зрозуміло з огляду на виключно суспільний характер їх діяльності.

Слід також підкреслити суттєвість статистичного зв'язку фактично усіх показників досліджених факторів особистісних рис з показником креативності як властивості особистості в усіх категоріях обстежених, хоча спрямованість зв'язків деяких факторів виявилась різною. Наприклад, зв'язок показника креативності щодо фактору F в категорії досвідчених слідчих позитивний ($\rho=0,22$), а у недосвідчених – від'ємний ($\rho=-0,27$); щодо фактору H навпаки – у компетентних слідчих від'ємний ($\rho=-0,37$), а у недосвідчених – позитивний ($\rho=0,46$).

Підсумовуючи вищевикладений дослідницький матеріал, можна констатувати наступне. Інформаційно-інтерактивна компетенція як здатність до продуктивного отримання інформації у взаємодії з її носіями, а також рефлексія як спроможність аналізувати та контролювати динаміку інформаційної поведінки виявила диференційні відмінності в середовищі компетентних і недостатньо досвідчених слідчих, опосередковані низкою домінантних особистісних рис, своєрідністю поведінки в умовах можливого загострення комунікації, параметрами соціальної відкритості та адаптивності. Урахування зазначених відмінностей може сприяти оптимізації організаційних та методичних засад освітнього простору фахової підготовки слідчих та ефективності їх професійного удосконалення.

2.3. Зміст емоційно-ціннісної компоненти інформаційної компетентності слідчого

Системний характер взаємодії нормативно-правових, соціально-психологічних та діяльнісно-операціональних детермінант інформаційної компетентності слідчих зумовлює деякі емоційно-вольові та ціннісно-мотиваційні аспекти її розуміння, до яких можна віднести:

- зумовленість всебічного розвитку професійно-культурологічних тенденцій у особистості слідчого на основі ґрунтовних психічних новоутворень (когнітивних, мотиваційно-ціннісних, рефлексивних, емоційно-вольових тощо), які виступають інтеграторами формування цілісної «інформаційної особистості»;

- опанування особистістю ціннісно-смісловими компетенціями, які забезпечують не лише загальну орієнтацію фахівця в інформаційному просторі, але й формують мотивацію та вибірковість щодо особистісного та професійного зростання;

- зумовленість професійної майстерності слідчого достатнім рівнем емоційно-вольової регуляції інформаційної поведінки в контексті безпосередньої взаємодії з носіями інформації, здатності контролювати оптимальний і варіативний стан психоемоційного тла комунікації та попереджати негативний вплив деструктивної психічної напруженості на ефективність сприйняття і аналізу значущої інформації;

- визначеність діагностико-прогностичних критеріїв і показників продуктивного розвитку інформаційної та комунікаційної компетентності як основи формування модельних уявлень стосовно слідчого як особистості і професіонала.

Проблематика мотиваційно-ціннісних та емоційних компонент інформаційної компетентності була предметом наукового розгляду як на рівні загальних підходів до становлення професіонала, так і стосовно діяльності правоохоронців і, зокрема, слідчих.

В роботах О.Р.Ратинова, В.В.Васильєва, Ф.Є.Водолазського, Л.Д.Удалової, О.В.Кришевич, О.Ф.Конуп обґрунтовується вагомість емоційно-вольової та ціннісно-спонукальної сфери особистості слідчого в забезпеченні ефективного розслідування, отримання інформації в ситуації взаємодії з учасниками розслідування, окреслюються шляхи та напрями формування відповідних професійно-важливих якостей.

Цілком слушно Б.Блумом [238] в низці освітніх завдань щодо формування емоційної сфери особистості фахівця виокремлюються:

- сприйняття - готовність і здатність отримувати емоційно-забарвлену інформацію, уважність до вислуховування інших, сприйнятливність соціальних проблем;
- реагування - активна участь особистості у власному навчанні, вияв цікавості до навчання, участь в обговореннях групових проблем;
- ціннісні орієнтації - від простого прийняття ціннісної орієнтації до повної прихильності, прояв поваги до індивідуальних і культурних відмінностей;
- організація – процес поєднання різних ціннісних орієнтацій, вирішення протиріч між ними і засвоєння цих орієнтацій, відповідальність за поведінку;
- поширення - деяка система цінностей з точки зору переконань, ідей і поглядів, упевненості в роботі, соціальна і психологічна адаптованість.

До змістовних характеристик інформаційної компетентності В.В.Брежнев [51] відносить:

- мотиви - те, що спонукає, наприклад, отримати важливу інформацію для забезпечення професійної діяльності;
- психофізіологічні особливості (властивості) - фізіологічні характеристики і відповідні реакції на професійно важливу інформацію; забезпечення самоконтролю;
- установки і цінності - особистісні характеристики, уявлення особистості про саму себе; наприклад, віра в спроможність засвоїти інформаційні технології і ефективно використовувати їх в роботі.

Відповідно, ціннісно-мотиваційний компонент інформаційної компетентності створює умови, які сприяють подоланню внутрішніх бар'єрів, формуванню психологічної готовності діяти в інформаційному середовищі, ціннісно-сміслових аспектів інформаційної діяльності.

Спробу окреслити низку системоутворюючих компетенцій, які змістовно визначають не лише успішність реалізації певних психологічних впливів, але

й сприяють розвитку особистості майбутнього фахівця, здійснено П.Ю.Гончаровим [72], який до них відносить мотиваційно-ціннісну компетенцію, спрямовану на формування особистісних цілей-цінностей професійної діяльності, а також емоційно-вольову компетенцію, спрямовану на формування навичок самоконтролю та саморегуляції поведінки. Відтак, високий рівень ціннісних диспозицій особистості визначає спрямованість на широку соціальну взаємодію, готовність виконувати соціальні ролі в професійній діяльності. Середній їх рівень характеризує орієнтованість правоохоронця на виконання завдання, проте за наявності потреби в соціальному схваленні, потребі в прихильності та емоційних стосунках з оточуючим середовищем.

Науковець Т.В.Панкова [160], інтегруючи мотиваційні та емоційні властивості особистості в єдиному мотиваційно-ціннісному компоненті інформаційної компетентності, вважає, що він містить систему мотивів, емоційно-вольових і ціннісних відносин до діяльності, до суспільного оточення, до власної особистості, здібностей, їх розвитку і детермінує вибірково спрямованість на інформаційну діяльність і взаємодію. В ньому відображено орієнтованість особистості на креативне здійснення інформаційної діяльності, самовдосконалення в сфері інформаційної взаємодії і акмеологічно визначених досягнень.

Ми вважаємо емоційно-ціннісну компоненту інформаційної компетентності слідчого системою емоційно-вольових і ціннісних опосередкувань інформаційної діяльності, спрямованою на саморегуляцію та самовдосконалення у сфері інформаційного пошуку при розслідуванні правопорушень.

Методиками експериментального дослідження емоційно-ціннісної компоненти інформаційної компетентності слідчого нами обрано наступні:

1. Багатофакторний опитник Р.Кеттелла (16 PF), зокрема такі його шкали: С, F, G, Q3 та Q4;

2. Опитник «Адаптивність» (А.Г.Маклаков, С.В.Чермянін), орієнтований на визначення особистісного адаптивного потенціалу (ЛАП);
3. Опитник здатності до саморегуляції (АІ) (В.М.Куніцин);
4. Опитник Г.Ю.Айзенка (шкала «нейротизм-емоційна стабільність»;
5. Методика «Емоційні бар'єри у спілкуванні» (В.В.Бойко);
6. Опитник визначення піддатності станам психоемоційної напруженості (В.Г.Андросюк);
7. Методика «Ціннісні орієнтації» (бланковий варіант М.Рокича).

Матриці обрахованих інтеркореляцій досліджуваних показників згідно категорій обстежених осіб викладено в Додатках Л, М, Н.

Аналіз отриманих результатів дозволив констатувати наступні особливості показників емоційно-ціннісної компоненти інформаційної компетентності в групах піддослідних.

Виявлено достатньо виразний особистісний адаптаційний потенціал в усіх категоріях обстежених осіб, який характеризує достатній рівень орієнтування в ситуаціях взаємодії, задовільну емоційну стійкість та здатність до швидкого вироблення стратегій поведінки ($X=25,0$; $28,83$ та $30,58$ відповідно). Суттєвих диференційних відмінностей за цим показником в групах досвідчених, недосвідчених слідчих та психологів-практиків не встановлено ($U=148$ при $P\leq 0,5$). Стосовно здатності до саморегуляції в спілкуванні, усі категорії піддослідних виявили середній рівень адаптивності поведінки, узгодженість ситуації взаємодії з власним комунікативним потенціалом. Разом з тим, існує статистично значуща відмінність показників цієї здатності між досвідченими і недосвідченими слідчими ($t=5,41$ при $P\leq 0,05$). Виразність адаптаційних спроможностей слідчих з досвідом роботи понад 5 років, порівняно з іншими категоріями обстежених, підтверджується даними кореляційного аналізу, згідно якого встановлено закономірний від'ємний зв'язок показників особистісного адаптаційного потенціалу та саморегуляції в спілкуванні. Проте, лише у досвідчених слідчих кореляційний зв'язок існує на статистично значущому рівні ($\rho=-0,21$ при $P\leq 0,05$).

В контексті саморегуляції поведінки в інформаційній взаємодії актуальним постало питання про можливу роль емоційного відреагування, наявності чи відсутності емоційних бар'єрів, що впливають на особливості комунікативної адаптації. Дослідження загальних та парціальних показників емоційних бар'єрів в спілкуванні дозволило сформулювати низку висновків. Так, інтегральний показник емоційної проблемності виявився найнижчим в царині досвідчених слідчих ($X=8,08$), хоча й статистично значущих відмінностей порівняно з іншими категоріями осіб не виявлено ($t=6,12$ при $P \leq 0,05$). Стосовно ж конкретних причин негативної емоційної зумовленості інформаційної взаємодії, в дослідженні встановлено, що невміння керувати емоціями виразно притаманне психологам-практикам ($X=2,50$), порівняно зі значно нижчим і однаковим показником у слідчих ($X=1,33$). Натомість, слідчі виявили, порівняно з обстеженими психологами, суттєво більший неадекватний прояв емоцій ($X=2,50$ та $2,34$ відповідно). Про відсутність проблем емоційного супроводження комунікативного процесу в усіх категоріях осіб свідчать його невисокі показники ($X=1,67$; $1,58$ та $1,42$) за відсутності відмітних диференціацій ($t=4,94$ при $P \leq 0,05$). Значно менший ризик деструктивного впливу негативного емоційного тла на спілкування виявився притаманним слідчим з досвідом діяльності понад 5 років ($X=1,25$), порівняно з емоційними бар'єрами такого роду у недосвідчених слідчих ($X=1,92$) та психологів-практиків ($X=1,75$). Аналогічні своєрідності існують стосовно емоційних детермінант психологічного контакту з комунікантами – відсутність прагнення зближуватись з ними на емоційній основі притаманна однаковою мірою саме слідчим з незначним досвідом роботи та психологам-практикам ($X=1,67$). Орієнтованість на емоційну близькість в контактній взаємодії достатньо виразна у досвідчених слідчих ($X=1,33$). Фактична відсутність емоційних проблем в інформаційній комунікації у слідчих з досвідом роботи понад 5 років, порівняно з іншими піддослідними, знайшла відображення при обрахуванні кореляційних залежностей між детермінантами цих проблем та особистісним адаптаційним потенціалом.

Зокрема, в цій категорії фахівців не встановлено жодного вагомого кореляту адаптаційного потенціалу і причин емоційної проблемності у взаємодії, що свідчить про відсутність впливу емоційного дисбалансу на адекватність орієнтування в комунікативній ситуації та обрання доцільної поведінки. Водночас, у слідчих з незначним досвідом роботи обраховано статистично значущі кореляційні залежності між адаптаційними спроможностями та неадекватним емоційним реагуванням ($r=-0,21$ при $P\leq 0,05$), впливом негативних емоцій ($r=0,22$) та нездатністю зближення на емоційній основі ($r=0,27$). В категорії фахівців-психологів ступінь особистісного адаптаційного потенціалу виявився пов'язаним із неадекватним емоційним реагуванням ($r=0,49$ при $P\leq 0,05$), невиразністю емоційного супроводження комунікації ($r=-0,30$) та вагомістю негативного емоційного тла ($r=0,41$).

Дослідницький інтерес було також спрямовано на те, чи впливають і якою мірою емоційні бар'єри на саморегуляцію в міжособистісній взаємодії. Обрахування кореляційних відносин між цими особистісними диспозиціями дозволив констатувати, що у досвідчених слідчих недоліки саморегуляції виявились пов'язаними з негативним емоційним тлом спілкування ($r=0,22$ при $P\leq 0,05$), відсутністю прагнення до емоційної близькості ($r=0,62$) та інтегральним показником емоційного дисбалансу ($r=0,22$). Найвиразніша залежність ефективності саморегуляції та емоційним супроводженням взаємодії виявилась у недосвідчених слідчих: стосовно емоційної дезадаптованості ($r=-0,32$ при $P\leq 0,05$), впливу негативних емоцій ($r=-0,34$), небажанням емоційно зближуватись з комунікантами ($r=-0,35$) та інтегративним індексом емоційних бар'єрів ($r=-0,58$), що свідчить про значне зниження потенціалу саморегуляції при загостренні емоційних проблем. Певні залежності існують і в контрольній групі обстежених психологів-практиків, зокрема, щодо невиразності емоцій в спілкуванні ($r=0,27$ при $P\leq 0,05$), ролі негативного емоційного супроводження комунікації ($r=-0,51$) та емоційної близькості ($r=0,28$).

Аналіз особистісної риси «Емоційна стабільність-рухливість» (Г.Ю.Айзенк) виявив наявність нормосереднього його значення ($X=12,0$) у досвідчених слідчих, тенденцію до зменшення у слідчих з досвідом роботи менше 5 років ($X=10,92$) та більшу емоційну рухливість психологів-практиків ($X=14,10$). Зв'язок цієї риси з адаптаційним потенціалом, здатністю до саморегуляції поведінки та емоційним супроводженням комунікативної взаємодії виявив деякі відмінності щодо фахівців досліджуваних категорій. Так, емоційна рухливість у досвідчених слідчих виявилась позитивно пов'язаною як з процесом адаптації до ситуації комунікації ($r=0,22$ при $P \leq 0,05$), так і з саморегуляцією поведінки ($r=0,38$). Значущий корелят у малодосвідчених слідчих констатовано лише щодо адаптаційної спроможності ($r=0,35$). Диференційні залежності встановлено між емоційною рухливістю та окремими змістовними показниками емоційних бар'єрів у спілкуванні. Статистично значущі зв'язки у піддослідних досвідчених слідчих обраховано стосовно переважання негативних емоцій в спілкуванні ($r=0,53$ при $P \leq 0,05$); у недосвідчених слідчих – щодо невиразності емоційного прояву ($r=0,20$), емоційного відсторонення ($r=0,30$); у психологів-практиків – щодо неадекватності емоційного реагування у взаємодії ($r=0,20$), домінування негативного емоційного тла ($r=0,24$), небажання емоційно зближуватись ($r=0,70$). Загалом, така особистісна риса як емоційна стабільність-рухливість виявилась референтною щодо її оцінки як корелята наявності чи відсутності емоційних проблем в ситуації інформаційної взаємодії, про що свідчать наявні статистичні зв'язки з інтегративним показником емоційних бар'єрів в спілкуванні у всіх обстежених категорій ($r=0,20$; $0,20$; $0,42$ відповідно при $P \leq 0,05$).

В дослідженні певною мірою виявлено особливості типологічної піддатності обстежених категорій фахівців тим чи іншим станам психоемоційної напруженості, що, на наш погляд, може виступати як чинником саморегуляції інформаційно-комунікативної поведінки, так і причиною виникнення емоційних проблем. Так, аналіз отриманих даних

дозволив констатувати відсутність абсолютної виразності піддатності слідчих з досвідом роботи понад 5 років певному стану напруженості. Зокрема, найбільш сприятливими стосовно виникненню стресів виявились недосвідчені слідчі ($X=22,4$), а найменш сприятливими – психологи-практики ($X=17,8$). Також найвиразніший показник піддатності фрустрації виявився також у малодосвідчених слідчих ($X=18,0$), середні значення притаманні компетентним слідчим ($X=14,1$) та психологам-практикам ($X=13,8$). Найбільший показник конфліктогенності встановлено також щодо слідчих з недостатнім досвідом діяльності ($X=23,1$), менші значення піддатності конфліктам виявлено у досвідчених слідчих ($X=16,0$) та психологів ($X=14,6$). Відсутні статистичні розбіжності показників піддатності кризовій перебудові структури особистості в усіх категоріях обстежених ($U=182$ при $P \leq 0,5$), з деяким переважанням показника у психологів ($X=21,4$). Досить цікаві особливості притаманні зв'язку піддатності особистості станам напруженості з характеристиками адаптаційних здібностей та саморегуляції комунікативної поведінки. Зокрема, не встановлено жодного статистично значущого кореляту між особливостями схильності до напруженості та особистісного адаптаційного потенціалу у обстежених – досвідчених слідчих та психологів-практиків. Щодо недостатньо компетентних слідчих констатовано наявний кореляційний зв'язок адаптивності лише з піддатністю кризовому стану напруженості ($r=0,23$ при $P \leq 0,05$). Широко статистично вагомі залежності встановлено в царині досвідчених слідчих між здатністю до саморегуляції поведінки та усіма показниками диференційованої схильності до напруженості: з піддатністю стресам ($r=-0,23$ при $P \leq 0,05$), фрустраціям ($r=0,26$), особистим конфліктам ($r=0,28$) та кризовим змінам в особистості ($r=-0,20$), що може свідчити про визнання параметру схильності до психоемоційної напруженості індикатором здатності до саморегуляції. В категоріях інших піддослідних значущі зв'язки напруженості та саморегуляції фрагментарні: у недосвідчених слідчих – зі схильністю до стресів ($r=-0,32$), а у психологів – зі схильністю до фрустрацій ($r=-0,23$).

Стосовно залежностей між схильністю до виникнення напруженості і інтегративним показником емоційних проблем у спілкуванні, значущий кореляційний зв'язок у досвідчених слідчих існує з піддатністю стресам ($r=-0,31$), у малокомпетентних слідчих – з фрустраційним ризиком ($r=0,21$) та піддатністю особистісним кризам ($r=0,20$). Жодного кореляту досліджуваних особливостей у психологів-практиків не виявлено.

Дослідження ролі деяких особистісних властивостей в опосередкуванні характеристик емоційно-ціннісної складової інформаційної компетентності слідчих дозволило констатувати наявність певних вагомих кореляційних залежностей. По-перше, виявлено очікувані негативні зв'язки фактору С (емоційна стійкість) у компетентних слідчих з показниками вираженості емоційних бар'єрів та фактором «Нейротизм-емоційна стійкість» (За Г.Айзенком), зокрема, щодо невміння керувати емоціями ($r=-0,35$ при $P\leq 0,05$), домінування негативних емоцій ($r=-0,30$) та емоційної рухливості ($r=-0,42$). Емоційну стійкість виявлено у психологів-практиків, зв'язок фактору С з чинниками емоційної бар'єрності у яких стабільно від'ємний. Навпаки, малодосвідченим слідчим притаманна емоційна невірноваженість у взаємодії, про що свідчать кореляти фактору С з невмінням керувати емоціями ($r=0,27$ при $P\leq 0,05$), неадекватним емоційним реагуванням ($r=0,61$), домінуванням негативного емоційного тла ($r=0,20$) та інтегративним показником емоційної нестриманості ($r=0,31$). Імпульсивність та нестриманість, змістовно відображені фактором F, виявились значуще пов'язаними зі схильністю до емоційних дисбалансів також у малодосвідчених слідчих ($r=0,46$; $0,26$ та $0,31$ при $P\leq 0,05$). Дезорганізованість та нестабільність, як особистісні риси (фактор G) у слідчих з незначним досвідом роботи, позитивно корелюють не лише з більшістю показників емоційних бар'єрів, але й зі здатністю до саморегуляції поведінки ($r=-0,32$ при $P\leq 0,05$). Цікаво, що зміст фактору G виявився також достатньо вагомим в опосередкуванні емоційного супроводження спілкування і у досвідчених слідчих, стосовно, зокрема, невміння управляти

емоціями ($\rho=0,29$ при $P\leq 0,05$), неадекватного їх прояву ($\rho=0,36$) та здатності до саморегуляції ($\rho=-0,51$). Натомість, контрольна група психологів-практиків виявила незалежність відповідальності, організованості та дисциплінованості (фактор G) від емоційних проблем у спілкуванні. В усіх категоріях обстежених встановлено виразні статистично значущі позитивні зв'язки фактору Q4 (непорушність-напруженість) з деякою меншою кількістю корелятив у слідчих з досвідом роботи менше 5 років.

Важливою детермінантою формування інформаційної компетентності і, зокрема, її емоційно-ціннісної компоненти є ціннісні орієнтації особистості, які визначають змістовну сторону спрямованості особистості і складають основу її ставлення до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе, основу світоглядних позицій і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і філософії життя. За методикою М.Рокича, нами було визначено структуру ціннісної сфери осіб досліджуваних категорій, зокрема, термінальних цінностей – орієнтованості на цілі індивідуальних та професійних досягнень та цінностей інструментальних – орієнтованості на формування ефективних способів та прийомів професійної діяльності та сформованості бажаних психологічних якостей. В зв'язку з низькою формалізованістю показників, вагомими було обрано дані, віднесені до 66,0% довірчого статистичного інтервалу.

В категорії конкретних та абстрактних термінальних цінностей, слідчими з досвідом роботи понад 5 років обрано в якості провідних «здоров'я» та «матеріальна забезпеченість» (71,0% обстежених), «дружні стосунки» (68,4%), «життєва мудрість» (67,7%) та «свобода» (66,2%). В царині недосвідчених слідчих визнано вагомими «матеріальну забезпеченість» (80,3%), «активне діяльне життя» (72,0%), «дружні стосунки» (70,4%), «свобода» (67,3%) та «пізнання» (65,8%). Психологи-практики окреслили значущими термінальні цінності «активне діяльне життя» (78,6% опитаних), «матеріальна забезпеченість» (72,0%), «суспільне визнання» (68,1%) та «цікаву роботу» (66,5%). Стосовно термінальних

цінностей професійної самореалізації, досвідченими слідчими виокремлено «продуктивне життя» (69,2% опитаних) та «суспільне визнання» (68,4%); слідчими з незначним досвідом роботи – «продуктивне життя» (71,8%) та «дружні відносини» (66,5%); психологами-практиками - «свобода» (69,4%) та «цікава робота» (67,0%).

Більшу виразність опитані фахівці виявили щодо груп інструментальних цінностей.

1. Цінності етичні, спілкування та виконуваної справи:

- досвідчені слідчі: «відповідальність» (90,6%), «акуратність» та «старанність» (87,0%), «незалежність» (80,2%), «раціоналізм» (77,5%), «ефективність в справах» (68,2%);
- малодосвідчені слідчі: «освіченість» (81,4%), «ефективність в справах» (79,2%), «незалежність» (76,7%), «відповідальність» (66,1%);
- психологи-практики: «старанність» та «акуратність» (86,0%), «відповідальність» (82,2%), «чесність» (76,4%), «ефективність в справах» (75,1%) та «життєрадісність» (66,1%).

2. Індивідуалістичні, конформістські та альтруїстичні цінності:

- слідчі з досвідом роботи понад 5 років: «раціоналізм» (86,4%), «самоконтроль» (68,8%) та «незалежність» (67,2%);
- слідчі з досвідом роботи менше 5 років: «незалежність» (87,1%), «тверда воля» (71,8%), «вихованість» (69,3%), «раціоналізм» (68,3%);
- психологи-практики: «раціоналізм» (72,4%), «терпимість» (70,4%), «чутливість» (66,0%).

3. Цінності самоствердження:

- досвідчені слідчі: «незалежність» (78,8%), «терпимість» (67,2%), «тверда воля» (66,4%);
- недосвідчені слідчі: «освіченість» (83,4%), «ефективність в справах» (70,3%), «самоконтроль» (68,3%);

- психологи-практики: «терпимість» (87,2%), «незалежність» (80,5%), «освіченість» (71,6%), «широта поглядів» (66,1%).

Таким чином, усі категорії обстежених осіб виявили значущими термінальними цінностями «матеріальну забезпеченість», а інструментальними – «відповідальність», «ефективність в справах» та «раціоналізм». Спільними для категорій слідчих встановлено: «термінальні цінності – «продуктивне життя» та «дружні стосунки», інструментальною цінністю – «незалежність». Необхідно підкреслити вагомість деяких цінностей, які притаманні ціннісно-орієнтаційній сфері особистості слідчих з досвідом роботи понад 5 років. Це термінальні цінності – «життєва мудрість», «здоров'я» та «суспільне визнання» та інструментальні – «раціоналізм», «самоконтроль» та «тверда воля».

Висновки до Розділу 2

1. В дослідженні встановлено вагомість компонент інформаційної компетентності - когнітивної, діяльнісно-рефлексивної та емоційно-ціннісної, на основі і за опосередкуванням яких відбувається формування актуальних, стосовно функціонального змісту професійного напрямку, компетенцій – навичкових новоутворень, які забезпечують ефективність інформаційної професійної діяльності слідчих. Екстраполяція на ці компетенції виявлених в дослідженні статистично значущих особистісних якостей та властивостей, дозволяє здійснювати кероване психологічне супроводження процедури формування компетенцій, методично забезпечувати професійно-психологічну діагностику та корекцію особистісних диспозицій стосовно удосконалення інформаційної роботи.

2. Критеріями компетентності розуміння інформації виступають співвідношення її смислових та додаткових (конкретизуючих) елементів, а також інтенсивність скорочення інформації в процесі її осмислення. У досвідчених слідчих наявність деякої додаткової інформації сприяє більш ґрунтовному розумовому аналізу її смислу, що, врешті, відбивається на

точному та економному (стосовно тривалості) її зрозумінні. Прагнення недосвідчених слідчих до прискореної оцінки інформації призводить до неадекватного аналізу її сенсу, а тому сприяє її перекрученню і помилковій оцінці.

3. Найбільш суттєвими детермінантами когнітивної компоненти інформаційної компетентності слідчих є характеристики мислення, інтегратором яких є креативність. Саме вона забезпечує ефективність осмислення як знакової, так і образної інформації, що дозволяє компетентним слідчим послідовно і одночасно оперувати образами з різних сфер уяви і дійсності, виокремлювати несуттєві характеристики досліджуваних об'єктів і конструктивно відтворювати образи реальності у вигляді понять.

4. До парціальних корелятів цілісної когнітивної складової інформаційної компетентності відносяться особистісні фактори «практичність» та «проникливість». Креативність мислення досвідчених слідчих детермінована особистісними факторами «інтелект» та «радикалізм».

5. Діяльнісно-рефлексивна компонента інформаційної компетентності, яка відображає характеристики інформаційної поведінки слідчого, змістовно і функціонально опосередковується перцептивно-інтерактивною та рефлексивною компетенціями. Перцептивно-інтерактивна компетенція як здатність до продуктивного отримання інформації у взаємодії з її носіями, особливо виразна у досвідчених слідчих за параметрами «взаєморозуміння» та «взаємовплив». Їм же притаманні високі показники соціальної орієнтованості та мотивації на взаємодію. Рефлексія, як спроможність аналізувати та контролювати динаміку інформаційної поведінки, виявилась закономірно опосередкованою такими особистісними факторами як «соціальна відкритість», «конформність-домінантність» та «стриманість-експресивність».

6. Емоційно-ціннісна компонента інформаційної компетентності як система емоційно-вольових та ціннісних опосередкувань інформаційної

діяльності, відображає здатність слідчого до адекватної саморегуляції поведінки та орієнтованість на професійне самовдосконалення в сфері інформаційного пошуку та аналітичної роботи при розслідуванні правопорушень. Основними її корелятами в дослідженні констатується особистісний адаптаційний потенціал, орієнтованість на психологічну емоційну близькість та створення позитивного емоційного тла в процесі інформаційної комунікації. Провідними в структурі цінностей досвідчених слідчих встановлені термінальні цінності – «життєва мудрість», «здоров'я» та «суспільне визнання» та інструментальні – «раціоналізм», «самоконтроль» та «тверда воля».

Розділ 3. Напрями становлення інформаційної компетентності слідчого

Формування особистості сучасного, інформаційно компетентного слідчого передбачає нагальну потребу в зміні смислових акцентів освітньо-виховного потенціалу фахової підготовки. Новітня система цінностей, проголошена в Матеріалах другого міжнародного конгресу з технічної та професійної освіти (Сеул, 2000 р.), відображає не стільки необхідність модернізації фахової освіти, скільки створення умов для безперервного самостійного навчання і саморозвитку особистості майбутнього професіонала. Відтак, метою сучасної фахової освіти є формування такої картини світу, яка б забезпечувала орієнтацію особи в різного роду життєвих ситуаціях, у тому числі і ситуаціях невизначеності, що, безумовно, притаманне слідчій діяльності. Інакше кажучи, загальними тенденціями сучасної вищої професійної освіти можна вважати усвідомлення необхідності системних перетворень, спрямованих на опрацювання умов для саморозвитку і самореалізації вже в процесі професійної підготовки. Професійна підготовка повинна не просто забезпечувати певний рівень знань, умінь і навичок, але і формувати готовність до саморозвитку і самоосвіти. Як зазначає відомий професіограф Е.Тоффлер, в умовах сучасної (третьої) технологічної хвилі, на перший план виступають вже не вузькопрофесійні особливості людини, а її здібності швидко реагувати на зміни - творчість, ініціативність і різнобічність [200].

Зосередження наукового пошуку на виключно особистісних чинниках детермінації діяльності, що, по суті і вирізняє професіографічний підхід, суттєвим чином обмежує повноту та системність дослідження професіогенезу особистості, а, відтак, і формування необхідних компетенцій.

На думку видатного психолога О.М.Леонтьєва, «...практична діяльність не лише входить до предмету вивчення психології тим особливим змістом, що виступає у формі внутрішніх психічних процесів та станів суб'єкта, але й

до самого процесу психічного відображення, в самий зміст цього процесу» [129, с.91].

Таким чином, становлення слідчого як фахівця в сфері інформаційної діяльності полягає у формуванні системи інформаційних компетенцій як знаннєво-навичкового підґрунтя ефективної пізнавальної діяльності, заснованої на удосконаленні індивідуального психологічного потенціалу, а також особистісних цінностей та прагнень до самореалізації, що характеризує професійну культуру.

3.1. Інформаційні компетенції як основа формування інформаційної компетентності слідчого

Становлення особистості слідчого – фахівця, який майстерно володіє знаннями, уміннями та навичками ефективного розслідування правопорушень, і, зокрема, в сфері отримання та опрацювання процесуально важливої інформації здійснюється у напрямі формування у нього інформаційної компетентності як однієї зі складових, що характеризують професійну довершеність. Як вже було зазначено раніше, інформаційна компетентність слідчого формується шляхом забезпечення якісної фахової освіти у відповідному навчальному закладі, в процесі фахового удосконалення і підвищення кваліфікації, а також набуття досвіду безпосередньо в процесі здійснення професійної діяльності, тобто шляхом саморозвитку та самовдосконалення. У цьому контексті термінологічна диференціація понять «Компетентність» та «Компетенція» дозволяє більш детально окреслити відповідні детермінанти та чинники, а, з іншого боку, - зумовленість професійної роботи слідчого в сфері інформаційного обміну. Раніше згадувана Т.Є.Ісаєва доволі зрозуміло обґрунтувала впровадження компетентнісного підходу в освітній процес і зумовлений ним понятійний відхід від «вченості», «вихованості, «загальної культури» тощо [103]. Оскільки в попередніх розділах нами достатньо ґрунтовно розглянуто інформаційну компетентність, в подальшому увага буде спрямована на висвітлення терміну «компетенція».

Аналіз літературних джерел дозволяє констатувати наявність двох основних підходів щодо розуміння поняття «Компетенція». Перший підхід, професіографічний, характеризує компетенції як професійно-важливі якості особистості, необхідні для якісного виконання діяльності в системі різнопрофільних професій. Він, водночас, формує уявлення про можливість створення моделі фахівця на основі певного стандартного профілю особистісних якостей. Другий – психолого-педагогічний підхід вбачає у компетенціях певні «наскрізні» знання, уміння та навички, необхідні для здійснення будь-якої професійної діяльності. Об'єднувальними зазначені підходи виступають критерії узагальненості, тобто те, що забезпечує можливість трансферу компетенції на різні види діяльності, і функціональності – ступінь залученості компетенції до тієї чи іншої діяльності, її вагомості в забезпеченні низки конкретних професійних функцій.

Разом з тим, впровадження компетентнісного підходу в систему професійної підготовки слідчих пов'язане з низкою проблемних питань стосовно як критеріїв і рівнів фахових компетенцій, так і відповідного діагностичного інструментарію їх сформованості. Зокрема, до цих проблемних питань ми відносимо:

- необхідність однозначного тлумачення понятійного апарату, що стосується реалізації компетентнісного підходу (компетенції наскрізні, ключові, фахові, їх функціонально-психологічний зміст);
- узагальнення уявлень щодо визначеності мети фахової освіти, її результату, психолого-педагогічних технологій формування компетенцій;
- переорієнтування професіографічного підходу з діагностики фрагментарних професійно-важливих якостей придатності до слідчої діяльності на компетентнісний підхід, який передбачає створення ієрархізованої системи функціональної компетентності, ключових та фахових компетенцій, професійно- та особистісно важливих якостей – детермінант та умов реалізації компетенцій.

Перспективність компетентнісного підходу порівняно з професіографічним нами вбачається у можливості подолання протиріччя між «професіоналізмом діяльності» та «професіоналізмом особистості», що притаманне саме професіографічному підходу. Зокрема, професіоналізм діяльності виступає якісною характеристикою суб'єкта діяльності, що відображає професійну кваліфікацію, різноманітність навичок і умінь, володіння алгоритмами вирішення професійних завдань. Професіоналізм особистості характеризує суб'єкта праці як носія певного рівня професійно-важливих якостей, його мотиваційну сферу та ціннісні орієнтації. Компетентність на системному рівні відображає єдність означених характеристик.

Вище нами вже відзначалась певна термінологічна неоднозначність, притаманна поглядам фахівців в сфері вищої професійної освіти – А.В.Хуторського, Г.С.Вялікової, І.С.Зимньої та ін.. Сенс цієї неоднозначності складають протирічні позиції стосовно належності компетентності та компетенції до якостей, що утворюють психічний склад фахівця, або до переліку знань-навичкового комплексу, який зумовлює фахове виконання професійної діяльності. В цьому зв'язку, погляди І.С.Зимньої та А.В.Хуторського співпадають стосовно компетенцій як внутрішніх психологічних потенцій (якостей, властивостей, диспозицій). Разом з тим, виявляється розбіжність розуміння компетентності в усіх науковців, які вважають її інтелектуально обумовленим досвідом практичної діяльності (І.Зимня), специфічною освіченістю, спроможністю застосовувати компетенції (Г.Вялікова), або ж поетапне оволодіння особистістю наперед заданими вимогами до освітньої підготовки фахівців, тобто компетенція ми (А.Хуторської).

Означене протиріччя зумовлює і відповідні неузгодженості у розумінні шляхів та напрямів формування відповідних компетенцій в різних сферах професійної діяльності. В цьому ж зв'язку, видається методологічно необхідним визначення контекстів формування професійно- і особистісно-

важливих якостей, як основи компетенцій. В «Толковом словаре русского языка» С.І.Ожегова поняття «компетенція» визначається як «коло питань, в яких дехто добре обізнаний», а поняття «компетентність» – як «обізнаність, авторитетність в якійсь сфері» [154, с.288].

Г.П.Щедровицький вважає, що «Компетентність — це ситуативна категорія, оскільки виражається в готовності до здійснення якої-небудь діяльності в конкретних професійних (проблемних) ситуаціях» [230, с.40], тобто це інтегрована характеристика якостей особистості, необхідних для виконання діяльності в певних областях (компетенція). Можна помітити, що науковець підкреслює відмінність в термінах «здатність» і «готовність», зокрема здатність ним співвідноситься з умінням виконувати які-небудь дії або з індивідуальною схильністю до якого-небудь виду діяльності. Натомість готовності притаманний процесуальний (діяльнісний) та мотиваційний аспекти. Компетенцію ж автор вважає інтеграційною категорією, «...компетенція — це предметна область, в якій індивід добре обізнаний і де він виявляє готовність до виконання діяльності» [Там же].

Своєрідний компонентний підхід до розуміння компетентності та компетенцій як її змістовних характеристик притаманний низці науковців.

Так, своє розуміння окремих компонент інформаційно-комунікаційної компетентності пропонує Т.В.Панкова [160, с.26]. Виходячи з запропонованого нею розуміння змісту інформаційно-комунікаційної компетентності, в її структурі виокремлюються наступні компоненти і відповідні компетенції:

- Когнітивний компонент, в якому, окрім теоретичних знань, умінь і навичок операції інформацією, інформаційними об'єктами і тому подібне, містяться знання способів отримання і передачі інформації, навички професійного самовдосконалення, знання міжпредметних зв'язків, знання історії інформатики і обчислювальної техніки тощо.

- Діяльнісний компонент, який відображає активне використання інформаційно-комунікаційних технологій в професійній діяльності як засіб

пізнання і розвитку, самовдосконалення і творчості. У цьому компоненті особливо підкреслюються вимоги стосовно вже практично засвоєних знань і умінь в умовах інформатизації суспільства.

- Рефлексивний компонент, який відображений у вмінні здійснювати свідомий контроль за результатами власної діяльності і ступінь особистих досягнень; сформованість креативності, ініціативності, співтворчості, самокритичності. Він включає самосвідомість, самоконтроль, самооцінку, розуміння результатів своєї діяльності і відповідальності за них, пізнання себе і усвідомлення своєї суб'єктності в професійній діяльності.

- Мотиваційно-ціннісний компонент містить систему мотивів, емоційно-вольових і ціннісних відносин до діяльності, до суспільного оточення, до власної особистості, здібностей, їх розвитку і детермінує вибірково спрямованість на інформаційну діяльність і взаємодію. В ньому відображено орієнтованість особистості на креативне здійснення інформаційної діяльності, самовдосконалення в сфері інформаційної взаємодії і визначених досягнень.

Досліджуючи інформаційну компетентність, С.В.Трішина виокремлює в ній наступні компоненти:

- **когнітивний**, який відповідає за процеси переробки інформації на основі мисленевого аналізу інформації (формалізація, порівняння, узагальнення, синтез), за розробку варіантів використання інформації і прогнозування наслідків рішення проблемної ситуації, за зберігання і відновлення інформації в довгостроковій пам'яті);

- **ціннісно-мотиваційний**, що полягає в створенні сприятливих умов входження особистості у світ цінностей, допомагає при виборі важливих ціннісних орієнтацій; характеризує міру мотиваційних спонукань фахівця до досягнень, приналежності до групи, володіння владою, компетентності;

- **техніко-технологічний** відображає розуміння і знання принципів пошуку і обробки інформації; знання і володіння інформаційними технологіями пошуку, переробки і зберігання інформації, а також

технологічні навички і уміння роботи з інформаційними потоками (зокрема, за допомогою засобів інформаційних технологій);

- **комунікативний**: містить знання, розуміння, застосування мов і інших видів знакових систем, засобів комунікацій в процесі передачі інформації від однієї людини до іншого за допомогою різноманітних форм і способів спілкування (вербальних, невербальних);

- **рефлексивний** полягає в усвідомленні власного рівня саморегуляції особистості, за якого життєва функція самосвідомості полягає в розширенні самосвідомості, самореалізації.

Майже аналогічна точка зору притаманна і Г.Б.Паршуковій, яка, досліджуючи інформаційну поведінку, визначає її ефективність дією низки факторів, що, по суті екстраполуються на розуміння їх як ключових компетенцій, зокрема:

- **Мотиваційний** - наявність мотиву, який спонукає до пошуку інформації, тобто інформаційної потреби.

- **Аналітичний** - рівень знань про предмет інформаційного пошуку.

- **Освітній** - рівень інформаційної підготовки користувача, тобто знання основних принципів і прийомів (алгоритмів) пошуку інформації, знання основних інформаційних систем.

- **Технологічний** - знання і уміння, пов'язані з технологією інформаційного пошуку (навички користування традиційними і автоматизованими системами пошуку інформації, уміння оцінити її релевантність) [162, с.76].

О.А.Овсяннікова [153], підкреслюючи складність і ємність поняття компетенція та узагальнюючи різні позиції щодо базових характеристик, підкреслює в якості найбільш вагомих:

1. Багатофункціональність. Оволодіння компетенціями дозволяє вирішувати різні проблеми в повсякденному, професійному або соціальному житті. Тому ключові компетенції можливо і необхідно застосовувати для

успішного досягнення поставлених цілей і рішення різноманітних завдань, що виникають в різних ситуаціях.

2. Надпредметність і міждисциплінарність, що дозволяє використовувати компетенції в різних ситуаціях — у навчанні, роботі, в політиці, економіці, побуті.

3. Обумовленість рівнем інтелектуального розвитку людини : абстрактного мислення, саморефлексії, самооцінки, критичного мислення.

4. Багатовимірність. Ключові компетенції включають різні розумові процеси і інтелектуальні уміння (аналітичні, критичні, комунікативні тощо), здоровий глузд.

Науковець пропонує наступну диференціацію компетенцій:

- 1) особистісні і міжособистісного спілкування;
- 2) загальні знання (знання законів розвитку природи і суспільства) і знання професійні (загально і вузькопрофесійні знання);
- 3) загальнодіяльнісні (енергійність, старанність, ініціативність) і діяльнісні професійного характеру (уміння керувати, знання ринку т.і.) компетенції.

Змістовні особливості компетенцій О.А.Овсяннікова ілюструє на прикладі мотиваційної компетенції, до якої вона відносить:

- аксіологічний компонент, який утворюють цілепокладання, ціннісні орієнтації, спрямованість особистості;
- гностичний, який включає знання і уявлення:
 - про сутність мотивації і її складових;
 - про види мотивів, цілей, цінностей у сфері професійної діяльності;
 - про особистісно та суспільно значущі мотиви,
 - про властивості мотивації (нестійкість, керованість, динамізм тощо);
 - про чинники і умови розвитку мотивації;
 - про способи самопізнання мотивації (мотиваційних станів, мотивів, ціннісних орієнтації, потреб т.і.);
 - про способи саморозвитку мотивації;

– про критерії оцінки мотиваційної компетентності.

Дослідження І.М. Баштанаром [38] інформаційно-комунікативної компетенції, яку він характеризує за мотиваційним, операційним та особистісним критеріями, дозволили окреслити в ній вагомість низки психологічних якостей, зокрема - мотиви та інтереси особистості, самооцінку та рівень домагань, рефлексію, комунікативні якості, технологічні навички інформаційного пошуку. Відповідно автор виокремлює наступні групи ключових компетенцій:

- інформаційні компетенції: збирання, зберігання, переробка, використання первинної і вторинної інформації, переробка і передавання інформації;
- комунікативні компетенції - вербальна, невербальна, канали комунікації (усна, документна, електронна);
- соціально-психологічні компетенції: соціальний досвід (знання, уміння, досвід особистості), якості і властивості особистості..

В роботі М.В.Боевої, присвяченій тактико-комунікативній компетентності слідчого, підкреслюється значущість психологічних характеристик особи, таких як психічні властивості і якості (типологічні особливості нервової системи, темперамент, характер, спрямованість особистості, слідчі здібності); соціо-культурний рівень, наявність професійно-психологічних умінь. Зокрема, науковцем визначається, що психологічний контакт з обвинуваченим виникає, підтримується, розвивається, уривається завдяки об'єктивним закономірностям функціонування перцепції, комунікації, інтеракції, рефлексії, емпатії, стереотипізації, каузальній атрибуції. Крім того, психологічний контакт або його відсутність залежать від психічних властивостей слідчого і обвинуваченого, їх психічних станів, а також від слідчих ситуацій, які складаються в процесі досудового розслідування. Водночас, в дослідженні підкреслюється, що, хоча «формування тактико-комунікативної компетентності слідчого і залежить від його психічних властивостей, проте

вирішення питання про професійну придатність слідчого не можна ставити в однозначну залежність від наявності у нього виключно психічних якостей» [48, с.68].

Достатньо виразно психологічний зміст інформаційних компетенцій відображено в роботі В.В.Брежнєва, де підкреслюється, що «Інформаційна компетентність складається з сукупності компетенцій - базових якостей людини, які є причиною ефективного і найкращого виконання роботи, визначеного на основі певних критеріїв» [51, с.61]. Підставами для визначення змісту і структури інформаційної компетенції В.В.Брежнєвим визначаються:

- мотиви - те, про що особистість думає або чого хоче постійно і що спонукає, наприклад, отримати важливу інформацію для забезпечення професійної діяльності;
- цілепокладання - здатність ставити мету і організовувати її досягнення, уміння її обґрунтувати;
- планування - здатність організовувати планування, аналіз, рефлексію, самооцінку власної пізнавальної діяльності;
- психофізіологічні особливості (властивості) - фізіологічні характеристики і відповідні реакції на професійно важливу інформацію; забезпечення самоконтролю;
- установки і цінності - особистісні характеристики, уявлення особистості про саму себе; наприклад, віра в спроможність засвоїти інформаційні технології і ефективно використовувати їх в роботі;
- знання про те, що таке інформація, її види, форми, засоби розвитку, методи і прийоми роботи з нею;
- уміння - здатність виконувати певне завдання; наприклад, пошук інформації, її систематизацію тощо, уміння організувати самонавчання за допомогою дистанційних освітніх технологій;
- навички - уміння, доведені до автоматизму; наприклад, навички використання телекомунікаційних технологій.

В дослідженні управлінської компетентності майбутніх правоохоронців та її функцій – орієнтаційної, моделюючої, змістовної, прогностичної та коригувальної, П.Ю.Гончаров [72] здійснив спробу окреслити низку системоутворюючих компетенцій, які, на його погляд, змістовно визначають не лише успішність реалізації певних управлінських впливів, але й сприяють розвитку особистості майбутнього фахівця. Так, дослідником виокремлено:

1. Мотиваційно-ціннісну компетенцію, спрямовану на формування особистісних цілей-цінностей професійної діяльності;
2. Когнітивну компетенцію, яка визначає успішність пізнання стосунків між людьми, пізнання сенсу власної діяльності;
3. Діяльнісну компетенцію, орієнтовану на оволодіння знаннями, уміннями та навичками доцільних способів управлінської діяльності, формування індивідуальних стилів управління;
4. Рефлексивну компетенцію, завдяки якій формується здатність до розуміння мотивів поведінки підлеглих і своєї власної поведінки;
5. Емоційно-вольову компетенцію, спрямовану на формування навичок самоконтролю та саморегуляції поведінки.

Дослідник Н.В.Фролова [209], висловлюючи солідарність з О.М.Іоновою стосовно визначення інформаційної компетенції, під якою розуміється «інтеграційна якість особистості, системне утворення знань, умінь і здатності суб'єкта у сфері інформації і інформаційно-комунікаційних технологій та досвіду їх використання, а також здатність удосконалювати свої знання, уміння і приймати нові рішення в змінюваних умовах або непередбачених ситуаціях з використанням нових технологічних засобів» [102], пропонує диференціацію загальнокультурних та професійних компетенцій відповідно трьом компонентам інформаційної компетентності, до яких відносить:

- отримання інформації – раціональна та ефективна селекція інформації;
- оцінювання інформації – оцінка інформації здійснюється критично і компетентно;

- використання інформації – використання здійснюється точно і творчо.

В подальшому автором конкретизуються компетенції, які вимагаються від користувача для ефективного отримання та застосування інформації і різних сферах практики. Так, отримання інформації передбачає володіння способами і засобами отримання інформації, здібність до саморозвитку загальнокультурного та професійного рівня, самостійно засвоювати нові знання. Якісна оцінка інформації ґрунтується на здібності приймати, узагальнювати і аналізувати інформацію, володінні методами моделювання, формулюванні проблеми. Натомість використання інформації автором визначається глибокими знаннями в професійній сфері, здібностями аналізувати інформацію та приймати обґрунтовані рішення, а також здібностями до наукових досліджень. Підсумовуючи свої міркування Н.В.Фролова робить, на наш розсуд, досить дивний і парадоксальний висновок, що «...успішне засвоєння більшої частини загальнокультурних та професійних компетенцій, а значить і успішне виконання своєї професійної діяльності засновується на інформаційній компетентності» [209]. Тобто професійні компетенції в сфері споживання інформації формуються на основі якимось чином вже існуючої компетенції, яка (Так розуміється з вищезазначеного) формується шляхом опрацювання навичок отримання, оцінки та використання інформації.

Певна увага щодо психологічних чинників інформаційної компетентності приділяється в наукових працях Б.І.Хасана. Досліджуючи конфліктну компетентність як складову більш загальної комунікативної компетентності, він включає до неї володіння діапазоном стратегій поведінки в конфлікті і здатність до передбачення динаміки конфлікту [211]. В якості найбільш виразних психологічних чинників формування цієї компетентності автор називає самооцінку особистості, перцептивні здібності і процеси, конструктивність і організованість поведінки.

В роботі О.І.Власова, присвяченій компетентності слідчого сфері виявлення завідомо неправдивих показань, ця компетентність автором

відноситься до спеціальних компетентностей і визначається як «професійно-інтегративна властивість суб'єкта слідчої діяльності, що виражається в наявності у нього знань, умінь, навичок і професійного досвіду, які інтегруються в системно-структурну обізнаність, що реалізовується в здатності слідчого за допомогою використання психолого-акмеологічних технологій виявляти у рамках слідчої діяльності завідомо неправдиві свідчення» [60, с.8]. Структуру зазначеної компетентності складають компетенції – комунікативна, соціально-перцептивна, інтерактивна, професійно-правова, ауто-психологічна, акмеологічна. Акмеологічними умовами формування компетентності виступають професійна підготовка, творча самореалізація слідчого, рівень відповідності особистісних та професійних якостей вимогам слідчої діяльності (Психограма), самоосвіта, саморозвиток, досягнення вищих рівнів професіоналізму особистості.

Деяким чином психологічний зміст інформаційної компетентності відображений в поглядах І.Г.Кислої [108] на компонентний склад цієї компетентності, який створює низка компетенцій, зокрема: інформаційно-пошукова, інформаційно-аналітична, інформаційно-комунікаційна, інформаційно-оціночна, інформаційно-екологічна, інформаційно-операційна, інформаційно-етично-правова компетенції, а також компетенція в сфері інформаційної безпеки. Позитивно сприймається спроба І.Г.Кислої співвіднести декларовані компетенції з їх соціальною та особистісною значущістю.

Сучасні тенденції реформування вищої професійної освіти, у тому числі у підготовці фахівців в галузі права ґрунтуються на компетентнісному підході, теоретико-методологічними підставами яких є «Таксономія освітніх завдань» Бенджаміна Блума [238]. Низку освітніх завдань та їх зміст, на думку Б.Блума та його послідовників, становлять:

1. Для когнітивної сфери особистості:

- Знання - здатність відтворити або запам'ятати факти, не обов'язково розуміючи їх.

- Розуміння - здатність розуміти і інтерпретувати освоєну інформацію.
- Застосування - здатність використовувати вивчений матеріал в нових ситуаціях, наприклад, застосовувати ідеї і концепції до рішення проблем.
- Аналіз - здатність розбивати інформацію на складові, наприклад, шукати взаємозв'язку і ідеї (розуміння організаційної структури).
- Синтез - здатність сполучати частини в ціле.
- Оцінка - здатність судити про цінність матеріалу для цієї конкретної мети.

2. Для емоційної сфери особистості:

- Сприйняття - готовність і здатність отримувати емоційно-забарвлену інформацію, уважність до вислуховування інших, сприйнятливність соціальних проблем
- Реагування - активна участь особистості у власному навчанні, вияв цікавості до навчання, участь в обговореннях групових проблем, добровільна допомога іншим
- Ціннісні орієнтації - поширюються від простого прийняття ціннісної орієнтації до повної прихильності, турбота про благополуччя інших, прояв поваги до індивідуальних і культурних відмінностей
- Організація – процес поєднання різних ціннісних орієнтацій, вирішення протиріч між ними і засвоєння цих орієнтацій, відповідальність за поведінку
- Поширення - деяка система цінностей з точки зору переконань, ідей і поглядів, упевненість в роботі, прихильність професійній етиці, соціальна і психологічна адаптованість, здоровий спосіб життя.

3. Для психомоторної сфери особистості:

- Імітація - спостереження і копіювання поведінки інших як стадія освоєння складної навички.
- Керованість - здатність виконувати певні дії, слідуючи інструкції і застосовуючи навички.
- Точність - здатний виконати завдання з меншою кількістю помилок і покращення показників в роботі.

- Поєднання - здатність координувати декілька дій шляхом комбінування двох і більше навичок, коригування шаблонів поведінки.

- Натуралізація - демонстрування високого рівня автоматичного («без роздумів») виконання. Навички комбінуються, інтегруються і застосовуються постійно і без зусиль.

Правову основу застосування компетентнісного підходу в організації вищої професійної освіти в Російській Федерації становить Федеральний державний стандарт вищої професійної освіти, затверджений Наказом Міністерства освіти та науки РФ від 20.05.2010 р., №544, в якому відображено бінарну класифікацію компетенцій – загальних (універсальних, ключових, надпрофесійних) та професійних (предметно-спеціалізованих). Серед загальних компетенцій виокремлюються: - соціально-особистісні і комунікативні (які мають на увазі оволодіння загальною культурою світосприйняття, прихильність до етичних цінностей); - загальнонаукові, у тому числі гуманітарно-соціальні і економічні (базові комп'ютерні і лінгвістичні навички, здатність набувати і використовувати нові знання). Професійні компетенції включають базові загально-професійні: спеціалізовані (професійно-профільні) і організаційно-управлінські.

Конкретизацію психологічного змісту зазначених компетенцій в контексті інформаційної діяльності можна проілюструвати на прикладі формування загальнокультурних компетенцій.

1. Інструментальні компетенції змістовно включають:

- когнітивні здібності, тобто здібності пізнання та розуміння знань в широкій сфері соціального буття;

- методологічні здібності – розуміння оточуючого культурного та природного середовища, володіння методами ефективної зміни цього середовища, організація діяльності та навички управління інформаційними течіями;

- технологічні уміння як використання техніки та устаткування для доцільної поведінки в середовищі;

- комп'ютерні навички в сфері інформаційного споживання;
- лінгвістичні уміння – письменність рідною та іноземними мовами.

2. Міжособистісні компетенції – здібності, пов'язані з умінням вибудовувати міжособистісні відносини, самооцінка, вміння групової інтеракції та роботи в професійних командах, толерантність в крос культурному середовищі.

3. Системні компетенції, які відображають здатність застосовувати інформацію (знання) на практиці, дослідницькі уміння, креативність, здібності до самонавчання, адаптацію до нових умов виконання професійних функцій.

Низка професійних компетенцій, які диференційовані у ФДОС ВПО РФ згідно дескрипторів кваліфікації вищої освіти за напрямками бакалаври, маїстри, також містять окремі вимоги, що стосуються саме інформаційної діяльності. До таких вимог відносяться, зокрема:

- вміння приймати, оцінювати та інтерпретувати нову інформацію (знання, відомості);
- виявляти розуміння і реалізовувати критичний аналіз теорій;
- розуміти якість наукових досліджень, їх експериментальну та емпіричну перевірку;
- володіти знаннями щодо новітніх фахових теорій, інтерпретацій, методів і технологій;
- виявляти оригінальність та креативність.

Проект Стандарту вищої освіти України передбачає поділ компетентностей на інтегральну (в залежності від ступеня вищої освіти), загальні та спеціальні (фахові, предметні). Здатність розв'язувати складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності виступає інтегральною компетентністю і надає змогу винести рішення про загальну відповідність підготовленості фахівця до професійної діяльності. Проте, на наш погляд, використання терміну «компетентність», з огляду на його зміст у

вітчизняному проєкті стандарту безпідставне. Більш доцільним є використання терміну «компетенція».

Серед загальних компетенцій, що мають відношення до інформаційної діяльності, можливо виокремити:

- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях
- знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.
- навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.
- здатність проведення досліджень.
- здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.
- здатність бути критичним і самокритичним.
- здатність генерувати нові ідеї (креативність).
- здатність приймати обґрунтовані рішення.
- здатність виявляти ініціативу та підприємливість.

За відсутності проєкту фахових компетенцій як у сфері права, так і безпосередньо у сфері надання інформаційних послуг, вважаємо можливим окреслити низку психологічно змістовних компетенцій щодо інформаційної діяльності слідчого.

1. Нормативність в сфері інформаційної діяльності:

- знання нормативних документів,
- суворе дотримання правил та процедур в пошуку та використанні інформації,
- вирішення організаційно-правових питань щодо отримання інформації,
- правильне вживання правових понять та категорій,
- дотримання закону у здійсненні інформаційного впливу.

2. Пошук та використання можливостей для саморозвитку:

- самостійне та ініціативне здійснення пізнавальної діяльності,
- активне самонавчання та самоудосконалення інформаційної діяльності,

- постійне отримання зворотнього зв'язку щодо власної інформаційної діяльності.

3. Відповідальність за результати власної інформаційної діяльності та роботи підлеглих:

- поважне ставлення до власної інформаційної роботи,
- прийняття рішення в складних умовах інформаційного пошуку,
- організація інформаційно-пошукової роботи в команді.

4. Виявлення проблем та прийняття адекватних рішень в сфері інформаційної діяльності:

- виявлення неузгодженостей і труднощів в методології пошуку інформації,
- прийняття правильних рішень в штатних та позаштатних ситуаціях отримання та використання інформації,
- реалізація послідовних дій на основі відповідних проблемі знань, інформації та поставлених цілей.

5. Дослідження інформаційних проблем з використанням аналізу, синтезу та інших прийомів інтелектуальної діяльності:

- здійснення пошуку усієї необхідної інформації для вирішення професійних завдань,
- самостійне отримання нового знання на основі аналізу, синтезу тощо,
- збирання вичерпних відомостей в контексті професійної діяльності,
- обґрунтування практичної цінності результатів інформаційного пошуку,
- перевірка ситуацій, аналіз фактів з різних точок зору.

6. Організація власної пізнавальної діяльності:

- планування пізнавальної діяльності,
- ініціативність у здійсненні власної пізнавальної діяльності,
- підвищення кваліфікації в сфері пізнавальної діяльності.

7. Ініціативність в удосконаленні інформаційно-пізнавальної діяльності:

- прийняття відповідальності за власні дії в сфері пошуку та використання інформації,
- виявлення проактивної та самостійної позиції в інформаційній роботі,

- пошук нестандартних рішень у пошуку та використанні інформації,
- відповідальність за якість виявленої та використаної інформації.

8. Організувати діяльність інших учасників розслідування, вибудовувати міжособистісну взаємодію:

- встановлювати та підтримувати контакти з учасниками розслідування,
- мотивувати та стимулювати інформаційну поведінку осіб,
- здійснювати ефективний обмін інформацією,
- виявляти увагу та повагу до учасників розслідування.

9. Виявляти та керувати конфліктами:

- виявляти причини конфліктів на основі знань,
- діагностувати та прогнозувати динаміку конфлікту,
- вирішувати конфлікти.

10. Здійснювати усну та письмову комунікацію на рідній та іноземній мовах:

- встановлювати міжособистісну комунікацію між учасниками розслідування,
- планувати комунікативну поведінку,
- передавати інформацію в логічних та аргументованих виразах,
- керуватись правилами перетворення комунікативних одиниць тексту в осмислені речення.

11. Використання технік активного слухання:

- дотримуватись правил ведення бесіди,
- встановлювати позитивний контакт в бесіді,
- виявляти уважність до співрозмовника (міміка, жестика тощо),
- активно використовувати вербальні і невербальні засоби комунікації,
- виявляти тактовність і розуміння особливостей учасників переговорів.

12. Приймати участь в обміні інформацією та знаннями з учасниками розслідування:

- володіти знаннями та інформацією, необхідною для обміну з іншими особами,
- систематизувати та структурувати інформацію,
- сприймати та розуміти отримувану інформацію,

- використовувати способи інформаційного обміну, адекватні ситуації.

13. Здійснювати рефлексію стосовно інших осіб та власної особистості:

- здійснювати критичний самоаналіз власних якостей та поведінки,
- обирати адекватні засоби (усні та письмові) для здійснення рефлексії,
- критично оцінювати інформацію щодо поведінки інших осіб.

14. Інтегрувати знання з різних сфер науки і практики для вирішення інформаційно-пізнавальних завдань:

- виявляти, вибирати та об'єднувати фрагменти різних знань,
- залучати фахівців для отримання інформації з різних сфер науки і практики.

15. Реалізація діяльності з пошуку, аналізу, систематизації та оцінки інформації:

- застосовувати знання щодо інформаційних процесів,
- використовувати інформаційні технології в процесі розслідування,
- використовувати навички роботи в системі «Інтернет»,
- швидко та якісно засвоювати та запам'ятовувати інформацію.

16. Використання інформаційних технологій для обробки, представлення, передавання та зберігання інформації:

- здійснювати пошук та селекцію необхідної для розслідування правопорушення інформації,
- консультуватись, аналізувати ситуації з різних точок зору,
- знаходити та аналізувати інформацію, отримувану з різних джерел,
- володіти інформаційними технологіями.

17. Створення власного позитивного іміджу:

- відповідати статусним та ситуативним вимогам в поведінці та оформленні зовнішності,
- враховувати власний потенціал психологічних та фізіологічних властивостей,
- створювати адекватний зовнішній образ (одяг, зачіска, манера поведінки, риторика, динаміка тощо),
- проявляти культуру мислення (інтелект, обсяг та зміст знань).

З метою перевірки вагомості вищезазначених компетенцій в прогнозуванні успішності інформаційної роботи та визначенні динаміки функціональної адаптації до професійної діяльності слідчого, нами було здійснено експериментальне обстеження молодих працівників – випускників навчально-наукового інституту підготовки слідчих та експертів-криміналістів Національної академії внутрішніх справ. Показниками успішності інформаційної діяльності було обрано:

- правильність оформлення матеріалів справ кримінального провадження;
- повнота та довершеність інформаційного матеріалу, відображеного в протоколах інформаційно-комунікативних та інформаційно-пошукових слідчих (розшукових) дій;
- логічність та послідовність організації інформаційно-комунікативного процесу при здійсненні допиту;
- доцільність та частість звернення до інформаційних баз даних МВС України та мережі «Інтернет» в зв'язку з вирішенням службових завдань.

Характеристиками динаміки функціональної адаптації до інформаційної діяльності слідчого виступали:

- скорочення строків адаптованості до інформаційного середовища;
- орієнтованість та готовність до оволодіння ефективними методами і прийомами інформаційно-пошукової роботи, які культивуються досвідченими слідчими в підрозділі;
- безконфліктне входження до соціального службового середовища;
- позитивне самопочуття та впевненість у перспективах службового зростання та самореалізації в слідчій діяльності.

Експериментальну групу в кількості 30 осіб утворили випускники НАВС, призначені на посади слідчих Головного слідчого управління Національної поліції, Святошинського та Голосіївського районних управлінь поліції у м.Києві. Піддослідні були відібрані, з одного боку, з урахуванням критеріїв, передбачених Методичними рекомендаціями про порядок професійно-

психологічного відбору на службу в органи внутрішніх справ України за слідчою спеціалізацією (Наказ МВС України №842 від 28.07.2004 р.), а з іншого – за результатами діагностики наявних особистісних властивостей, які можуть прогнозувати позитивне розгортання низки вищезазначених інформаційних компетенцій, зокрема:

- нормативності в сфері інформаційної діяльності;
- використання можливостей для саморозвитку;
- виявлення проблем та прийняття рішень в сфері інформаційної діяльності;
- організацію власної пізнавальної діяльності;
- здатність вибудовувати міжособистісну взаємодію та керувати конфліктами;
- здійснення рефлексії стосовно власної особистості та інших осіб;
- участь в інформаційному обміні з учасниками розслідування;
- створення власного позитивного іміджу.

З цією метою, до стандартного методичного інструментарію для професійного психологічного відбору було додатково включено методики, які орієнтовані на виявлення відповідних властивостей та якостей. В експерименті використовувались наступні методики:

- опитник Р.Кеттелла (16PF);
- опитувальник Дж.Брунера;
- опитник діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності (М.П.Фетіскін);
- опитник «Ціннісні орієнтації» (М.Рокич);
- метод компресії тексту «ДІТЕКС».

Критеріальними частинами показників цих методик було визначено показники, притаманні слідчим з досвідом роботи понад 5 років (Див.Розділ 2).

Контрольна група (32 молодих слідчих) сформована лише за регламентом психологічного відбору (Наказ МВС України №842 від 28.07.2004 р.), без

визначення комплексу якостей, що сприяють формуванню обраних для експерименту інформаційних компетенцій.

Порівняльний аналіз критеріїв успішності інформаційної діяльності в експериментальній та контрольній групах, який здійснено через 6 місяців після призначення на посади слідчих, виявив наступне.

1. В контрольній групі на 24,0% більше, ніж в експериментальній, констатовані порушення у дотриманні процесуальних вимог щодо порядку оформлення матеріалів справ кримінального провадження (строки досудового розслідування, помилки в оформленні протоколів оглядів та допитів, помилки у дотриманні правил залучення осіб до участі в слідчих(розшукових) діях тощо).

2. Критичній оцінці і відповідному реагуванню керівництва щодо повноти зібраної в процесі розслідування інформації було піддано майже на 30,0% більше слідчих з контрольної групи, аніж з експериментальної, які ретельніше ставились до планування та реалізації заходів з інформаційного пошуку.

3. Комунікативна та інформаційна сторони допиту характеризуються більшою успішністю у слідчих експериментальної групи. Зокрема, у слідчих контрольної групи констатовано майже удвічі (47,0%) більше ситуацій конфліктів і непорозумінь з допитуваними особами, що, на нашу думку, пов'язане з нижчим, ніж у піддослідних експериментальної групи, індексом перцептивно-інтерактивної компетентності. Відповідно, нижчою в контрольній групі виявилась повнота отримання інформації з розслідуваних справ.

4. Частість звернення до інформаційних баз даних МВС України та мережі «Інтернет» в зв'язку з вирішенням службових завдань не виявила суттєвих відмінностей в експериментальній та контрольній групах.

Опитування молодих слідчих експериментальної та контрольної групи, керівників структурних підрозділів стосовно адаптаційних процесів, які впливають на ефективність професійної діяльності, у тому числі –

інформаційної, дозволило окреслити їх своєрідність в залежності від диференційних відмінностей особистісних рис піддослідних.

1. Функціональна адаптація, одним з критеріїв якої і, водночас, її результатом є інформаційна компетентність фахівця, на думку опитаних піддослідних експериментальної групи, відбулась протягом 1 - 3-го місяця вступу на посаду. Думка учасників контрольної групи виявила більший розкид терміну функціональної адаптації, яким визначено період від 1 до 6 місяців роботи на посаді слідчого. Цікавою виявилась оціночна думка керівників слідчих підрозділів, в яких працюють піддослідні. Зокрема, адаптаційним періодом, який визначає здатність підлеглих експериментальної групи повною мірою здійснювати інформаційний пошук стосовно розслідуваних правопорушень, їх керівники зазначили від 3 до 6 місяців, а піддослідних контрольної групи – протягом 1-го року роботи.

2. Представники експериментальної групи виявились більш орієнтованими на адаптованість отриманих в період навчання навичок збирання інформації (робота з інформаційними довідковими матеріалами, методики розслідування окремих категорій правопорушень, формальні та змістовні складові інформаційної комунікації при здійсненні допиту тощо) до реальних умов інформаційного середовища, ніж піддослідні контрольної групи.

3. Значущі відмінності у піддослідних встановлено відносно інтегративного індексу перцептивно-інтерактивної компетентності, який характеризує орієнтованість слідчого в інформаційній взаємодії на взаємопізнання, взаєморозуміння, соціальну адаптивність тощо. Зокрема, значення цього індексу у молодих слідчих експериментальної групи суттєво зросло (від $X=116,0$ до $X=120,0$), на відміну від піддослідних контрольної групи, у яких він фактично не змінився (від $X=111,0$ до $X=113,0$).

4. Досить цікавими виявились результати дослідження ієрархії термінальних та інструментальних цінностей. Так, наприкінці 1-го півріччя роботи у слідчих експериментальної групи провідними виявились

термінальні цінності: «цікава робота» (69,2%), «матеріальна забезпеченість» (68,6%) та «суспільне визнання» (65,4% опитаних). Натомість, слідчими контрольної групи окреслено значущими: «матеріальна забезпеченість» (72,1%) та «продуктивне життя» (67,6%). В царині інструментальних цінностей у представників експериментальної групи значущими є: «відповідальність» (88,3%), «ефективність в справах» (76,8%) та «самоконтроль» (66,4%); у піддослідних контрольної групи: «раціоналізм» (82,2%), «відповідальність» (75,8%) та «незалежність» (70,4%). Встановлене свідчить про наближеність в процесі функціональної адаптації молодих слідчих з позитивним прогнозом розвитку інформаційної компетентності до структури ціннісних орієнтацій досвідчених фахівців-слідчих.

Таким чином, окреслення найбільш вагомих компетенцій дозволяє інтегрувати їх в складові інформаційної компетентності слідчого та екстраполювати на них відповідні психологічні якості та властивості особистості.

До основних компонент формування зазначених компетенцій відносяться мотиваційно-ціннісний, інформаційно-змістовний, процесуально-технологічний та оціночно-результативний, які відображають мотиваційний, пізнавальний, діяльнісний та рефлексивний рівні засвоєння відповідних компетенцій.

Мотиваційно-ціннісний компонент передбачає діагностику та розвиток мотивації до інформаційної діяльності, заснованої на усвідомленні професійного обов'язку, розумінні соціальної цінності слідчої діяльності у протидії злочинності. Інформаційно-змістовний компонент полягає у діагностиці пізнавальної та комунікативної сфери особистості слідчого, реалізації тренінгових технологій, рольових занять щодо розвитку професійно-важливих пізнавальних та комунікативних якостей. Процесуально-технологічний компонент формування інформаційної компетентності спрямований на опрацювання навичок отримання та аналізу інформації у різних формах її подання (усна, письмова, символічна, об'єктна,

графічна, з використанням ІТ-технологій тощо). Оціночно-результативний компонент передбачає формування навичок критичного аналізу інформаційної роботи, схильності до самостійного навчання та удосконалення інформаційної діяльності.

3.2. Роль інформаційної культури особистості слідчого у розвитку інформаційної компетентності.

Професійна діяльність слідчого, її інформаційна складова передбачає наявність розвиненої загальної та професійної культури як необхідної передумови не лише ефективного виконання службових обов'язків, але й самореалізації особистості в діяльності.

Саме тому, видається необхідним першочергово розглянути місце культурологічних тенденцій у становленні професіонала-слідчого, зокрема, тих, які опосередковують формування відповідної інформаційної компетентності. Такий підхід сприяє, з одного боку, поширенню уявлень про необхідність модифікації системи фахової освіти в напрямку інформаційно-культурного розвитку особистості, а з іншого – розкриває можливості і потенції саморозвитку професіонала.

У цьому сенсі М.С.Корольчук та В.М.Крайнюк стверджують: «Формування професійної придатності нерозривно пов'язане із самовизначенням особистості, тобто із самоствердженням, самореалізацією і самовдосконаленням людини в суспільстві, у праці і в трудовому колективі. Професійне самовизначення – це самостійне й усвідомлене переживання змісту виконуваної роботи і всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації. Цей процес зумовлений проявами внутрішніх ресурсів, сил, установок на шляху професійного становлення особистості та її розвитку. Професійне самовизначення людини у світі професій і на професійному шляху є особистим та особистісним аспектом формування професіонала» [116, с.61]

Детермінованість професійної компетентності слідчого культурологічними диспозиціями очевидно впливає зі складових самої професійної поведінки. Складова, що базується на професійно-діяльнісній психологічній компетентності, визначає процесуально-результативні особливості професійної поведінки, зокрема, в контексті успішного вирішення проблемних пізнавальних ситуацій. Як слушно підкреслює О.М.Куколева, «...компетентні особи в умовах виникнення проблеми відразу ж включаються в пошук і знаходження операціональних способів її вирішення, оскільки у них, на відміну від некомпетентних, уявлення про проблему організується як задача, що вимагає предметної диференціації та дивергентного підходу, у тому числі на основі компенсованого подолання особистих труднощів» [128, с.232]. Натомість професійна культура слідчого передумовлюється ціннісно-сміисловою спрямованістю особистості і, через неї, сприяє активізації потенціалу особистості – ціннісно-пошукових, рефлексивних, креативних здібностей та вмінь. В цьому зв'язку видається цілком зрозумілим твердження А.Кашера, що «...для появи системного індивідуального бачення професії недостатньо бути компетентним лише у своїй сфері, оскільки запити і цінності суспільства необхідно перекласти на мову орієнтирів для професійно-особистісного розвитку і діяльності, яка заради цього суспільства і здійснюється» [242, с.34].

Проникнення інформації в усі сфери сучасного суспільства зумовлює особливу актуальність формування інформаційної культури особистості, спроможної осягнути широкі перспективи ефективного використання накопичених людством інформаційних ресурсів. Нами поділяється позиція В. Біблера (1989), що "культура - це форма самодетермінації індивіда в горизонті особистості, тобто вільного вирішення і перевирішення своєї долі в усвідомленні історичної і загальної відповідальності"[42, с.212]. В зв'язку з цим в якості структурних компонентів психологічної культури особистості видається можливим виділяти дві взаємозв'язані складові - концептуально-теоретичну і практичну.

У різних галузях наукового знання опрацьовано значну кількість визначень поняття культури і, відповідно, її значень. Для конкретного дослідження доцільно зупинитися на суті поняття, зосереджуючи особливу увагу на тих його сторонах, які є істотними стосовно розуміння «інформаційної культури особистості».

Культура особистості включає в себе як освіченість (навченість і вихованість), так і основні параметри розвитку особистості, тобто все те, що людина виробляє в собі, набуває у своєму житті в суспільстві і під впливом суспільства, за участю інших людей, «привласнюючи» суспільно-історичний досвід. В перекладі з латинської мови термін «культура» означає «обробляння ґрунту» [207], що визначає здійснення людиною змін в природних об'єктах, її творчої і перетворювальної діяльності, на відміну від змін, що відбуваються під впливом природних причин. В широкому значенні поняття культури охоплює саме сферу доцільної діяльності людей, сукупність суспільних предметів на відміну від предметів природи, не перетворених людською працею. Культура по своїй суті є тим, що забезпечує реалізацію самої діяльності, тобто способом її здійснення. Культура представляється:

- у вигляді сукупності (системи) певних видів діяльності і її результатів;
- як творчий зміст діяльності;
- як спосіб діяльності, її технології;
- як якісна характеристика діяльності та її результатів.

Поняття «культура» може використовуватись в найрізноманітніших сенсах та значеннях. Зокрема, змістовна чи предметно-об'єктна ознака диференціює культуру на фізичну, художньо-естетичну, екологічну, політичну, у тому числі - і інформаційну культуру. В зв'язку з дуже вагомим смисловим навантаженням терміну «інформація», роль інформаційної культури видається винятковою стосовно об'єктивного змісту та суб'єктивного смислу професійної діяльності людини. Враховуючи соціальну значущість та відповідальність слідчого щодо використання інформації, цей аспект

професійного становлення особистості закладає підвалини для формування смислоутворення цілісної особистості фахівця. Доречною у цьому зв'язку є теза О.П.Єрмолаєвої, відносно того, що «...Чим гармонійніше в професії поєднання функціонально-інструментальних аспектів з соціальними і особистісно-психологічними, тим більше шансів вона надає суб'єктові для самореалізації і творчого перетворення професійної діяльності» [90, с.42].

Діалектична єдність культури та інформації не підлягає сумніву, що відображається у поглядах низки вітчизняних та зарубіжних вчених (Д. Белл, Д. Лайон, Ю.М.Лотман, А.І.Ракитов та ін.), які вивчали процес взаємодії культури та інформації. Зокрема, Ю.М.Лотманом у тезаурусі наукознавства запропоноване наступне визначення: «Культура — сукупність усієї інформації, яка не є генетично визначеною, а також способи її організації та зберігання» [132, с.56].

Деякі науковці (М.Я.Соколов, С.Д.Цєєва, О.Ф.Скакун, Н.І.Овчаренко) не вирізняють спеціалізовані різновиди культури юристів, узагальнюючи їх в понятті «Професійна культура». Зокрема, підкреслюється, що «Професійна культура юриста має такий зміст:

- знання законодавства і можливостей юридичної науки;
- переконаність в необхідності і соціальній корисності законів і підзаконних актів, в цінності права як заходів свободи і справедливості. Суспільство і держава не може і не повинні терпіти неуків, дилетантів на посадах, які пов'язані з питаннями правопорядку, законності, охороною і захистом прав і свобод громадян;
- уміння користуватися правовим інструментарієм - законами і іншими правовими актами в повсякденній діяльності, звертатись до використання усіх досягнень юридичної науки і практики при прийнятті і оформленні рішень» [187, с.112]. Хоча зазначене, на наш розсуд, відображає швидше етико-нормативний, аніж змістовний компоненти юридичної культурології.

Відомий соціолог В.М.Ксенофонов [124] професійну культуру юристів співвідносить, перш за все, з правовими аспектами діяльності, вважаючи, що

вона формується в сфері правової дійсності і має конкретний структурований зміст. До найбільш вагомих складових цієї культури науковець відносить наступні:

- професійно-правова майстерність як усебічне і глибоке знання норм права, особливостей їх застосування, якісні показники правового мислення, ефективність фахової підготовленості та застосування юридичного інструментарію;
- достатньо глибокі знання не лише в сфері законодавства, але й у сферах політики, економіки, наявність виражених світоглядних позицій;
- наявність етичної особистісної компоненти: дисциплінованість, сумлінність, чесність, відповідальність;
- наявність чіткою громадянської та соціально-політичної позиції щодо прав та свобод, органічне поєднання загально соціальних та особистісних цінностей професійної діяльності.

Вітчизняний вчений Б.А.Чупринський вважає, що «Формування професійної культури юриста передбачає творчий розвиток особистості майбутнього фахівця з урахуванням того, що для особового розвитку потрібне якісне з'єднання професійних, естетичних, морально-етичних інтересів»[219, с.32].

І.М. Бобровничий та Т.А.Тетеріна інформаційні аспекти культури слідчого включають до загальної комунікативної культури, вважаючи, що «Комунікація в професійному спілкуванні слідчого не тотожна просто обміну інформацією, оскільки між слідчим і його партнерами по спілкуванню неминуче виникають як функціонально-рольові, так і міжособистісні стосунки. Комунікативна культура слідчого є складним багатofакторним феноменом, що містить систему взаємообумовлених і взаємодоповнюваних елементів :

1. Соціокультурні орієнтації слідчого, що містять особистісні комунікативні установки;
2. Знання;

3. Узагальнені комунікативні уміння» [45, с.155-156].

Натомість Г.А.Зорін переконаний, що «...корені потенціалу слідчої дії лежать в трьох площинах:

- професійній підготовці слідчого (широті і глибині запасу професійних знань і умінь, тобто наявності значного тактичного репертуару);
- оптимальності інтерпретації отримуваної інформації, своєчасній оцінці і прогнозуванні результатів її використання;
- гармонійних формах виконання мікро- і макрооперацій, їх раціональному поєднанні при розбудові усєї системи слідчої дії.

Одночасно вищенаведені три напрями утворюють у своїй сукупності інтелектуальну культуру слідчого. Корені потенціалу слідчої дії ростуть саме з інтелектуальної культури слідчого» [96, с.74].

Ми вважаємо доцільним інформаційну культуру слідчого виокремлювати як спеціалізований різновид професійної культури поряд з культурою психологічною, комунікативною, правовою тощо.

Основними чинниками, які характеризують роль інформаційної культури в структурі діяльності сучасної людини, можна визначити наступні: різке збільшення обсягів інформації, обумовлених інтенсифікацією темпів розвитку науково-технічного прогресу загалом; неодмінне розсіяння і розповсюдження інформації, зумовлене диференціацією і інтеграцією сучасної науки; швидке застарівання сукупності знань у зв'язку зі зміною наукових і соціальних парадигм.

Проблематика досліджень в галузі інформаційної культури, яка видається актуальною в контексті дисертаційного дослідження, нами визначається наступним чином:

- уміння слідчим здійснювати інформаційну діяльність, тобто актуалізувати особистісну та професійну інформаційну мотивацію, опановувати сучасні алгоритми, регламенти і стратегії інформаційного пошуку і аналізу достовірності інформаційних джерел, здійснювати компресію та розгортання значущої інформації, реалізувати різноманітні інформаційні контакти;

- формування професійно орієнтованого тезаурусу - системи інформаційних понять з метою як загального і спеціального орієнтування особистості в інформаційному довкіллі, так і межах професійної діяльності;
- адекватне регулювання інформаційної поведінки людини згідно опрацьованих в суспільстві і професійному середовищі правових і моральних норм; спроможність здійснювати ефективну інформаційну комунікацію.
- фахова освіченість і підготовленість особистості слідчого до ефективного використання традиційних і сучасних комп'ютеризованих джерел інформації;
- опосередкування інформаційної діяльності слідчого індивідуально-психологічними особливостями та якостями.

Формування і прояв інформаційної культури в діяльності потребує нині від сучасного фахівця особливої соціальної позиції і стилю мислення, постійного оновлення знань і умінь, чим забезпечується необхідна соціальна адаптація до теперішніх змін і гарантує чільне гідне місце в інформаційному середовищі. Відтак функціями інформаційної культури визначаються: регулятивна, тобто така, яка суттєво впливає на цілісну слідчу діяльність, включаючи інформаційну; пізнавальна, що безпосередньо пов'язана з науково-дослідницьким характером професійної діяльності суб'єкта, його професійним становленням; комунікативна, зумовлена тим, що інформаційна культура виступає невід'ємним елементом суспільної взаємодії; коригувально-виховна, спрямована на реалізацію інформаційною культурою особистості слідчого процесом засвоєння культури людства, оволодіння накопиченим спільнотою матеріальним і духовним багатством, формування його поведінки. Саме тому, А.П.Суханов, як один з перших, хто звернув увагу на культурогенну роль інформації в суспільстві, слушно зауважив, що «...інформаційна культура, по-перше, сприяє процесу пізнання і опредмечування культуротворчої діяльності людини; по-друге, вона бере активну участь в засвоєнні людиною культурної реальності; по-третє, інформаційна культура виступає як сама реальність і атрибут

безпосереднього культурного буття, як необхідна умова, що зв'язує особу з суспільством» [196, с.32].

Можна достатньо впевнено вважати критеріями інформаційної культури особистості її здатність адекватно формулювати власні інформаційні потреби, здійснювати продуктивний пошук необхідної інформації з усієї сукупності інформаційних ресурсів, переробляти інформацію і на її основі створювати якісно нову, формувати індивідуальні інформаційно-пошукові системи, формувати готовність до інформаційної взаємодії, володіти навичками комп'ютерної грамотності. Згідно визначених критеріїв, інформаційна культура суспільства і особистості детермінує можливість безперервного саморозвитку особи як фахівця, посилення персональної відповідальності за рішення, що нею приймаються. Водночас, інформаційна культура може бути ефективним засобом правової і соціальної захищеності слідчого, орієнтованої на самостійне накопичення професійних знань, орієнтації у різноспрямованості сфер діяльності, регулювання власної поведінки на основі продуктивного аналізу плинних ситуацій. Окрім цього, інформаційна культура запобігає впливові на суспільство неадекватних дій окремих суб'єктів та спільнот, гарантує прийняття принципових рішень на основі всебічного аналізу усієї наявної інформації у будь-якій сфері - соціальній, економічній, технологічній тощо.

Значна кількість та різноспрямованість визначень інформаційної культури дозволяє, тим не менше, констатувати, що інформаційна культура в широкому сенсі тлумачиться як сукупність загальних принципів і конкретних механізмів забезпечення позитивної взаємодії загальносуспільних, етно-національних та еколого-демографічних культур, їх поєднання в загальний досвід людства. У вузькому, конкретизованому сенсі інформаційна культура означає оптимальні технології семіотичної поведінки, опрацювання інформації з метою доступного і очікуваного надання її зацікавленому споживачеві для вирішення низки теоретичних і практичних завдань; способи та механізми вдосконалення інформаційного середовища

суспільного виробництва, збереження та розповсюдження інформації; удосконалення системи навчання і професійно орієнтованої підготовки майбутнього спеціаліста до ефективного використання інформаційних засобів і інформації. Саме це, на наш погляд, окреслює перспективи професійно-культурологічного становлення особистості слідчого.

Загалом спеціалісти в галузі філології в поняття «Інформаційної культури особистості» зазвичай вкладають перелік читацьких умінь і навичок роботи з текстами. Фахівці з інформатики культуру пов'язують з комп'ютерною письменністю і умінням працювати в комп'ютерних мережах. Соціологічний напрям знання визначає, що проявом інформаційної культури є здатність людини орієнтуватись в швидко змінюваних соціальних умовах, , спроможність адаптуватися до цих умов, критично і самостійно оцінюючи соціально значущу інформацію. Натомість, інформаційна культура з позицій філософії і етики культури розуміється як спосіб життєдіяльності людини в інформаційному суспільстві, як складова процесу формування цілісної культури людства.

Роботами таких вчених, як К.К.Колін, А.И.Ракитов, Е.П.Семенюк, Н.Б.Зиновьева та ін. реалізується історичний підхід до розуміння інформаційної культури. У межах цього підходу основний акцент робиться на аналізі генези інформаційної культури, з'ясуванні її конкретно історичної та соціальної обумовленості і спробах, на цих підставах, сформувані історичні моделі інформаційної культури, в яких і «...повинні поєднуватися часовий чинник і переліки компонентів інформаційної культури» [112, с.57]. Іншими словами, характер, зміст і складові інформаційної культури змінюються водночас із трансформацією інформаційного середовища в житті самого суспільства. Вважається, що кожний послідовний етап вдосконалення інформаційної культури не спростовує інформаційну культуру попередніх етапів, а виступає як ґрунтовно необхідний, збагачуючи, тим самим, увесь зміст інформаційної культури людства.

Відомий фахівець в галузі інформатики і інформаційних технологій Е.П.Семенюк, вважає, що інформаційна культура - це «інформаційна компонента людської культури в цілому, що об'єктивно характеризує рівень усіх існуючих в суспільстві інформаційних процесів і існуючих інформаційних стосунків» [184, с.3].

Натомість, Т.А.Кудріна характеризує інформаційну культуру як «сукупність знань, ціннісних орієнтацій, переконань, установок, що визначають вчинки, в цілому діяльність людини» [127].

На думку В.А.Мінкиної, «становлення інформаційної культури людини здійснюється в її повсякденній діяльності під впливом засвоєних побутових знань і умінь, інформаційних засобів масових комунікацій, в ході самоосвіти, при навчанні в сім'ї і на роботі» [142].

Згідно Ю.С.Зубову, «інформаційна культура - це систематизована сукупність знань, умінь, навичок, що забезпечує оптимальне здійснення індивідуальної інформаційної діяльності, спрямованої на задоволення як професійних, так і непрофесійних потреб» [97, с.24].

Науковці Н.І.Гендіна, Н.І.Колкова, І.Л.Скипор та Г.А.Стародубова пропонують комплексне тлумачення поняття «Інформаційна культура особистості», зокрема «Інформаційна культура особистості - одна із складових загальної культури людини; сукупність інформаційного світогляду і системи знань і умінь, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність по оптимальному задоволенню індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і нових інформаційних технологій. Є найважливішим чинником успішної професійної і непрофесійної діяльності, а також соціальної захищеності особистості в інформаційному суспільстві» [70, с.132].

Низка вчених аналізують інформаційну культуру в контексті методології взаємодії особистості з інформаційним суспільством і через неї – у зв'язку із формуванням самої особистості. Зокрема, Ю.С. Зубов та Н.А. Сляднева

вважають, що інформаційна культура - це «...методика, методологія та світогляд суспільства епохи інформатизації» [98].

За визначенням С. М. Оленєва, інформаційна культура є «...методичним апаратом операції з соціальною інформацією, що склався в ході еволюції суспільства і накопичив у собі усе різноманіття способів взаємодії людини і інформації» [156, с.16].

В контексті технологій поводження з інформацією, Т.А.Полякова розглядає їх, як «...соціокультурні технології формування інформаційної культури», які забезпечують людині «комфортне існування» і елементарну адаптацію, в сучасному інформаційному суспільстві. Інформаційна культура - нова соціальна технологія, спрямована на формування людини, здатної жити і успішно здійснювати свою діяльність в сучасному інформаційному середовищі» [167, с.115]. Водночас, вчені не оминули увагою роль інформаційної культури у контексті розвитку особистісних рис людини як професіонала та їх місця у становленні структурних компонент самої культури. Так, І.М.Рибакова вважає, що «Поняття «Інформаційна культура» представлене як синергія її складових - «інформації» і «культури», що утворюють нову якість - інформаційну культуру як частину соціокультурного простору суспільства. Вона утворюється в результаті взаємодії індивідів, що мають інформаційну культуру, в процесі їх професійної діяльності і чинить вплив на зміну суті самої людини». [180, с.32]. На думку В.В.Зикова, «Під інформаційною культурою зазвичай розуміють, передусім, область культури, пов'язану з функціонуванням інформатизації в суспільстві і формуванням інформаційних якостей особистості. Це, з одного боку, певний рівень знань, що дозволяє людині вільно орієнтуватися в інформаційному просторі і сприяти інформаційній взаємодії. Це новий тип мислення, який формується в результаті звільнення людини від рутинної інформаційно-інтелектуальної роботи. В той же час це - новий тип спілкування, що дає можливість вільного вибору особистості в інформаційному просторі. З іншого боку, інформаційна культура є

інформаційною діяльністю, якісною характеристикою життєдіяльності людини в сфері отримання, передачі, зберігання і використання інформації» [99, с.32].

Ряд науковців (Ю.С.Брановський [50], В.Я.Буторін [57], К.К.Колін [112], Т.І.Шамова [221]) вважають, що інформаційна культура особистості сприяє формуванню необхідних знань, ціннісних орієнтацій, умінь і навичок в роботі з інформацією, оволодінню нормами і правилами поведінки в інформаційному середовищі. Відповідно, інформаційна культура з необхідністю передбачає наявність у особистості таких якостей, як:

1. Інформаційна писемність:

- струнка, логічно пов'язана, спадкоємна система знань інформаційних технологій, у тому числі комп'ютерних;
- уміння і навички будь-якої діяльності, пов'язаної з інформацією, а також уміння і навички планування своєї діяльності, проектування і побудови інформаційних моделей, комунікації, дисципліни спілкування і структуризації повідомлень, інструментування усіх видів діяльності, використання сучасних технічних засобів в житті;

2. Усвідомлена мотивація особистості на:

- задоволення своїх інформаційних потреб;
- підвищення свого загальнокультурного, загальноосвітнього і професійного світогляду;
- розвиток умінь і навичок інформаційної діяльності і інформаційного спілкування на основі використання інформаційних і комунікаційних технологій;

3. Певний стиль мислення, головною характеристикою якого є самостійність і креативність.

За визначенням С. Д. Каракозова [105], системною характеристикою людини є базисна культура особистості, а інформаційна культура є її складовою. Саме вона дозволяє фахівцю брати участь в усіх професійних

різновидах діяльності, пов'язаної з інформацією (отриманні, накопиченні, передачі, кодуванні, перетворенні), що й зумовлює наявність в її структурі:

- компетентності в розумінні природи інформаційних процесів;
- гуманістично орієнтованої інформаційної ціннісно-сислової сфери особистості (мотиви, потреби, цілі, прагнення, світогляд);
- розвиненої інформаційної рефлексії; відстежування людиною своєї діяльності з привласнення інформаційної культури і усвідомлення тих внутрішніх змін, які в самій особистості відбуваються;
- творчості в інформаційній поведінці.

Вищезазначені міркування нами вважаються цілком прийнятними в контексті окреслення методологічних підходів для дослідження психологічних детермінант та умов інформаційної діяльності слідчого.

Згідно позиції Н.В.Розенберга [178], структурними елементами інформаційної культури особистості виступають, по-перше, теоретико-світоглядний блок (комплекс теоретичних знань і уявлень про інформацію, інформаційну сферу, усвідомлення об'єктивних чинників зовнішнього світу, переконання, принципи, установки особи тощо), а по-друге, - практичні уміння і навички (адекватна реакція на інформаційні явища і процеси, операції по виявленню і обробці інформації тощо), що забезпечують сформованість у особистості:

- зрілих особистісних смислів в просторі інформаційної діяльності;
- обґрунтованої оцінки корисності і істинності отримуваної інформації;
- ефективного пошуку особистісно- та професійно-значущої інформації на основі сучасних технологій;
- інформаційної безпеки особистості;
- гармонійної структури і високого рівня інформаційних потреб.

Ми цілком погоджуємось з І.Б.Котовою [120, с.17], яка підкреслює, що «...інформаційну компетентність фахівця слід «виращувати» як і інші патерни професійності. Різні програми і технології розвитку професіоналізму повинні містити блок по розвитку інформаційної культури особистості».

Саме тому, розвиток інформаційної культури має бути представлений трьома рівнями: когнітивним, емоційно-ціннісним та поведінковим.

Разом з тим, А.Н.Дулатова та Н.Б.Зинов'єва вирізняють рівні інформаційної культури в залежності від ступеня інформаційної активності та сформованості інформаційної мотивації. Низький (споживацький) рівень характеризується недостатньою вмотивованістю на креативність інформаційного обміну і переважанням репродуктивних процесів пам'яті. Середній рівень інформаційної культури відзначається опрацюваністю технологій роботи з інформацією та здатністю транслювати інформацію на різні види діяльності. Врешті, вищому рівню інформаційної культури притаманне глибоке осмислення інформаційних цінностей та спроможність не лише відтворювати, але й генерувати нову інформацію за допомогою нестандартно використовуваних інформаційних технологій [85, с.102].

Тісний зв'язок інформаційної культури з інформаційною компетентністю підкреслюють вітчизняні дослідники П.С.Клімушин[109], О.В.Матвієнко[140], О.І.Миронова [143], О.М.Бойцова [49], М.І.Шерман [224] та ін. Результати їх досліджень переконують в тому, що інформаційна культура особистості є невід'ємним компонентом розвитку загальної культури особистості і формування інформаційної компетентності зокрема. Поняття інформаційної культури, на їх погляд, включає такі важливі компоненти як «інформаційна поведінка» і «інформаційна етика».

Інформаційна поведінка, з одного боку, відображає активність особистості як суб'єкта, що пізнає, його уміння орієнтуватися в інформаційному просторі. З іншого боку, в інформаційній поведінці виявляється міра доступності і комфортності використання сукупних інформаційних ресурсів або, іншими словами, ті можливості, які суспільство надає індивідові, бажаному відбутися як професіоналові і особистості. Обсяг поняття «інформаційна поведінка», її форми та напрями досить ретельно розглядаються в дослідженнях М.Г.Вохришевої [65], О.Р.Дегтерева [77], А.М.Дулатової[85], В.М.Петрова [163], Д.В.Матвієнка [141]. Під інформаційною поведінкою

більшість науковців розуміють спосіб дій, сукупність зусиль, використаних для отримання та засвоєння нового знання, його розповсюдження в суспільстві. Завдяки інформаційній поведінці суб'єкт спроможний реалізувати власну інформаційну активність, спрямовану на пізнання та перетворення оточуючої його дійсності. Водночас, такий підхід дозволяє, як вважає Д.В.Матвієнко, розглядати інформаційну поведінку як «...цілісну інформаційну діяльність – діяльність по супроводженню руху інформації, результатом якої теж є інформація» [141, с.44]. Ми вважаємо інформаційну поведінку більш широким поняттям, аніж інформаційна діяльність, враховуючи її вчинковий характер (М.М.Бахтін), згідно якого вона виступає процесом, що твориться і переживається суб'єктом як автором, котрий несе повну відповідальність за її наслідки.

Інформаційна поведінка диференціюється як активна і як пасивна. Активна інформаційна поведінка втілюється у наполегливих, неодноразових діях суб'єкта, спрямованих на пошук потрібної інформації в різних джерелах. Пасивна ж інформаційна поведінка (так зване «інформаційне очікування») виникає тоді, коли суб'єкт активних дій з пошуку інформації не здійснює, але знаходиться в стані готовності до її сприйняття, має сформовану установку.

Тому у межах інформаційної поведінки важливо розвивати культуру сприйняття як можливість керувати власною увагою, розвивати здатність до відсіювання інформації, що не відповідає цілям і переконанням. Культура сприйняття припускає також ознайомлення з інформаційним повідомленням в повному обсязі, його досконале розуміння [50].

Водночас, інформаційна поведінка визначається також інтенсивністю комунікативного процесу особистості, тобто кількістю і якістю міжособистісних контактів суб'єкта, що супроводжуються інформаційним взаємообміном. Активність та інтенсивність комунікативного процесу характеризується максимально можливою кількістю суб'єктів здійснення комунікації, більшим обсягом інформації, що передається в результаті взаємообміну, чисельністю долученої до взаємообміну нової інформації. При

цьому, мається на увазі не стільки передача вже відомого знання (так званої інформаційної румінації), скільки трансляція елементів новизни, що призводять до підвищення міри поінформованості усіх учасників комунікативного процесу. При цьому сама по собі комунікативна активність не може виступати самоціллю, оскільки культура інформаційної поведінки обов'язково припускає виховання почуття міри в здійсненні інформаційної комунікації задля того, щоб комунікативна активність не підміняла собою інші, надважливі цілі спілкування.

Швидкість здійснення інформаційної поведінки в першу чергу залежить від вже наявних знань, набутих умінь і головне — навичок інформаційної діяльності. Проте не можна не враховувати і деякі особистісні якості, що повинні бути притаманні суб'єкту пізнання. Це — достатньо розвинена пам'ять на істотні факти, події, персоналії; здатність встановлювати зв'язки між явищами фізичного і духовного світу, особами, обставинами; мобільність — здатність швидко перемикатися з однієї інформації на іншу; прагнення бути постійно поінформованим щодо важливих новин; евристичний склад мислення, що допомагає встановлювати асоціативні зв'язки начебто несумісних явищ, що, в свою чергу, сприяє формуванню нестандартних засобів роботи з інформацією; розвинена інтуїція. Натомість, малорозвинені і нерозвинені інформаційні потреби відбиваються у слабкій мотивації, нечіткості у визначенні меж і достатності інформації, спонтанності і нестабільності, неможливості ранжувати інформацію за її вагомістю через недостатність співвідносності з життєвими і професійними цілями. Зазначене, на нашу думку, цілком може бути віднесене до професійно-визначених вимог організації діяльності слідчого.

Натомість, інформаційна етика пов'язується з питанням доступу до інформації, інтелектуальної власності, проблемою невтручання в приватне життя громадян [30, с.3], припустимістю її використання.

Проблемам інформаційної етики присвячено роботи Р.Г.Апресяна [30], Г.І.Белякова [41], І.Г.Галинської [69], С.В.Гриценко [74], С.В.Карпенка [106],

Р.Коена [121], В.Н.Монахова [145], І.В.Петрової [164], О.Г.Сахновської [181], О.Н.Федоренко [204], М.І.Шостак [225], О.А.Скворцова [188], В.М.Назарова [149], Дж.Адам [237], Г.Тавані [240].

Цілком слушно зауважує О.О.Філіна, «...що в сучасній ситуації потрібний як подальший розвиток прикладної, зокрема інформаційної етики, так і пошук нових шляхів і підходів до розуміння суті процесів, що відбуваються, які змогли б збагатити і саму інформаційну етику, і що найважливіше, допомогти сучасній людині інформаційного суспільства адекватно усвідомити свою буттєву ситуацію» [205, с.26]. В зв'язку з цим, особливу значущість набувають інформаційні властивості, які характеризують моральну логіку сучасної інформаційної культури: протиріччя між високою інформованістю суспільства і недостовірністю інформації; протиріччя між достатністю інформації і її надмірністю, непотрібністю, безглуздям; протиріччя між широким поширенням інформації і її недоступністю; протиріччя між інформаційною насиченістю сучасної людини і деструктивним впливом інформації на психіку людини; протиріччя між свободою слова і думки та маніпуляцією свідомості.

В роботі Л.Флоріді [239] визначаються чотири базові цінності інформаційної етики, до яких вчений відносить:

- Модальні – логічність та реалістичність інформації;
 - Гуманістичні – стабільність, безпечність, ступінь довіри, конфіденційність та чесність інформації;
 - Пояснюючі – доступність, використовуваність та систематичність інформації;
 - Конструктивність – своєчасність, нормативність та достатність інформації.
- Недотримання зазначених модальностей науковець вважає свідомим порушенням етичності інформаційного забезпечення з боку його суб'єкта.

Відтак, основними критеріями загальних етичних вимог щодо використання інформації в професійній діяльності слідчого нами можуть вважатись:

- сприяння вирішенню етичних проблем суспільства і професійної діяльності в межах правової дійсності та етичного контролю;
- сприяння подоланню розбіжностей між техногенною розвиненістю сучасного суспільства та нерозвиненістю світоглядних та духовних позицій;
- сприяння гуманістичним тенденціям в суспільній і професійній діяльності, використовуючи наявний інформаційний потенціал;
- наближення етичності застосування інформації до соціокультурних та соціопсихологічних реалій сьогодення.

Таким чином, розвиток інформаційної культури слідчого як складової професійної культури передбачає формування:

- професійної інформаційної самосвідомості – інтегральної характеристики особистості, що визначає відповідність професійної діяльності тому образу світу, який необхідний для адекватного розуміння цінності і сенсу професійних дій;
- ціннісно-сміслової та мотиваційної сфери особистості як основи самореалізації в інформаційно-пізнавальному аспекті професійної діяльності;
- етики інформаційних відносин, що ґрунтуються на принципі гуманізму (справедливості, істини, взаєморозуміння, взаємоповаги, чесності);
- особистісної стійкості щодо професійної деформації у сфері отримання, використання та розголошення інформації;
- професійного етикету – сукупності принципів, норм, моральних категорій, що виражають і визначають ставлення до суспільно-громадянського та професійно-службового обов'язку.

Висновки до розділу 3.

1. Професіогенез особистості слідчого в теперішніх умовах потребує суттєвої зміни смислових акцентів в зв'язку з реалізацією нових підходів в організації фахової освіти, а саме – компетентнісного та системного. Окрім цього, сучасна професійна освіта повинна орієнтуватись не тільки на необхідність опрацювання вузькоспеціалізованих вмінь та навичок діяльності, але й реалізувати загальні та професійні культурологічні

тенденції в процесі фахової підготовки. Лише органічне поєднання функціонального розвитку та культурного становлення здатне сформувати такого слідчого, який повною мірою спроможний не лише ефективно виконувати свої обов'язки, але й самовизначатись в діяльності як особистість.

2. Аналіз літературних джерел дозволив констатувати наявність двох основних підходів щодо розуміння поняття «Компетенція». Перший підхід, професіографічний, характеризує компетенції як професійно-важливі якості особистості, необхідні для якісного виконання діяльності в системі різнопрофільних професій. Другий – психолого-педагогічний підхід вбачає у компетенціях певні «наскрізні» знання, уміння та навички, необхідні для здійснення будь-якої професійної діяльності. Об'єднувальними зазначені підходи виступають критерії узагальненості, тобто те, що забезпечує можливість трансферу компетенції на різні види діяльності, і функціональності – ступінь залученості компетенції до тієї чи іншої діяльності, її вагомості в забезпеченні низки конкретних професійних функцій. Формувальний експеримент довів, що компетентнісний підхід переорієнтовує професіографічний підхід з діагностики фрагментарних професійно-важливих якостей придатності до інформаційної діяльності слідчого на створення ієрархізованої системи функціональної компетентності, ключових та фахових компетенцій, професійно- та особистісно важливих якостей – детермінант та умов реалізації компетенцій.

3. Ключовими інформаційними компетенціями, що визначають інформаційну компетентність слідчого виступають суто інформаційні (збирання, зберігання, переробка та використання інформації; інформаційні процеси); комунікативні компетенції (вербальні та невербальні; канали надходження інформації); соціально-психологічні компетенції (суспільний досвід особистості; особистісні якості та риси). Формування зазначених

компетенцій відображає мотиваційно-ціннісну, інформаційно-змістовну, процесуально-технологічну та оціночно-результативну сторони інформаційної діяльності, які відображають мотиваційний, пізнавальний, діяльнісний та рефлексивний рівні засвоєння відповідних компетенцій.

4. З огляду на вагомість пізнавальної діяльності слідчого, його інформаційну культуру ми виокремлюємо як спеціалізований різновид професійної культури поряд з культурою психологічною, комунікативною, правовою тощо. Інформаційну культуру особистості ми розуміємо як сукупність інформаційного світогляду і системи знань і умінь, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність по оптимальному задоволенню індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і нових інформаційних технологій, і яка виступає найважливішим чинником успішної професійної і непрофесійної діяльності. Поняття інформаційної культури включає такі важливі компоненти як «інформаційна поведінка» і «інформаційна етика». Інформаційна поведінка відображає активність особистості як суб'єкта, що пізнає, його уміння орієнтуватися в інформаційному просторі і залежить, по-перше, від набутих умінь і навичок інформаційної діяльності, а по-друге, від низки особистісних якостей, що повинні бути притаманні суб'єкту пізнання. Інформаційна етика пов'язується з питанням доступу до інформації, проблемою невтручання в приватне життя громадян, припустимістю її використання. сприяння гуманістичним тенденціям в професійній діяльності слідчого, наближення етичності застосування інформації до соціокультурних та соціопсихологічних реалій сьогодення.

5. Розвиток інформаційної культури слідчого повинен відповідати низці етичних критеріїв використання інформації в професійній діяльності. Змістовними елементами цього розвитку є професійна інформаційна

самосвідомість, ціннісно-сміслова та мотиваційна сфери особистості, етика інформаційних відносин, особистісна стійкість щодо професійної деформації у використанні інформації та професійний етикет в реалізації службового обов'язку.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, що полягає у з'ясуванні теоретичних аспектів та практичної реалізації компетентнісного підходу в аналізі інформаційної діяльності слідчого Національної поліції України і відпрацюванні на цій основі висновків, пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення шляхів становлення особистості слідчого в системі фахової освіти, а саме:

1. Наріжною характеристикою професіоналізму особистості виступає поняття компетентності, оскільки компетентність, по-перше, об'єднує в собі інтелектуальне і навичкове психічне новоутворення; по-друге, в понятті компетентності закладена ідеологія інтерпретації змісту фахової кваліфікації; по-третє, компетентність має інтеграційну природу, вбираючи в себе низку однорідних умінь і знань, які відносяться до широких сфер культури і діяльності (професійної, інформаційної, правової тощо). Відповідно, завданнями, які підлягають вирішенню при формуванні у слідчого компетентності, виступають: предметно-змістовні, пов'язані зі змістом діяльності; процесуально-технологічні, що стосуються оволодіння технологіями фахової практики; суб'єктно-реалізаційні, спрямовані на саморозвиток та удосконалення індивідуально-стильових характеристик діяльності.

2. Інформаційна компетентність слідчого - це інтегративна характеристика особистості, яка свідчить про її здатність і готовність виконувати інформаційні функції в межах слідчої діяльності. Інформаційна компетенція розглядається нами як, по-перше, інформаційна обізнаність у предметі професійної діяльності, по-друге, коло певних повноважень, функцій та технологій в сфері інформації, по-третє, сукупність особистісних якостей слідчого, що спричиняють ефективне здійснення інформаційної діяльності. Відтак, ключовими інформаційними компетенціями, що визначають інформаційну компетентність слідчого виступають суто інформаційні

(збирання, зберігання, переробка та використання інформації; інформаційні процеси); комунікативні компетенції (вербальні та невербальні; канали надходження інформації); соціально-психологічні компетенції (суспільний досвід особистості; особистісні якості та риси).

3. Інформаційна діяльність слідчого узагальнюється у системоутворюючому різновиді людської діяльності – пізнавальній діяльності, яка, з позицій розуміння філософської категорії «Пізнання», реалізується на рівнях наукового пізнання (отримання істинного знання про факти і явища дійсності) та практичного пізнання (активне перетворення дійсності та формування життєвого досвіду суб'єкта). Досудове розслідування являє собою системну інформаційно-пізнавальну діяльність, а інформація, яка слідчим збирається, верифікується, узагальнюється та отримує статус достовірного знання, виконує не окрему функцію – пошукову, орієнтуючу, аналітичну тощо, а виключно пізнавальну.

Аналіз структури, психологічного змісту, умов та чинників інформаційно-пізнавальної діяльності слідчого свідчить про наявність різних підходів, принципів і засад їх диференціації. Загалом можна виокремити дві основні підстави структурних компонент та послідовності досудового розслідування: нормативно-процесуальну та функціонально-діяльнісну. Нормативно-процесуальний характер розслідування відображається в реалізації низки слідчих дій, спрямованих на пошук та закріплення інформації про подію правопорушення, а функціонально-діяльнісний - в послідовній постановці та поетапному вирішенні евристичних пізнавальних задач, до якого залучається цілісна особистість суб'єкта з притаманними їй симптомокомплексами психологічних якостей та властивостей, які функціонально утворюють своєрідний пізнавальний потенціал – інформаційні компетенції особистості слідчого.

4. Правова регламентація як неодмінний атрибут слідчої діяльності, у тому числі стосовно інформаційно-пізнавальної діяльності слідчого, здійснюється згідно низки норм Законів України «Про інформацію», «Про оперативно-

розшукову діяльність», Кримінального, Кримінального процесуального кодексу, рекомендацій Ради Європи щодо захисту прав осіб від незаконного використання інформації приватного характеру, а також відомчих нормативних документів, які стосуються організаційних засад інформаційного забезпечення досудового розслідування правопорушень (Наказ МВС України № 686 від 09.08.2012 року, Наказ МВС України №940 від 22.10.2012 року, Наказ МВС України №1377 від 06.11.2015 р., спільний Наказ ГПУ та МВС України №115\1046 від 17.11.2012 р.тощо).

5. Розглянуто психологічні чинники і детермінанти наступних компонент інформаційної компетентності слідчого, а саме – когнітивної компоненти (зміст та характеристика слідчої інформації, функціонування пізнавальної сфери особистості), діяльнісно-рефлексивної компоненти (інформаційна поведінка як реалізація комунікативних технологій, сформованість креативності, ініціативності, індивідуальний стиль інформаційної роботи), емоційно-ціннісної компоненти (система емоційно-вольових і ціннісних опосередкувань інформаційної діяльності, орієнтованість особистості на саморегуляцію, самоконтроль та самовдосконалення в сфері професійної інформаційної роботи).

Найбільш суттєвими детермінантами когнітивної компоненти інформаційної компетентності слідчих є характеристики мислення, інтегратором яких є креативність. Вона забезпечує ефективність осмислення як знакової, так і образної інформації, що дозволяє компетентним слідчим послідовно і одночасно оперувати образами з різних сфер уяви і дійсності, виокремлювати несуттєві характеристики досліджуваних об'єктів і конструктивно відтворювати образи реальності у вигляді понять. До парціальних корелятивів цілісної когнітивної складової інформаційної компетентності відносяться особистісні фактори «практичність» та «проникливість». Креативність мислення досвідчених слідчих детермінована особистісними факторами «інтелект» та «радикалізм».

Діяльнісно-рефлексивна компонента інформаційної компетентності, яка відображає характеристики інформаційної поведінки слідчого, змістовно і функціонально опосередковується перцептивно-інтерактивною та рефлексивною компетенціями. Перцептивно-інтерактивна компетенція як здатність до продуктивного отримання інформації у взаємодії з її носіями, особливо виразна у досвідчених слідчих за параметрами «взаєморозуміння» та «взаємовплив». Їм же притаманні високі показники соціальної орієнтованості та мотивації на взаємодію. Рефлексія, як спроможність аналізувати та контролювати динаміку інформаційної поведінки, виявилась закономірно опосередкованою такими особистісними факторами як «соціальна відкритість», «конформність-домінантність» та «стриманість-експресивність».

Емоційно-ціннісна компонента інформаційної компетентності як система емоційно-вольових та ціннісних опосередкувань інформаційної діяльності, відображає здатність слідчого до адекватної саморегуляції поведінки та орієнтованість на професійне самовдосконалення в сфері інформаційного пошуку та аналітичної роботи при розслідуванні правопорушень. Основними її корелятами в дослідженні констатується особистісний адаптаційний потенціал, орієнтованість на психологічну емоційну близькість та створення позитивного емоційного тла в процесі інформаційної комунікації. Провідними в структурі цінностей досвідчених слідчих встановлені термінальні цінності – «життєва мудрість», «здоров'я» та «суспільне визнання» та інструментальні – «раціоналізм», «самоконтроль» та «тверда воля».

6. Професіогенез особистості слідчого в умовах сьогодення передбачає суттєву зміну смислових акцентів в зв'язку з реалізацією системного та компетентнісного підходів в організації фахової освіти, що передбачає не лише опрацювання вузькоспеціалізованих вмінь та навичок діяльності, але й реалізацію загальних та професійних культурологічних тенденцій, оскільки органічне поєднання функціонального розвитку та культурного становлення

здатне сформувати такого слідчого, який повною мірою спроможний не лише ефективно виконувати свої обов'язки, але й самовизначатись в діяльності як особистість. В світлі інноваційного компетентнісного підходу потребує переосмислення та перебудови класичний професіографічний підхід в розробці професіограм та кваліфікаційних характеристик слідчих, згідно якого функціональний та психологічний аналіз слідчої діяльності повинен здійснюватись не за принципом виокремлення фрагментарних структурних її компонент, а на основі системних компетенцій, які інтегрують культурологічні, знаннєві та навичкові особистісні новоутворення стосовно забезпечення цілісної слідчої діяльності.

7. Модифікація фахової освіти слідчих у напрямі формування ключових і фахових компетенцій у сфері інформаційної компетентності, сприяє вирішенню протиріччя між «професіоналізмом суб'єкта діяльності» як характеристики професійної кваліфікації, володіння сучасними алгоритмами інформаційного пошуку, та «професіоналізмом особистості», який відображає особистісні інваріанти професіоналізму – професійно- та особистісно-важливі якості, адекватний рівень домагань, мотиваційну та ціннісну сферу.

8. Інформаційна культура слідчого виокремлюється як спеціалізований різновид професійної культури поряд з культурою психологічною, комунікативною, правовою тощо і під якою розуміється сукупність інформаційного світогляду, система знань і умінь, що забезпечує цілеспрямовану самостійну діяльність по оптимальному задоволенню індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і нових інформаційних технологій, і яка виступає найважливішим чинником успішної професійної і непрофесійної діяльності. Саме тому формування інформаційної культури та її компонент - інформаційної поведінки і інформаційної етики, є одним з напрямів становлення особистості професіонала-слідчого. Інформаційна поведінка відображає активність слідчого як суб'єкта, що пізнає, його уміння орієнтуватися в інформаційному

просторі і залежить, по-перше, від набутих умінь і навичок інформаційної діяльності, а по-друге, від низки особистісних якостей, що повинні бути притаманні суб'єкту пізнання. Інформаційна етика пов'язується з питанням доступу до інформації, проблемою невтручання в приватне життя громадян, припустимістю її використання, сприяння гуманістичним тенденціям в професійній діяльності слідчого, наближення етичності застосування інформації до соціокультурних та соціопсихологічних реалій сьогодення.

Компетентнісна парадигма становлення професіонала дозволяє досліджувати особистісно-професійне становлення не лише в контексті спрямованого професійно-формуального впливу, але і як форму самоорганізації особистості, як процес кардинальної перебудови особистості в аспекті професійного самовизначення.

Список використаних джерел

1. Конституція України 28 червня 1996 року, ред..від 15.05.2014. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>\ (дата звернення: 12.03.2016)
2. Закон України «Про інформацію» 21 грудня 1993 року, N 3759-XII. URL:[http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua)(дата звернення: 28.11.2015).
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV. URL:[http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua)(дата звернення: 05.06.2016).
- 4.Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 № 2135-XII. URL:[http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua)(дата звернення: 10.02.2016).
5. Закон України «Про засади державної мовної політики». URL:<http://www.zakon.rada.gov.ua>(дата звернення: 01.10.2016).
6. Указ Президента України «Про доктрину інформаційної безпеки України» від 23.04.2008, № 377. URL:[http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua)(дата звернення: 22.03.2015).
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001, № 2341-III. URL:<http://zakon.rada.gov.ua>(дата звернення: 14.06.2016).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012, № 4651-VI. URL:[http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua)(дата звернення: 12.01.2017).
9. Про організацію діяльності органів досудового розслідування. Наказ МВС України від 09.08.2012. №686.
10. Про затвердження Порядку взаємодії Генеральної прокуратури України та Міністерства внутрішніх справ України щодо обміну інформацією з Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформаційних систем органів внутрішніх справ. Спільний наказ ГПУ та МВС від 17.11.2012. № 115\1046.
11. Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю. Наказ МВС України від 09.08.2012. №696.
12. Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, та забезпечення оперативного інформування в органах та підрозділах внутрішніх справ України. Наказ МВС України від 22.10.2012. № 940.

13. Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події. Наказ МВС України від 06.11.2015. №1377.
14. Закон РФ «Об информации, информационных технологиях и защите информации» от 27 июля 2006. №149-ФЗ.
15. Аванесов В.С. Тесты в социологическом исследовании. Москва: Наука, 1982. 197 с.
16. Аверченко Л. К., Залесов Г.М. Психология управления: Курс лекций. Москва, Новосибирск, 1997. 212 с.
17. Азарова Р.Н., Золотарева Н.М. Разработка паспорта компетенции. Методические рекомендации для организаторов проектных работ и профессорско-преподавательских коллективов вузов. Москва: Координационный совет УМО и НМС высшей школы, 2010. 53 с.
18. Актуальні питання розслідування злочинів у сучасних умовах: тактика, методика, інформаційне забезпечення. Зб.наук.праць. Київ: УАВС, 1996. 255 с.
19. Акуленко, В.Л. Формирование ИКТ-компетентности учителя-предметника в системе повышения квалификации [Текст]. *Применение новых технологий в образовании*: материалы XV Междунар. конф., 29-30 июня 2004. Троицк Московской обл.: Тровант, 2004. С.344-346.
20. Алексеєва Ж.М. Образ юриста в сучасній європейській культурі: автореф. дис...канд..юрид.наук:12.00.12/ Київськ.нац.ун-т внутр..справ. Київ, 2008. 16 с.
21. Александров Д.О., Давидова О.В., Казміренко та ін..Психологія управлінської діяльності ОВС / Д.О.Александров та ін.. *Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції*. Ч.У. – Київ:Нац.акад.вн. справ України, 2005. 140 с.
22. Александров Д.О. Становлення особистості працівника органів внутрішніх справ. Монографія. Київ: VADEX, 2014. 305 с.

23. Андросюк В.Г. Психологія слідчої діяльності. Київ: Укр.акад.вн.справ,1994. 227 с.
24. Андросюк В.Г. Психологические особенности конспектирования научно-технических текстов. Київ: Знание, 1980. 25 с.
25. Андросюк В.Г. Психологические особенности понимания научного текста учащимися: автореф..дис. канд..психол.наук: 19.00.07/ Киевский госуд.педаг.ин-т. Киев, 1981. 24 с.
26. Анисина С.С. Коммуникативная компетентность сотрудника органов внутренних дел. *Актуальні проблеми юридичної психології*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конф. квітень 2014 р. Київ: Нац.акад.вн.справ, 2014. С.170-172.
27. Антонов А.В. Проблема розуміння. Київ: Знання, 1975. 52 с.
28. Антонова С.Г. Информатизация и информационная культура личности. *Информационная культура личности: прошлое, настоящее, будущее*. Международная научная конференция. 11-16 сентября. Краснодар, Новороссийск, 1996. С. 50-51.
29. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследование преступления./ Ю.М.Антонян и др.; Москва: Юридическая литература, 1996. 388 с.
30. Апресян Р.Г. Вид на професійну етику. *Ведомости*. Професійна етика. Вып. 25. Тюмень: 2004. С. 160-181.
31. Аткинсон Р. Человеческая память и процесс обучения. Москва: Прогресс, 1980. 527 с.
32. Базаева А.Р.. Формирование информационно-профессиональной компетентности будущего учителя средствами информационных технологий: дисс....канд..пед.наук: 13.00.04/ Челябинский пед..ун-т. Челябинск:, 2005. 192 с.
34. Баловсяк Н. В. Формування інформаційної компетентності майбутнього економіста в процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук:

- 13.00.04/ Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 2006. 334 с.
35. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Психология управления./ А.М.Бандурка и др.. Харків: Титул, 1998. 532 с.
36. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики. Київ: Академія, 2004. 277 с.
37. Бачило И.Л., Лопатин В. Н., Федотов М. А.. Информационное право. Санкт-Петербург: Юридичний центр Прес, 2001. 789 с.
38. Баштанар И.М. Формирование информационно-коммуникативной компетентности будущих специалистов-документоведов в высшей школе: автореф. дисс... канд.педаг.наук: 13.00.08/ Челябинский пед..ин-т. Челябинск, 2008. 20 с.
39. Безсонов С.П. Профессиональная деформация личности. Санкт-Петербург: Речь, 2004. 272 с.
40. Белкин Р.С. Общая теория криминалистики. Курс криминалистики. Т.1. Москва: Юрист, 1997. 476 с.
41. Белякова Г.И. Профессиональная этика. Москва: 1975. 156 с.
42. Берназ В.Д. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти) : [монографія]. Одеса: Видавництво Од. юрид. Ін.-ту НУВС, 2005. 151 с.
42. Библер В. С.. От наукоучения к логике культуры. Москва: Ин-т психологии АПН СССР, 1989. 466 с.
44. Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів. Монографія. Луганськ: редакційний відділ Льв.ін-у внутр..справ, 2009. 663 с.
45. Бобровнический И.Н., Тетерина Т.А. Влияние коммуникативной культуры на профессиональную адаптацию следователей. *Мир науки, культуры, образования*. №2 (14). Москва, 2009. С.155-158.
46. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. Москва: Педагогика, 1982. 366 с.

47. Бойко В. В.. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Москва: Филинь, 1996. 346 с.
48. Боева М.В. Тактико-коммуникативная компетентность следователя (На примере взаимодействия с обвиняемым в конфликтной ситуации расследования): дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09. Воронеж, 2002. 230 с.
49. Бойцова О. М. Структура інформаційної компетентності та її аналіз для процесу професійної підготовки / О. М.Бойцова
URL://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Npdntu_pps/2011_9/boytsova.pdf.
(дата звернення: 30.11.16).
50. Брановский Ю.С. Информационная культура. *Проблемы формирования технологической культуры и социально трудовая адаптация школьников.* Тези конф. Москва: Профобразование, 1999. С.10-16.
51. Брежнев В.В. Содержание и структура информационной компетентности старшеклассника. Курск: КГУ, 2010. 116 с.
52. Брудный А.А. Понимание как компонент чтения. Проблемы социологии и психологии чтения. Москва: Книга, 1975. С.162-173.
53. Брунер Дж. Психология познания. Москва: Прогресс, 1977. 413 с.
54. Брушлинский А.В. Мышление и прогнозирование. Москва: Мысль, 1979. 228 с.
55. Буюева Л.П. Человек: деятельность и общение. Москва: Мысль, 1978. 213 с.
56. Бунге М. Интуиция и наука. Москва: Наука, 1967. 276 с.
57. Буторин В.Я. Информационная культура общества и личности // *Перестройка: диалектика обновления общества: Сб. науч. трудов.* Новосибирск, 1990. С.70-74
58. Быстрыкова Л. А. Развитие информационно-коммуникационной компетентности сотрудников правоохранительных органов: автореф. канд..дис....: 19.00.06/ Росс. Акад. нар.хоз-ва при Президенте Росс.Федер. Москва, 2013. 21 с.

59. Васильев В. Л. Юридическая психология. Санкт-Петербург: Питер Пресс, 1999. 656 с.
60. Власов А.И. Психолого-акмеологические технологии выявления заведомо ложных показаний в следственной деятельности: автореф. .канд.дисс....: 19.00.06/ Росс. акад..гос. службы при Президенте Рос.Федер. Москва,2010. 22 с.
61. Волкова А.В. Проблемы формирования компетентных специалистов. *Повышение качества образования и научных исследований*. Мат. междунар. научно-практ. конф. Экибастуз, 2008. С. 84-87.
62. Волкова А.Э. К вопросу об информационном обеспечении следственных действий. *Вісник ЛДУВС*. №5. Львів, 2008. С.145-150.
63. Вопросы психологии общения и познания людьми друг друга. *Научные труды*. Вып.278. Краснодар: Куб.гос.ун-т, 1979. 171 с.
64. Воскресенский Г.М. Теория и практика информационного обеспечения управления в органах внутренних дел. Москва: Акад МВД РФ, 1985. 142 с.
65. Вохрышева М.Г. Информационное общество: культурологические аспекты и проблемы. Тез. Докл. междунар. науч. конфер. 17 - 19 сент.1997. Краснодар,1997. С.88-90
66. Вохрышева, М.Г. Формирование науки об информационной культуре. *Проблемы информационной культуры*: Сб. ст. Вып. 6. Магнитогорск: 1997. С. 48-63.
67. Вяликова Г.С. Педагогическое стимулирование профессиональной компетентности учителя в условиях заочной формы обучения: автореф. дисс...докт.пед.наук: 13.00.04/Рязанский педаг.ин-т. Рязань: РПИ, 2006. 40 с.
68. Галаган В.И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования: автореф.дис...канд.юрид.наук/ Укр.акад.внутр.справ. Київ:УАВС, 1992. 18 с.
69. Галинская И.Л. Компьютерная этика, информационная этика, киберэтика. *Новые инфокоммуникационные технологии в социально-*

гуманитарных науках и образовании: современное состояние, проблемы, перспективы развития. Москва, 2003. С. 112-132.

70. Гендина Н. И., Колкова Н. И., Стародубова Г.А. Информационная культура личности: диагностика, технология формирования: Учеб.-метод. пособие для вузов культуры и искусств. Ч. 1. /Н.И.Гендина и др. Кемерово: Кемер. гос. акад., 1999. 466 с.

71. Глазырин Ф.В. Психология следственных действий. Учебное пособие. Волгоград: ВСлШ МВД СССР, 1983. 112 с.

72. Гончаров П.Ю. Содержание управленческой компетентности курсантов военных институтов внутренних войск МВД России. *Педагогический журнал.* №1-2. Москва: Аналитика Родис, 2013. С.124-132.

73. Горячев А.В. Формирование информационной грамотности в образовательной системе «Школа 2100». URL: www.school2100.ru. (дата звернения: 06.02.2015).

74. Гриценко С.В. Информационная культура личности в постиндустриальном обществе: автореф.дис..канд.филос.наук: 09.00.11/ Перм. гос. сельскохозяй. акад. им. Д.Н. Прянишникова. Пермь, 2005. 21 с.

75. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Санкт-Петербург, 1908. 624 с.

76. Гусинский Э.Н. Этапы обретения компетентности [Текст]. *Развитие и оценка компетентности.* тез. докл. конф. Москва: Институт психологии РАН, 1996. - С.29-31.

77. Дегтерев А.Р. Информационная культура и эффективное развитие общества. Краснодар: ИНО, 2005. 77 с.

78. Дзугоева, М.Г. Постановка и решение задач - основа информационной компетентности студентов. *Проблемы качества образования.* Материалы XIII Всерос. совещания. Кн.2. Москва: Изд-во Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2003. С.31-36.

79. Доблаев Л.П. Смысловая структура учебного текста и проблемы его понимания. Москва: Педагогика, 1982. 174 с.

80. Доспулов Г.Г. Информационно-доказательственный процесс и психологические основы деятельности следователя: автореф.дисс. докт.юрид.наук: 12.00.09/ Санкт-Петербургский государственный университет. Санкт-Петербург,1992. 54 с.
81. Доспулов Г.Г. Оптимизация предварительного следствия. Алма-Ата:Закон, 1984. 116 с.
82. Г.Г.Доспулов.Психология допроса на предварительном следствии. Москва: Юридическая литература,1976. 168 с.
83. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. *Проблемы семиопсихосоциологии*. №3. Москва, 1996. С.76-112.
84. Дубривный В.А. Деятельность следователя по расследованию преступлений : Общая характеристика. Цели. Действия. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. 96 с.
85. Дулатова А.Н., Зиновьева Н.Б. Информационная культура личности: Учеб. пособие Текст. Краснодар: Либерия, 2005. 208с.
86. Дулов А.В. Основы психологического анализа на предварительном следствии. Москва, 1973. 377 с.
87. Дулов А.В.Судебная психология. Минск: Высшая школа, 1975. 309 с.
88. Егоров В.А. Информационные технологии предварительного расследования преступлений. *Российский следователь*. № 6. Москва, 2006. С.18-22.
89. Еникеев М.И.. Юридическая психология. Москва:Юридическая литература, 1996. 512 с.
90. Ермолаева Е.П. Психология социальной реализации профессионала. Москва: Ин-т психологии РАН, 2008. 347 с.
91. Зайцева О.Б. Формирование информационной компетентности будущих учителей средствами инновационных технологий: автореф. дис....канд. пед. наук: 13.00.04/ Брянский пед..ин-т. Брянск: 2002. 19 с.

92. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології. Кн.2. Київ: Ін Юре, 2007. 712 с.
93. Засади когнітивної психології спілкування. Монографія / Ред.. В.П.Казміренко. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2013. 390 с.
94. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. *Высшее образование сегодня*. № 5. Москва, 2003. С. 45-52.
95. Зорин Г.А. Психологический контакт при производстве допроса. Гродно:ГГУ, 1986. 175 с.
96. Зорин Г.А. Криминалистическая эвристика. Гродно: ГГУ, 1994. 488 с.
97. Зубов Ю.С. Информационная культура личности: прошлое, настоящее, будущее: Тез. докл. междунар. науч. конф.(Краснодар-Новороссийск, 11-14 сент. 1996 г.). Краснодар: МГУК, 1996. С.22-30
98. Зубов Ю. С., Сляднева Н. А. Информационная культура личности : прошлое, настоящее, будущее. Тезисы докл. междунар. науч. конф. (Краснодар-Новороссийск: 1-14 сент. 1996). Краснодар,1996. С.16-17.
99. Зыков В.В. Основы информационной культуры. Тюмень: Изд-во Тюм. гос. ун-та, 1999. 145 с.
100. Ієрусалімов І.М. Забезпечення використання науково-технічних досягнень у слідчій діяльності: Навчальний посібник. Київ: Науковий світ, 2000. 54 с.
101. Изард К. Психология эмоций. Пер с англ. Санкт-Петербург: Арт, 2000. 154 с.
102. Ионова О.Н. Информационная компетентность взрослых в контексте дополнительного образования. *Вестник новгородского государственного университета*. №39. Новгород, 1989. С.84-85.
103. Исаева Т.Е. Классификация профессионально-личностных компетенций вузовского преподавателя: Труды международной научно-практической Интернет-конференции «Преподаватель высшей школы в XXI веке». Сб. 4. Ростов н/Д.: Рост. гос. ун-т путей сообщения, 2003. С. 15–21.

104. Каган, М.С. Философия культуры. Санк-Петербург: Петрополис, 1996. 415 с.
105. Каракозов С.Д. Информационная культура в контексте общей теории культуры личности. *Педагогическая информатика*. 2000. N2. Москва, 2000. С. 41 - 55.
106. Карпенко С.В. Самоактуализация личности в условиях современной информационной среды: автореферат дисс. канд. психол.наук:19.00.01: Кубан. гос. ун-т. Краснодар, 2007. 29 с.
107. Карпов Н.С. Злочинна діяльність. Монографія. К.: Вид-во С.Семенко, 2004. 310 с.
108. Кислая И. Г. Подходы к формированию информационной компетентности учителя общеобразовательного учебного заведения. *Информационные технологии в образовании*. № 2, 2008. С.43-58.
109. Клімушин П. С. Кваліфікаційні вимоги інформаційної компетентності державних службовців *Теорія та практика державного управління*. Вип. 2 (33), 2011. С.13-35.
110. Кнапп В. О возможности использования кибернетических методов в праве. Москва: Прогресс, 1965. 287 с.
111. Козлов А.С. Методологические основы судебно-следственного познания. *Проблемы совершенствования тактики и методики расследования преступлений*. Иркутск, 1980. С.6-10.
112. Колин К.К. Информационная культура в информационном обществе. *Открытое образование*, № 6 (59), 2006. С. 58-57.
113. Коновалова В.Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. Київ: Вища шк., 1973. 122 с.
114. Коновалова В.О. Криміналістика. \ Ред. В.Ю.Шепітька. Харків: Право, 1998. С.29
115. Конуп О.Ф.Формування професійно значущих пізнавальних якостей курсантів слідчої спеціалізації вищих навчальних закладів МВС України:

- Дисс...канд. психол.наук: 19.00.06 – юридична психологія. Київ: КНУВС, 2009. 241 с.
116. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного психологічного відбору. Київ: Ніка-Центр, 2006. 532 с.
 117. Костицький М.В. Психологічне пізнання в юридичній теорії і практиці.: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Juptp/2011_1/kostuts.htm (дата звернення - 06.04.2016).
 118. Костюк Г. С. Категория задачи и ее значение для психолого-педагогических исследований. *Вопросы психологии*. № 3, 1977. С. 12–23.
 119. Котов Д.П. Психология следователя. Воронеж, 1977. 194 с.
 120. Котова И.И. Развитие информационных компетенций в процессе изучения общепрофессиональных дисциплин. Светлоград, 2012. 37 с.
 121. Коэн Р. Социальные последствия современного технического прогресса. *Новая технократическая волна на Западе*, 1986. Москва: Прогресс, 1986. С. 210-224.
 122. Краткий словарь когнитивных терминов. (Под общей редакцией Е.С.Кубряковой). Москва: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. 245 с.
 123. Криминалистика. Учебник. (Ред. Яблокова Н.П.). Сыктывкар: СГУ, 2001. 718с.
 124. Ксенофонтов В.Н. Социология права. Москва: Экономика и право, 2005 388 с.
 125. Кузьмичов В.С. Із історії розвитку знання про криміналістичні засоби і методи слідчої діяльності. *Наук. вісник УАВС*. №1. Київ: 1996. С.70
 126. Кудінов В.А., Іванова О.А. Основи інформатики та обчислювальної техніки. Метод.рекомендації. Київ: НАВСУ, 2004. 154 с.
 127. Кудрина Т.А. Религия в структуре информационной культуры. *Информационная культура личности: прошлое, настоящее и будущее*: Тез. докл. междунар. научн. конф., 11-14 сент. 1996. Краснодар: 1996. С. 38-39.

128. Куколева О.М. Представление о проблемной ситуации как маркер компетентности решателя. *Исследования обучения и развития в контексте культурно-исторического подхода: Материалы вторых чтений, посвященных памяти Л.С. Выготского*. Москва, 2002. С. 231-234.
129. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат, 1975. 302 с.
130. Лобынцева Е.А. Формирование профессионально-информационной компетентности слушателей учебных заведений МВД Республики Казахстан: автореф. дисс..педаг.наук: 13.00.08. Караганды, 2008. 18 с.
131. Лопатина Н. В. Информационная культура как условие эффективности социальных технологий. Москва: МГУКИ, 2002. 81 с.
132. Лотман Ю. М. Типология культуры [Текст]: статьи по типологии культуры. Тарту, 1970. 105 с.
133. Лузгин И.М. Моделирование в расследовании преступлений. *Труды ВШ МООП СССР*. Вып.15. Москва, 1967. С.20-28.
134. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования. Київ: УАВС, 1993. 136 с.
135. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів. Монографія. Київ: НАВСУ, 2005. 358 с.
136. Макарова Л.Н. Компьютерная культура будущих специалистов в контексте их личностного развития. *Педагогическая информатика*. № 3. Москва, 2003. С.10-17.
137. Малахов В. Етика: курс лекцій. Київ: Либідь, 1996. 303 с.
138. Мальчик А.Г. Оценка компетенций студентов согласно требованиям ФГОС: инновационные и традиционные формы. *Современные проблемы науки и образования*. №2, 2014. Москва: Педагогика, 2014. С.37-45.
139. Манаев Ю.В. Нравственные принципы и нормы правоприменительной деятельности следователя. *Уголовно-процесуальные проблемы*

предварительного следствия и пути его совершенствования / под ред. Н.А.Громова и др. Волгоград, 1985. 35-43 с.

140. Матвієнко О. В. Основи менеджменту інформаційних систем : навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ: Центр навч. літ., 2005. 176 с.

141. Матвиенко Д.В. Культура информационного поведения пользователей Интернет: философско-культурологическое исследование: дис...канд..филоф.наук:24.00.01/Краснодарский государственный университет культуры и искусств. Краснодар, 2009. 187 с.

142. Минкина В. Информационная культура и способность к рефлексии *Высшее образование в России*. 1995. № 4. Москва, 1995. С.14-33

143. Миронова О. І. Формування інформаційної компетентності студентів як умова ефективного здійснення інформаційної діяльності. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. № 17 (204). Київ, 2010. С.32-67.

144. Молдован В.В. Судова риторика. Київ: Заповіт, 1996. 317 с.

145. Монахов В.Н. Свобода массовой информации в интернете. Правовые условия реализации. Москва: Галерея, 2005. 416 с.

146. Мощинская Л.Р. Об индивидуально-личностной обусловленности процесса вербальной коммуникации. *Исследование познавательной деятельности. Психология*. Вып.8. Алма-Ата: Каз.пед.ин-т, 1977. С.24-29.

147. Мур Дж. Компьютерная этика. Санкт-Петербург: Лань, 2001. 388 с.

148. Муранивский Т.В. Теоретические основы научно-технической информации. Москва: МГАИ, 1982, 160 с.

149. Назаров В.Н. Прикладная этика. Москва: Гардарики, 2005. 302 с.

150. Никитин Е.П. Метод познания прошлого. *Вопросы философии*. 1966, №8. Москва: Наука, 1966. С.12-24.

151. Неволин И.Ф.— О графическом изображении смысловой макроструктуры текста. *Вопросы психологии*. 1974. №5. Москва, 1974. С.130-135.

152. Носенко Н.Л., Маєвська Н.А. Психологічні ознаки культури та напрями їх змін в умовах соціально-психологічних перетворень у країні. Харків: Тарбут Лаам, 2005. 116 с.

153. Овсянникова О. А. Специфика компетентностного подхода в высшем профессиональном образовании и его применение в процессе обучения студентов ВУЗа. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. Збірник наукових праць. №6(8).* Київ: Університет «Україна», 2009. С.39-53.
154. Ожегов С.И. , Шведова Н.И. Толковый словарь русского языка. Москва: ООО «А-темп», 2006. 947 с.
155. Озерський І.В. Взаємодія слідчого з органом дізнання в системі МВС України: дисс. канд.юрид.наук:19.00.06. Київ: НАВСУ, 2004. 188 с.
156. Оленев С.М. Информационная культура на рубеже тысячелетий. Краснодар: КГУ, 1999. 414 с
157. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Академвидав, 2005. 446 с.
158. Охріменко С.С. Гарантії правового захисту процесуальної самостійності та незалежності слідчого: автореф.дис...канд.юрид.наук: 12.00.09. Київ: КНУВС, 2007. 15 с.
159. Павлюк Р.А. Генезис понятия «информационная компетентность» в контексте непрерывного педагогического образования. *Гуманитарные научные исследования.* 2014. № 1. URL: <http://human.snauka.ru/2014/01/5529>. (дата звернення – 08.12.2016).
160. Панкова Т. В. Сущность, содержание и структура информационно-коммуникационной компетентности студента вуза. *Социально-антропологические проблемы информационного общества.* Выпуск 1. 2013. ART 64042. - URL: <http://e-koncept.ru/teleconf/64042.html> - Гос. рег. Эл № ФС 77- 49965. - ISSN 2304-120X (дата звернення – 23.04.2015).
161. Панфилова А.П. Деловая коммуникация в профессиональной деятельности: учеб. Пособие. Санкт-Петербург: ИВЭСЭП Знание, 2001. 495 с.

162. Паршукова Г.Б. Информационная компетентность личности. Диагностика и формирование: монография. Новосибирск: НГТУ, 2006. 253 с.
163. Петров В.М. Гуманитарные науки и формирование информационного мировоззрения. Текст. *Проблемы информационной культуры*: сб. статей. Москва, 1994. С. 39 – 57
164. Петрова И.В. Психологические условия развития информационной культуры будущего специалиста в процессе обучения в вузе: автореферат дис. канд. психол. наук: 19.00.13/ Белгор. гос. ун-т. Белгород, 2009. 22 с.
165. Плішкін В.М, Лисиченко В.П., Хорт І.В. Теорія управління органами внутрішніх справ: Навчальний посібник. Київ: УАВС, 1999. 380 с.
166. Поздняков В.М. О профессионально-психологической компетентности и психологической культуре личности юристов. Москва: Юристлиб, 2010. 68 с.
167. Полякова Т.А. Формирование информационной культуры личности и общества - актуальная социокультурная технология эпохи информатизации. Москва: Изд-во СИПКРО, 2000. 274 с.
168. Пономарев Я.А. Психика и интуиция. Москва: Политиздат, 1967. 256 с.
169. Попова Г.И. Конструирование электронных учебных материалов в профессиональной подготовке учителей: автореф. дис....канд.педаг.наук: 13.00.08. Краснодар: 2006. 23 с.
170. Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном производстве. Минск: Право, 1973. 287 с.
171. Порубов М.И., Научная организация труда следователя. Минск, 1970. 265 с.
172. Психологічна енциклопедія./ Автор-упорядник Степанов О.М. Київ: Академвидав, 2006. 422 с.
173. Психологія слідчої діяльності. Навчальний посібник./ред..В.Г.Андросюк. Київ: Правова єдність, 2009. 200 с.

174. Психологические исследования интеллектуальной деятельности. Москва: МГУ, 1979. 232 с.
175. Пфанцгль И. Теория измерений. Москва: Мир, 1976. 248 с.
176. Пьяных Е.Г. Развитие информационно-коммуникационной компетентности управленческих кадров системы образования в процессе повышения квалификации: автореф.дис...канд..педаг.наук:13.00.04. Томск, 2007. 23 с.
177. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. Москва: Юрлитинформ, 2001. 352 с.
178. Розенберг Н.В. Культура повседневности Поволжья: философско-герменевтический анализ. Пенза: Изд-во ПГУ, 2010. 342 с.
179. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. Москва: Педагогика, 1958. 612 с.
180. Рыбакова И.Н.. Становление современной информационной культуры в системе государственного управления: дисс...канд..социол.наук: 22.00.08. Москва, 2002. 160 с.
181. Сахновская Е.Г. Личность в информационном обществе: дискурс и образование: автореф.дис...канд..философ.наук: 09.00.11/ Урал. гос.ун- т путей сообщения. Екатеринбург, 2008. 23 с.
182. Сегай М.Я., Стринжа В.К. Методологічні проблеми судово-експертного дослідження матеріальних слідів-відображень. Теоретичні та практичні проблеми використання можливостей криміналістики і судової експертизи у розкритті й розслідуванні злочинів. Київ: УАВС, 1996. С.126-140.
183. Семёнов А.Л. Роль информационных технологий в общем среднем образовании [Текст]. Москва: Изд-во МИПКРО, 2000. 12 с.
184. Семенюк Э.П. Информационная культура общества и прогресс информатики. *НТИ. Сер. 1, Организация и методика информ. работы.* 1994. N 1. Москва, 1994. С.1-8.

185. Сенкевич Л.Б. Формирование информационной компетентности будущего учителя средствами информационных и коммуникационных технологий: автореф. дисс.канд.педаг.наук: 13.00.02. Омск, 2005. 16 с.
186. Сербин Р.А. Правова культура та правова свідомість: поняття, структура та демократичний зміст : навчально-методичний посібник для студентів та слухачів інституту заочного та дистанційного навчання з курсу «Теорії держави та права». Київ: НАВС, 2005. 52 с.
187. Скакун О.Ф., Овчаренко Н.И. Юридическая деонтология: учебник. Харків: Основа, 1999. 280 с.
188. Скворцов А.А. Этика. Учебник. Москва: Юрайт-издат, 2011. 306 с.
189. Соколов Н.Я. Профессиональная культура юристов и законность. Москва: Проспект, 2011. 160 с.
190. Сорокотягин И.Н., Маслеев А.Г. Профессиональная этика юриста. Москва: Юрайт, 2013. 414 с.
191. Стахова Т.С. Правовые и организационные вопросы информационного обеспечения работы с кадрами органов внутренних дел Российской Федерации: автореф.дисс...канд..юрид.наук: 12.00.11/ Акад. упр. МВД РФ. Москва, 2009. 27 с.
192. Степура Ю.И. Использование информационно-аналитической работы следователя в организации расследования преступлений: дисс...канд..юрид.наук: 12.00.11/ Акад. упр. МВД РФ. Москва,, 2011. 186 с.
193. Столяренко А.М. Психологические и педагогические проблемы управления в МВД, УВД. Москва: Акад.МВД РФ, 1982. 266 с.
194. Стоунс Э. Психопедагогика. Москва: Педагогика, 1984. 470 с.
195. Стратонов В.М. Психологічні особливості роботи слідчого на досудовому слідстві. *Наук. Вісник НАВСУ*. 2001. №5. Київ:НАВСУ,2001. С.189-197.
196. Суханов А. П. Информация и прогресс. Новосибирск: Наука, 1998. 192 с.

197. Таирова Н.Ю. Развитие информационно-исследовательской компетентности преподавателя педагогического университета: автореф.дисс...канд..педаг.наук: 13.00. 02. - Калининград, 2001. 19 с.
198. Темербекова А.А. Концептуальная модель формирования информационной компетентности учителя. *Мир науки, культуры, образования*. 2009. № 2(14). Москва, 2009. С.128-133.
199. Тришина С.В. Информационная компетентность как педагогическая категория. Интернет-журнал «Эйдос». 2005. 10 сент. Режим доступа: <http://>
200. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: Изд-во АСТ, 2004. 140 с.
201. Трубицына Н.А., Баранова Н.А., Банникова Т.М., Глазкова А.В. Новые результаты образования: технологии проектирования, измерения и оценки качества. Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2011. 214 с.
202. Удалова Л.Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України. Монографія. Київ: Паливода, 2006. 324 с.
203. Урсул А.Д. Отражение и информация. Москва: Мысль, 1973. 231 с.
204. Федоренко Е.Н. Профессиональная этика. Київ: 1983. 164 с.
205. Филина О.А. Проблемы современной информационной этики: дисс...канд..филос.наук: 09.00.05/ Тульский пед..ин-т. Тула: ТПИ, 2005. 153 с.
206. Филонов Л.Б. Психологические аспекты установления контактов между людьми. Методика контактного взаимодействия. Пущино, 1982. 40 с.
207. Философский энциклопедический словарь / Ред.: Л.Ф.Ильичёв и др.. Москва: Сов. Энциклопедия, 1983. 840 с.
208. Фишер М., Юри У. Путь к согласию или переговоры без поражения. Москва: Наука, 1992. 158 с.
209. Фролова Н.В. Повышение качества профессиональной подготовки будущих менеджеров, посредством компетентностно-ориентированных технологий обучения. *Преподаватель высшей школы в XXI в.: мат-лы междунар. научно-практ интернет-конф.* 2007–2008. <http://rudocs.exdat.com/docs/index-373932.html> (дата звернення – 13.03.2014).

210. Харитонов М.Ю., Василенко О.В. Внедрение компетентностного подхода при подготовке студентов-историков на примере информационной компетенции. *Вестник Чувашского университета*. №4, 2014. Чебоксары, 2014. С.96-115.
211. Хасан Б. И. Психотехника конфликта и конфликтная компетентность. Красноярск: Бонфи, 1996. 416 с.
212. Холох В.І., Динько О.Ф. Вимоги до інформації, яка використовується у розслідуванні злочинів. *Актуальні питання розслідування злочинів у сучасних умовах*. Збірник наукових праць. Київ: УАВС, 1996. с.115-125.
213. Хокарт А.М. Критерии оценки свидетельств. *Природа*. 1985. № 12. Москва, 1985. С. 88 — 96.
214. Хохліна О.П., Кущенко І.В., Гребенюк М.О. Загальна психологія. Хрестоматія. Київ: НАВС, 2013. 736 с.
215. Хуторской, А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. [Текст]. Москва: Изд-во МГУ, 2003. 416 с.
216. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования [Текст]. - Москва: ИОСО РАО, 2002. С.135-157.
217. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты./ Отделение философии образования и теоретической педагогики РАО, Центр «Эйдос», 23.04.2002. URL: www.eidos.ru/news/compet.htm. (дата звернення – 30.02.2016).
218. Цеева С.К. Формирование гражданской культуры будущих юристов в процессе профессиональной подготовки: дисс...канд..пед.наук:13.00.08. Майкопский пед..ин-т. Майкоп: МПИ, 2007. 204 с.
219. Чупринський Б.А. Формування професійної культури майбутніх юристів: філософсько-правове дослідження: дис....канд.філософ.наук: 12.00.12./Львівський ун-внутр.справ. Львів: ЛГУВС, 2010. 166 с.
220. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология. Москва: Новый юрист, 1999. 439 с.

221. Чуфаровский Ю.В. Психология оперативно-розыскной и следственной деятельности. Москва: Проспект, 2006. 210 с.
221. Шамова Т.И. Модульное обучение: сущность, технология. *Биология в школе*. 1994. № 5. – Москва, 1994. С.22-41
223. Шарова Н.В. Социальная и конфликтная компетентность в процессе профессионализации личности. *Профессиональное самосознание и экономическое поведение личности*. Мат-лы 4 междунар.интернет-конф.URL/[http: sites.google.com//Konfer./2 sekcia/sarova](http://sites.google.com//Konfer./2%20sekcija/sarova). (дата звернення – 09.11.2015).
224. Шерман М.И. Теоретические и методические основы профессиональной компьютерно-информационной подготовки будущих следователей в высших учебных заведениях МВД Украины: дисс...докт.педаг.наук: 13.00.04./ Институт педагогического образования и образования взрослых Национальной Академии педагогических наук Украины. Київ, 2010. 413 с.
225. Шиханцов Г.Г. Юридическая психология. Москва: Юридическая литература, 1998. 443 с.
225. Шостак М.И. Репортер: профессионализм и этика. Москва: РИП-холдинг, 2001. 164 с.
227. Шрейдер Ю.А. Логика знаковых систем: Элементы семиотики. Москва: Знание, 1974. 64 с.
228. Штофф В. Моделирование и философия. Москва: Политиздат, 1966. 218 с.
229. Шумилин А.Т. Творчество и диалектическая логика. *Методы решения конструкторско-изобретательских задач*. Сб.науче.статей. Рига: Знание, 1979. С.6-13.
230. Щедровицкий Г.П. Коммуникация. Деятельность. Рефлексия. *Исследование рече-мыслительной деятельности*. «Психология». Вып.3. Алма-Ата: Каз.пед.ин-т, 1974. С.12-29.
231. Экман П. Психология лжи. Київ: КНТ, 2002. 355 с.

232. Эсаулов А.Ф.. Проблемы решения задач в науке и технике. Ленинград: ЛГУ, 1979. 198 с.
233. Эсаулов А.Ф. Активизация учебно-познавательной деятельности студентов. Москва: Высшая школа, 1982. 221 с.
234. Юридична психологія. Підручник. / Заг.ред.Казміренко Л.І. Київ: КНТ, 2007. 360 с.
235. Юридичний словник-довідник / За ред..Ю.С.Шемшученка. Київ:Феліна, 1996. С.263-264
236. Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программы, методы. Москва: Наука, 1987. 246 с.
237. Adam D. Moore ed. «Information Ethics: Privacy, Property, and Power», University of Washington Press.- Washington, 2005. 414 p.
238. Bloom B. Taxonomy of Educational Objectives: Handbook 1, the Cognitive Domain (Bloom et al). Un.Penns. Pensilvania.1956. 654 p.
239. Floridi L. Information ethics: On the philosophical foundations of computer ethics. <http://www.yahoo.com>. (дата звернення – 01.06.2016).
- 240.Herman T. Tavani. Ethics & Technology: Ethical Issues in an Age of Information and Communication Technology. New Jersey: John Wiley and Sons, Inc., 2004. 388 p.
241. Information Literacy Competency Standards for Higher Education / [URL://www.ala.org/ala/acrl/acrlstandards/information_literacycompetency.htm](http://www.ala.org/ala/acrl/acrlstandards/information_literacycompetency.htm). (дата звернення – 02.06.2016).
242. Kasher A. Professonal Ethics and Collective Professional Autonomy: A Conceptual Analysis // *Ethical Perspectives*: Journal of the European Ethics Network 11. N 1. New-York,2005. P.13-32.

ДОДАТКИ

Додаток А

Вік (повних років)_____ **Стаж на посаді**_____

Експериментальний текст

В діяльності слідчого певний інтерес представляють такі поняття як обман, дезінформація, провокація тощо. Одне лише їх проголошення в контексті правоохоронної діяльності викликає обурення і вигуки про їх принципову неприпустимість. А чи все в них негативно і неприпустимо для використання в правоохоронній діяльності? Обман трактують як поширення перекручених чи свідомо помилкових відомостей для досягнення цілей, що ставляться, а провокацію – як підбурювання, спонукання до певних дій.

Ми вважаємо необхідним розмежувати різні за своєю природою і спрямованістю види правоохоронної діяльності. Для оперативно-розшукової діяльності дезінформація, обман і провокація – це те, без чого не може здійснюватись збір інформації, необхідної для розкриття, розслідування і попередження злочинів. Як, наприклад, секретний співробітник може бути впроваджений у злочинне угруповання для його розробки без обману і дезінформації про характер цієї особистості, про її наміри? Як оперативний працівник чи агент можуть одержати необхідні дані від підозрюваного чи його посібників, якщо не приховають свого справжнього інтересу, не замаскують свою мету? А як можна обійтись без провокації в спонуканні людини до певних дій, що забезпечить одержання необхідної інформації для розкриття злочинів? Інша справа, що не можна «підштовхувати» до здійснення тих дій, які є протиправними і небезпечними для громадян можуть мати серйозні наслідки для долі провокованого. Провокація має місце в тому випадку, коли співробітники правоохоронних органів підбурюють чи заохочують особу вчинити злочин, навмисне роблячи помилкові заяви про законність її поведінки або застосовуючи методи, що сприяють здійсненню такого злочину особою, не схильною до цього.

У діяльності слідчого розмежування й обмеження стосовно розглянутих категорій повинні бути більш суворими, тому що дані, одержані оперативно-розшуковим шляхом, використовуються, в основному, як підстава для перевірки певних осіб та подій, а в розслідуванні інформація використовується для вирішення процесуальних питань, пов'язаних з долею підозрюваного, і тут помилки можуть мати істотні і не виправні наслідки. Але і тут спонукання-провокування на певні дії може мати правомірне місце. Обшук на великій присадибній ділянці не дав результату. Тоді слідчий повідомив, що на сьогодні обшук припиняється, а завтра буде використано копальну техніку. Уночі, при спробі перекопати труп у інше місце, оперативними працівниками було затримано підозрюваного. Якщо

акцентувати увагу тільки на формі здійсненого, то можна сказати, що тут явно присутні обман і провокація, тому що підозрюваного підштовхнули до виконання тих дій, які призвели до його викриття. Але якщо розглядати змістовну сторону проведеної операції, то в ній немає нічого провокаційного, тому що злочин уже був вчинений, труп був захований винним і своїми діями він лише полегшив роботу слідчого, а не створив правових підстав своєї відповідальності, яких без спонукання із зовні не існувало.

Стосовно діяльності слідчого провокацією в чистому вигляді буде все те, що може породити відповідальність особи і чого вона без «підштовхування» зробити не могла.

Якщо бути формально послідовними, то, по-перше, провокація повинна бути або дозволена, або беззастережно заборонена без усяких виключень, по-друге, щоб не змішувати засоби діяльності по боротьбі зі злочинністю з можливістю викриття особи у вчиненому нею злочині, необхідно встановити, що одержані в результаті цих операцій дані не можуть служити безпосередньою підставою для притягнення до кримінальної відповідальності. Наприклад, загальновідомі складності викриття хабарників, тому в діяльності правоохоронних органів використовується операція по імітованому врученню здирнику предмета хабара, що по суті є лише закріпленням доказів уже вчиненого злочину.

Але зацікавлена особа може організувати таку операцію на базі сфальсифікованих даних, що неодноразово призводило до усунення принципових слідчих. А тому результати подібних операцій можуть служити свідченням винності підозрюваного тільки в тому випадку, коли операція по врученню хабара знаходиться під повним контролем – не просто знайшли в кабінеті позначені гроші, а й зафіксували факт їхньої безпосередньої передачі, розмову, яка при цьому відбувалась. У всіх інших випадках сам факт виявлення грошей може розглядатись лише як підстава для профілактичної бесіди з підозрюваним в одержанні хабара.

Аналогічно піднімається питання про провокацію, коли працівники поліції для виявлення викрадачів транспортних засобів, кишенькових злодіїв підставляли автомобіль чи кишеню з гаманцем-пасткою. При затриманні таких злочинців і спробі залучення їх до кримінальної відповідальності за даними фактами деякі судді чи адвокати стверджували, що особу працівниками поліції було спровоковано і без такої «підставки» особа злочин не вчинила б. Ми ж вважаємо, що застосування подібного методу щодо осіб, які схильні до подібних злочинів, неодноразово їх вчиняли і офіційно попереджались, не тільки можливо, але й необхідно. Про спонукальні дії потрібно вести мову не як провокацію, а як про засіб перевірки особи на чесність, встановлення реальної схильності перевірюваної особи до певної поведінки.

В багатьох випадках тактика поведінки слідчого по суті виступає обманом. Слідча тактика – це уміння переграти супротивника, що виявляється, насамперед, у хитрості. Переграти супротивника – означає приховати свої плани і наміри, і за рахунок цього досягти необхідного результату.

Використання певного тактичного прийому, не заснованого на примушуванні особи, є лише створенням сприятливих умов для того, щоб людина надала необхідну інформацію. До таких прийомів можна віднести маскування цілей допиту, створення враження про перебільшену поінформованість слідчого про обставини події, гра в «доброго» та «злого» слідчого – це формально обман, а по суті – створення видимості знання (інформації), на яке підозрюваний може реагувати або не реагувати. Але якщо людину змушують сказати про те, чого не було, зізнатись в тому, чого вона не вчиняла, то тут має місце обман, який виступає не засобом одержання інформації, а порушенням правил кримінального судочинства, при якому обман виступає засобом тиску, примусу.

У зв'язку з обманом доцільно розглянути такі поняття, як дезінформація, утаювання, приховування інформації. Кожне з них може бути засобом чи умовою слідчої діяльності, а може бути неприпустимим. Дезінформація – це повідомлення неточної або перекрученої інформації. Але у боротьбі зі злочинністю дезінформація не тільки може, але і повинна використовуватись як засіб діяльності. Наприклад, дезінформація як засіб приховування місця перебування свідка, життю якого є реальна загроза.

Існує таємниця слідства, але під прикриттям таємниці можуть порушуватись права учасників процесу. Загалом приховування інформації в тактичних цілях, для забезпечення прав та інтересів особи необхідне. Але приховування чи перекручування інформації, яку особа має право знати, вже є протизаконним. Наприклад, підозрюваний бажає знати, чи затримано його співучасника. В інтересах слідства може бути недоцільним повідомляти йому про це, але в такому випадку порушуються його права на захист, якщо до цього його дії є кваліфікувались як вчинені групою осіб.

Заборона на обман, дезінформацію, провокацію виникає з теорії «безконфліктного слідства». Але такого в реальності не існує, тому не можна повністю обеззброювати слідчого перед засобами протидії, які використовуються злочинцями. З іншого боку, ні в якому разі не можна діяти подібно злочинцям, аби досягалась кінцева мета – виявити, знайти, викрити.

Таким чином, на нашу думку, повинно ставитись питання не про те, чи припустимі обман, дезінформація, провокація і інші подібні засоби, а коли, при яких обставинах вони можуть виступати засобами діяльності, а коли їх застосування неприпустиме.